

323.1

5-84

Ն. ՀՈՎՀԱՆՍԻԱՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶՍԱԳՐԱԿԱՆ
ԳԱՅԲԱՐԸ ԻՐԱԲՈՒՄ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
СЕКТОР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

Н. О. ОГАНЕСЯН

НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИ-
ТЕЛЬНАЯ БОРЬБА В ИРАКЕ
1945—1963

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1964

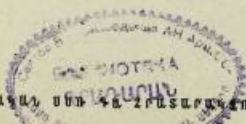
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԽՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՍԵՆՏՐ

Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐԸ ԻՐԱՔՈՒՄ

1945—1963

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԽՎԵԼ

Սեյտաութիան մէջ արարական, անգլիական, հայկական և
ուստական աղբյուրների հիման վրա յուսարանվում են Իրաքի
սոցիալ-տնտեսական վիճակը, տնտեսական հետամնացութեան
պատճառները և ստարերկրյա իմպերիալիզմի տիրապետութեան
հետևանքները երկրում: Հանգամանորեն շարադրված է Իրաքի
հեղափոխութեան շրջանի ազգային-ազատագրական պայքարի
պատմութիւնը: Ողբի տեղ է հետևաբար ազգային փոք-
րամասնութիւնների՝ հայերի և քրդերի մասնակցութեանը ազ-
գային-ազատագրական պայքարին և համառոտ տեղեկութիւն-
ներ են արվում Իրաքի հայ գաղութի մասին:

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո նոր
 Էտապ է սկսվում ազգային-ազատագրական շարժումների
 պատմության մեջ: Ասիայի և Աֆրիկայի մի շարք երկրներում
 հաղթանակում են ազգային, հակաիմպերիալիստական ռե-
 վոլյուցիաները: Պրակտիկորեն սկսում է լուծվել իմպերիալիզմի
 գաղութային սիստեմի վերացման հարցը:

Փառլամենտարիստները լուրջ պարտություն կրեց Արաբա-
 կան Արևելքում: Եգիպտոսում, Սիրիայում, Լիբանանում, Իրա-
 քում և արաբական մյուս երկրներում ծավալված հուժկու ժո-
 ղովրդական շարժումների ճնշման տակ գաղութատիրական
 պետությունները մեկը մյուսի հետևից կորցրին իրենց դիր-
 քերը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ազգա-
 յին-ազատագրական շարժումների ուժեղացումը և հաշտու-
 թյունները գաղութային ու կախյալ երկրներում, այդ թվում
 նաև Իրաքում, հիմնականում պայմանավորված էին երկու
 հանգամանքով: Նախ տեղի ունեցավ բանվոր դասա-
 կարգի, գյուղացիության, ինտելիգենցիայի և ազգային բուր-
 ժուազիայի և հայրենասիրական այլ տարրերի նշանակալի
 աճ: Պրոլետարիատը, հարստացած նախորդ շրջանի պայքա-
 րի փորձով, այժմ հանդես էր գալիս ավելի կազմակերպված:
 Նա դարձավ Իրաքի ազգային-ազատագրական պայքարի ա-

ուշատար ուժը: Պրոլետարիատը, որի դասակարգային շահերը համընկնում էին համազգային շահերի հետ, հանդես էր գալիս հանուն ներքին բարեփոխումների և իմպերիալիզմի ու գաղութատիրության կապանքների վերացման: Այս հողի վրա տեղի ունեցավ հակաիմպերիալիստական բոլոր ուժերի միավորում և նրանց հետագա ամրապնդում: Դրանով իսկ երկրի ներսում նպաստավոր նախադրյալներ ստեղծվեցին ազգային-ազատագրական շարժման ծավալման համար:

Մյուս կարևոր հանգամանքը դա սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմի ձևավորումն էր:

Սոցիալիզմի հողը լազերի ձևավորումով իմպերիալիստական տերութունները զրկվեցին ազատորեն և ըստ իրենց ցանկության տնօրինել այս կամ այն ժողովրդի բախտը: Իմպերիալիստական սիստութուններն այժմ հարկազրկած են հաշվի առնել սոցիալիստական լազերի գիրքն ու ուժը:

Սոցիալիստական լազերը փաստորեն հանդիսանում է գաղութատիրության ու իմպերիալիզմի դեմ պայքարող ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժումների գլխավոր գաշնակիցը: Սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմը միջազգային նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց այդ շարժումների հետագա ծավալման ու հաղթանակի համար: Դրանով իսկ լրիվ կերպով հաստատվեց Վ. Ի. Լենինի գեռու 1919 թվականին կատարած հանճարեղ կանխատեսումն այն մասին, որ Արևելքի ժողովուրդների ռևոլյուցիոն շարժումը կարող է այժմ հաշող զարգացում ստանալ, կարող է այն լուծում ստանալ ոչ աչ կերպ, քան անմիջականորեն կապվելով մեր Սովետական ռեսպուբլիկայի ռևոլյուցիոն պայքարի հետ՝ ընդդեմ միջազգային իմպերիալիզմի¹:

Իրաքի հետպատերազմյան շրջանը՝ 1945—1963 թվականները, հարուստ է իրազարձություններով, որոնց պարզարանումը լույս կսփոփի Իրաքի պատմության, ազգային-ազատագրական շարժումների շատ հարցերի վրա: Սույն աշխատության

¹ Վ. Ի. Լենին, Ծըկեք, հատ. 30, էջ 174:

կան պատմաբաններն անգամ ի վիճակի չեն ժխտել: Սակայն փորձելով բացատրել Իրաքի տնտեսական հետամնացության պատճառները, նրանք հարցին մտտենում են միակողմանիորեն: Այսպես, վերոհիշյալ հեղինակները քննարկելով Իրաքի արդյունաբերության թույլ զարգացած լինելու պատճառները, նշում են հումքի սահմանափակ լինելու, կապիտալներ ներդրելու տրադիցիաների բացակայությունը, էներգիայի անբավարար լինելու, որակյալ աշխատուժի բացակայության մասին և այլն: Այդ բոլորը, անշուշտ, արգելակում էին Իրաքի արդյունաբերության զարգացումը: Բայց մի՞թե դրանք էին գլխավոր պատճառները: Ս. Լոնգրիգը և Ֆ. Ստոուքսը ոչ մի խոսք չեն ասում օտարերկրյա իմպերիալիզմի և հատկապես բրիտանական իմպերիալիզմի տիրապետության մասին, որը խեղդում էր Իրաքի առանց այն՝ թույլ արդյունաբերությունը, նվաճել էր ողջ եերքին շուկան և արգելակում էր Իրաքի տնտեսական զարգացումը: Վերոհիշյալ աշխատության էջերից այն տպավորությունն է ստացվում, թե իմպերիալիզմ ընդհանրապես գոյություն չունի: Նրանք նույնիսկ փորձում են հարցն այնպես ներկայացնել, որ իբր անգլիացիները մտահոգված էին քարձրացնելու երկրի էկոնոմիկան և աշխատավորների կյանքի կենսամակարդակը:

Երաքն աշխատության հեղինակները անդրադարձել են նաև ժողովրդական ելույթներին ու հուզումներին, թեև դրանց շատ քիչ տեղ են հատկացրել: Լոնգրիգը և Ստոուքսը Իրաքում ծավալված ազգային-ազատագրական շարժումները չեն դիտում որպես աշխատավորական լայն մասսաների շարժում: Նրանք դա դիտում են որպես խռովություն: Այսպես, օրինակ, նրանք Իրաքի հետպատերազմյան շրջանի հակաիմպերիալիստական ամենախոշոր ու ամենամասսայական ելույթները՝ 1948 և 1952 թվականների ապստամբությունները դիտում են որպես ժողովրդական լայն բազայից զուրկ ընդվզումներ, ուսանողական ցույցեր, որոնք, իբր, օպոզիցիոն պարտիաները և հատկապես կոմունիստները օգտագործում և վեր էին ածում հակակառավարական խռովության¹:

¹ S. Longrigg... pp. 103, 105.

Իմպերիալիզմի գերշատիչ բնույթի քողարկումը, նրա դերի անտեսումը և ազգային-ազատագրական շարժումները որպես դավադրություն ու խոռովություն ներկայացնելը հանդիսանում է ժամանակակից բուրժուական պատմագրության բնորոշ կողմերից մեկը:

Իմպերիալիզմի դերի անտեսումը նկատվում է նաև Դորիս Ադամսի «Իրաքի ժողովուրդը և ռեսուրսները»¹ աշխատության մեջ: Սակայն Դ. Ադամսի աշխատությունը վերը նշված աշխատության համեմատությամբ ունի մի կարևոր առավելություն. նա հարուստ է փաստական նյութերով, որոնց օգնությամբ հեղինակը շանացել է ցույց տալ հրկրի անտեսության պատկերը, հետամնաց վիճակը և աշխատավորների նյութական ծանր պայմանները:

Արժեքավոր ուսումնասիրություն է անգլիական անտեսագետ Դորիս Ուորինների «Հողային ռեֆորմները Մերձավոր Արևելքի հրկրներում (Սզիպտոս, Սիրիա, Իրաք)» աշխատությունը²: Հեղինակը մանրամասն քննարկում է ազրարային հարաբերությունների բնույթը այդ հրկրներում, անում մի շարք ճիշտ գիտություններ Իրաքում այդ ժամանակ գոյություն ունեցող հողօգտագործման ձևերի, ֆեոդալիզմի, տոհմաաիրական որոշ հարաբերությունների պահպանման վերաբերյալ և այլն: Աշխատության մեջ բավականին լայն կերպով է ցույց տրված Իրաքի հետամնաց ու աղքատ վիճակը:

Սակայն աշխատության առանձին մասերում արտահայտված մի շարք մտքեր ու եզրակացություններ լուրջ առարկությունների տեղիք են տալիս Դ. Ուորինների ուսումնասիրությունը կոչվում է «Հողային ռեֆորմները Մերձավոր Արևելքի հրկրներում (Սզիպտոս, Սիրիա, Իրաք)»: Եթե Սզիպտոսի և Սիրիայի վերաբերյալ «ռեֆորմներ» հասկացողությունը կարելի է կիրառել, ապա Իրաքի նկատմամբ մինչ 1958 թվականը այն ընդունելի չէ, որովհետև հետպատերազմյան շրջանում Իրաքում երբեք առաջ չի քաշվել և հետևաբար չի կիրառվել

¹ D. G. Adams, Iraq's People and Resources, Los Angeles, 1958.

² Д. Уоринер, Земельные реформы в странах Ближнего Востока (Египет, Сиряя, Ирак), перевод с английского, М., 1958.

որն: *Ռեֆորմ գյուղատնտեսութեան բնագաղափարում: Իրաքում բնորոշելի են միայն առանձին օրենքներ որոշ քանակի հողեր յուրացնելու և այնտեղ գյուղացիներին վերաբնակեցնելու մասին: Սակայն այդ օրենքները ունեցել են բացառապես տեղական բնութիւն և երբեք չեն շոշափել գոյութիւն ունեցող ազգաբային հարաբերութիւնները:*

Գ. Ուորինները փորձել է ալ Իրաքի հետամնացութեան, ժողովրդի աղքատ վիճակի պատճառները: Նա գլխավոր պատճառը համարում է այն, որ Իրաքի սոցիալական կառուցվածքը հարմարված չէ տնտեսութեան ըստ լայնութեան զարգացմանը, որ դրան խանգարում է հողատիրութեան գոյութիւն ունեցող սխտանքը: Գ. Ուորիններն այստեղ մեղանշում է ճշմարտութեան դեմ: Նա, ինչպես և վերևում արդեն նշված հեղինակները, բնութագրութեանն են մատնում իմպերիալիզմի դերը: Սա կարևոր հարց է, որովհետև ազգաբային Ռեֆորմի հարցը սերտորեն կապված է իմպերիալիզմի, նրանից ազատագրվելու հարցի հետ: Զի կարելի գյուղատնտեսութեան բնագաղափարում, ազգաբային հարաբերութիւններում խոշոր վերափոխումներ կատարել առանց թոթափելու իմպերիալիզմի զազութատիրութեան լուծը, որովհետև իմպերիալիզմը հենվում է այս կամ այն զազութային ու կախյալ երկրում գոյութիւն ունեցող ազգաբային հարաբերութիւնների, ֆեոդալների ու շինխերի վրա, իսկ վերջիններս իրենց տիրապետութիւնը պահպանում են օտարերկրյա իմպերիալիզմի օգնութեամբ:

Գ. Ուորինների աշխատութեան լուրջ թերութիւններից պետք է համարել նաև նրա այն տեսակետը, որ իրր Իրաքում գոյութիւն ունի սոցիալական վակուում: Երկրում, — գրում է նա, — գոյութիւն չունի ոչ մի սոցիալական և քաղաքական ուժ, որ կարողանար մարտահրավեր նետել շինխերի իշխանութեանը: Սոցիալական վակուումի տեսութիւնը բավականին լայն տարածում ունի բուրժուական պատմաբանների և տնտեսագետների շրջանում: Այդ տեսութեանն կողմնակիցները փաստորեն չեն հավատում կամ չեն ուզում հավատալ աշխատավոր մասսաների ուժերին: Դա ակնհայտ երևում

¹ Д. Уоринер... стр. 257.

է հենց Դ. Ուորիներից, որը քաջ ծանոթ է Իրաքի պատմությանը և տեղակ այն բազմաթիվ ժողովրդական ելույթներին, որոնք տեղի են ունեցել Իրաքում հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում: Եվ վերջապես այդ սխալ տեսակետի լավագույն ժխտումը հանդիսանում է 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ակտյուցիան:

Հետաքրքրական է նշել, որ մի շարք հրատարակություններում ոչ միայն քողարկվում է օտարերկրյա իմպերիալիզմի կողմից Իրաքի էկոնոմիկան խեղդելու, Իրաքը իմպերիալիստական տերութունների հումքային կցորդի վերածելու փաստը, այլև փորձ է արվում ապացուցելու, որ Իրաքի ինդուստրացման ոչ մի անհրաժեշտություն չկա, Ալսպես, օրինակ, լոնդոնում լույս տեսած մի ուսումնասիրություն մեջ պարզորեն ասված է, որ Իրաքը արագ և լայն մասշտաբի ինդուստրալիզացիայի ոչ մի պատճառ չունի¹: Նկատենք, որ սա ասվում է մի երկրի նկատմամբ, որի ազգաբնակչության մոտ 80 % զբաղված է գյուղատնտեսության մեջ և որը չունի ժամանակակից ինդուստրիալ արդյունաբերություն և ոչ մի էլուզ, Այս կարգի տեսակետներ արտահայտողներին նպատակն է թույլ շտալ, որ Իրաքը ազբարային երկրից վերածվի արդյունաբերական երկրի, որովհետև դա անխուսափելիորեն կհանգեցնի նրան, որ Անգլիան, ԱՄՆ-ը և մյուս կապիտալիստական երկրները կզրկվեն այդ կարևոր շուկայից:

Ամերիկյան պատմաբան Խայլը Տոտան իր «Դինամիտը Միջին Արևելքում» աշխատությունում մեջ քննարկելով Իրաքի տնտեսական վիճակը և գտնելով, որ այն վերին աստիճանի ծանր է, ջանում է պատասխանել այն հարցին թե, թինչ տեսք կունենար Իրաքը, եթե յանկիները իրենց ձեռքերը դնեին նրա վրա²: Նրա կարծիքով Իրաքը կնմանվեր Տեխասին և Կալիֆորնիային: Հեղինակը Իրաքի տնտեսական հետամնացությունը լիկվիդացնելու և աշխատավորների կենսամակարդակը

¹ „The Middle East. A Survey and Directory of the countries of the Middle East“. London, 1961, p. 128.

² Khalil Totah, Dynamite in the Middle East, New York, 1955, p. 85.

բարձրացնելու ներքին ուղիներ չի տեսնում և այն կապում է օտարերկրյա կապիտալի հետ:

Մի շարք հետաքրքիր հարցեր են քննարկվում Կարակոուսի պիևոյուցիան Իրաքում՝ ուսումնասիրության մեջ¹։ Հնդինակը մատնանշում է, որ հին ռեժիմը Իրաքի ժողովրդի մոտ հեղինակություն չէր վայելում, որ նա երկրում ճեշել էր գեմոկրատական ազատությունները և այլև։ Սակայն Կարակոուսը ոչ մի խոսք չի ասում այն մասին, որ Իրաքում մոտ 40 տարի գոյություն ունեցած այդ հակաժողովրդական ռեժիմը սանդձվել ու սնվել էր բրիտանական իմպերիալիզմի կողմից, առանց որի ակտիվ պաշտպանություն նա չէր կարող երկար գոյություն ունենալ:

Կարակոուսը սխալ պատկերացում ունի Իրաքի սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքի մասին։ Նա գրում է, որ Իրաքն իր սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքով ավելի նման է Շոտլանդիային, քան թե Անգլիային, որ Անգլիան բաժանված է դասակարգերի, իսկ Շոտլանդիայում ամբողջ հասարակությունը միասնական է, շերտավորումը համեմատաբար քիչ, մարդիկ շատ ընդհանուր բան ունեն և ավելի հեշտ²։ սոցիալական մեկ աստիճանից անցնել մի այլ աստիճանի։ Այդպես է նաև արաբների մոտ. արաբությունը հնի և նորի, հարուստի և աղքատի, նույնիսկ քաղաքացու և գյուղացու միջև կամրջված է ընդհանուր կուլտուրայի մակարդակով³։ Մենք այստեղ չենք քննարկի հեղինակի դատողությունները Անգլիայի և Շոտլանդիայի հարցում, սակայն անկասկած է, որ նրա տեսակետը Իրաքի հասարակական կառուցվածքի մասին միանգամայն սխալ է։ Իրաքում գոյություն ունեն միանգամայն որոշակիորեն ձևավորված դասակարգեր՝ ֆեոդալ-կալվածատերեր, բուրժուազիա, պրուլետարիատ և գյուղացիություն, որոնցից յուրաքանչյուրը Իրաքի արտադրական հարաբերություններում ունի իր որոշակի տեղը։ Կարող է պատահել, որ ֆեոդալ-շեյխի կուլտուրական մակարդակը բարձր չէ։ Ֆեյլահի մակարդակից, բայց արդյո՞ք դրա հիման վրա կարն-

¹ Caractus, Revolution in Iraq, London, 1959.

² Նույն տեղում, էջ 41:

լի է պնդել, թե ամբողջ բնասարակութունը միասնական է և հեշտությամբ կարելի է սոցիալական մի աստիճանից անցնել մյուսին, ասենք հողազուրկ ֆելլահները դառնան ֆեոդալներ: Ակնհայտ է, որ սոցիալ-դասակարգային հարցերը չի կարելի շփոթել կուլտուրայի զարգացման աստիճանի հետ և առավել ևս փոխարինել նրանով:

Կարակտուսն իր գրքում անդրադարձել է նաև ազգային-ազատագրական ելույթներին: Սակայն նա այդ ելույթներին մեջ շահագանց մեծ տեղ է հատկացնում ուսանողներին և դրանով փորձում նսեմացնել բանվորների ու գյուղացիների առաջատար դերը: Պատմական իրողությունն է, որ Իրաքի ուսանողությունն ակտիվորեն հանդես է եկել ներքին ռեակցիոնիստների և օտարերկրյա իմպերիալիստների դեմ և ավել է բազմաթիվ զոհեր իր հայրենիքի ազատագրության համար: Սակայն ուսանողական ցույցերն արժեք են ներկայացրել և իրենց նպատակին են հասել այնքանով, որքանով որ նրանք կապվել են ազգային-ազատագրական շարժման հիմնական ուժերի՝ բանվորների և գյուղացիների պայքարի հետ:

Ռևոլյուցիան Իրաքում՝ ուսումնասիրության մեջ տրված է նաև հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիայի գնահատականը: Հեղինակը ճիշտ կերպով նշում է, որ դա ոչ թե պետական հեղաշրջում էր, այլ ժողովրդական ռևոլյուցիա, որի ժամանակ ժողովուրդն ու բանակը միևնույն նպատակն էին հետապնդում, շնայած որ իրադարձությունների ընթացքում տարբեր էր նրանց դերը: Այսպեսի օրյնկտիվ և ճիշտ գնահատական բուրժուական պատմաբանների մոտ հազվադեպ են: Վերցնենք թեկուզ արդեն վերևում հիշատակված Ս. Կոնգրիգին և Յ. Ստուրսին, որոնք այդ ռևոլյուցիան համարում են ոչ թե ժողովրդական, այլ՝ զինվորական հեղաշրջում:

Կարակտուսը քննելով ռևոլյուցիայի առաջացման պատճառները, գրում է. բնազդապի պակտից, էյզենհաուերի զոկտրինայից և Արդուլ Իլլահի ամբիցիայից (նա ուզում էր դառնալ Սիրիայի թագավոր—Ն. Հ.) առաջացավ մի իրադրություն, որն ուղղակիորեն տարավ դեպի հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիան Իրաքում¹: Այս քննադրումը թերի է: Ինչ խոսք, որ

¹ Caractus... p. 112.

վերևում նշված մոմենտները մեծ դեր խաղացին ուսուցիչային նախապատրաստման գործում: Սակայն սխալ կլիներ միայն գրանք տեսնել հիմքում: Այստեղ հաշվի չի առնված երկրի տնտեսական վիճակը, աշխատավորների ծանր նյութական պայմանները, դեմոկրատական ազատությունների բացակայությունը և ընդհանրապես Իրաքում արմատական փոփոխություններ մտցնելու անհրաժեշտությունը: Այդ բոլորը միասին վերցրած ծնեցին հուլիսի 14-ի ուսուցիչուն:

Իրաքում ամերիկյան իմպերիալիզմի քաղաքականությունը կեղծ լույսի տակ¹ մեկնարանված ԱՄՆ-ի պետական դեպարտամենտի կողմից հրատարակված «Իրաք գրքում, որի մեջ Իրաքի էկոնոմիկայում ամերիկյան կապիտալի դիրքերի ուժեղացումը դիտվում է որպես տնտեսական օգնություն: Իմպերիալիստական դիրքերից է գնահատված նաև «էլզենհաուերի դոկտրինան»: Այդ գրքի հեղինակները խեղաթյուրելով իրականությունը գրում են. «էլզենհաուերի դոկտրինայի» գըլխավոր նպատակն է օգնել Միջին Արևելքի երկրներին պահպանելու իրենց ազատությունը և ազգային անկախությունը՝ Բնականաբար հարց է ծագում, որ ե՞՞նչ իրոք դա՞ էր իմպերիալիստական այդ դոկտրինայի իսկական նպատակը, այսպիսի՞նք արարական ժողովուրդներն այն շքնդուռեցին և միահամուռ կերպով նրա դեմ դուրս եկան: Ակնհայտ է, որ արարական ժողովուրդները հասկացան, որ այդ «դոկտրինայի» օգնությամբ ԱՄՆ-ը ցանկանում էր փոխարինել պարտություն կրած Անգլիային և Ֆրանսիային, իր տիրապետությունը հաստատել Մերձավոր և Միջին Արևելքում և ճնշել այնտեղ ծավալվող ազգային-ազատագրական շարժումները:

Բուրժուական որոշ պատմաբաններ՝ Ս. Լոնգրիգ, Ֆ. Ստուքս, Բ. Լյուիս, Ք. Լիթթլ, Ժ. Մարուն, Ա. Հումբարասի և ուրիշներ խեղաթյուրում են սովետական կառավարության քաղաքականությունը արարական երկրների նկատմամբ: Նրանք փորձում են ապացուցել, որ Սովետական Միությունը ագրեսիվ նպատակներ է հետապնդում այդ շրջանում, որ իբր դա էլ Բաղդադի ագրեսիվ պակտի ստեղծման պատճառ հանդիսա-

¹ „Iraq“, Public Services Division, Department of State, Washington, 1967.

ցամ Գրոֆ. Բ. Լյուիսը փաստերը կեղծելու մեջ հասնում է այն աստիճանի, որ հավասարության նշան է դնում ցարական և սովետական կառավարությունների, քաղաքականություն միջև¹:

Սակայն վերահիշյալ հեղինակները իրենց այդ բանադրանքները հիմնավորելու համար չեն կարողանում թեկուզ և ամենաաննշան փաստը բերել և սահմանափակվում են միայն մերկ հայտարարությամբ: Եվ դա պատահական չէ: Իրականության մեջ չկա ոչ մի փաստ, որը դար ապացուցելու, թե Սովետական Միությունը սպառնում է Արաբական Արևելքին կամ որևէ այլ երկրի: Հայտնի է, որ Սովետական Միությունն իր հարաբերությունները արաբական երկրների հետ հիմնել է իրավահավասարության սկզբունքների վրա, և օգնության ձևեր մեկնել նրանց ամենադժգոհին մոմենտներին: Այժմ էլ նա ամենայն տնտեսական օգնությունն է ցույց տալիս այդ երկրներին՝ տնտեսական անկախության և գաղութատիրությունից ժառանգած հետամնացությունը լիկվիդացնելու համար մղվող պայքարում:

Ինչ վերաբերում է Բաղդադի պակտին, ապա հայտնի է, որ դա գաղութային պետությունների շահերին ծառայող մի բլոկ էր, որը նպատակ ուներ զենքի օգնությամբ պահպանել նրանց տիրապետությունը և ճնշել ազգային-ազատագրական շարժումները Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում: Մյուս կողմից, ինչպես ՆԱՏՈ-ն, դա ուղղմական մի խմբավորում էր՝ ուղղված Սովետական Միության դեմ: Եթե Արևմուտքի բուրժուական պատմաբանները լռում են այդ մասին, ապա արարներին դա քաջ հայտնի է: Ահա թե ինչ է գրում իրաքցի մեծ հայրենասեր Ղաիր Ֆարմանը: Երազդադի պակտը հանդիսացավ սոցիալիստական լազերի գեմ ուղղված ազրեսիվ պակտի շղթայի մի օղակը: Այդ տեսակետից նա նույնն է, ինչ որ ՆԱՏՈ-ն ու ՍԵԱՏՈ-ն, այսինքն՝ քաղաքի ստեղծում Սովետական Միության վրա հարձակվելու համար²:

¹ „The Middle East Journal“, Washington, 1956, vol. 10, № 2.

² Ганб Фарман, Ирак в годы черного режима, перевод с арабского, М., 1958, стр. 81.

Արաբական երկրների, այդ թվում և Իրաքի էկոնոմիկան ուսումնասիրողի համար որոշակի արժեք են ներկայացնում Միաձորված ազգերի կազմակերպության նյութերը: Նրանք պարունակում են անհրաժեշտ վիճակագրական տվյալներ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, արտաքին առևտրի - կենսամակարդակի և աշխատավորների վիճակի վերաբերյալ: Նրանց նշանակությունն է՝ լավելի է մեծանում, եթե ի նկատի ունենանք, որ վիճակագրության գործը Իրաքում շատ վատ է կազմակերպված և հաճախ բացակայում են ամենաանհրաժեշտ տվյալները: Սակայն նրանք միակողմանի են և բավարար չափով տվյալներ չեն պարունակում այնպիսի չափան բնագավառների մասին, ինչպես, օրինակ, աշխատավորների եկամուտները, սոցիալական ապահովագրությունը և այլն: ՄԱԿ-ի նյութերում երբեմն անհիմն և ոչ ճիշտ կերպով զտվարանվում են Իրաքի կառավարության այս կամ այն տնտեսական միջոցառումները: Չեն բացահայտվում օտարերկրյա կապիտալի կողմից, ինչպես մյուս թույլ զարգացած երկրների, այնպես էլ Իրաքի էկոնոմիկան թալանելու և շահագործելու փաստերը և այլն:

Իրաքի պատմությանը վերաբերող գրականության մեջ առանձնահատուկ արժեք են ներկայացնում արաբ հեղինակներին պատկանող ուսումնասիրությունները, որտեղ փաստորեն շարադրված են արաբների տեսակետները իրենց պատմության վերաբերյալ: Այդ գրականությունը մեծ շափով ստեղծվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո և հասկապես վերջին ժամանակներս:

Մանոթությունը արաբ հեղինակների ուսումնասիրությունների հետ ցույց է տալիս, որ նրանց մեծ մասին բնորոշ է մեկ ընդհանուր դիժ. դա ընդգծված հակաիմպերիալիզմն է: Նրանք Իրաքի դեմոկրատացման և տնտեսական բարգաձման խնդիրներն ուղղակիորեն կապում են իմպերիալիզմի լծից ազատագրվելու հետ:

Հայրենասիրական վեհ շնչով և իմպերիալիզմի ու նրա

կամակատար Իրաքի կառավարող կլիկի դեմ խոր ատելու-
թյամբ է գրված Ղարիբ Ֆարմանի՝ «Իրաքը սև սեփմի տարի-
ներին»¹ գիրքը: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ Իրաքը շնչա-
հեղձ էր լինում սև սեփմի ճիրաններում: Ղ. Ֆարմանը մեր-
կացնում է նուրի Մաիդին, նշելով, որ նրա քաղաքականու-
թյունը համապատասխանում էր բրիտանական իմպերիալիզ-
մի շահերին և հակասում Իրաքի ազգային շահերին: Գրքում
բավականին տեղ է հատկացված ժողովրդական ելույթներին:
Մակայն պետք է նշել, որ Ղ. Ֆարմանի գրքում համարյա ան-
տեսված է օրըստօրե Իրաքում իր գիրքերն ուժեղացնող և բրի-
տանական իմպերիալիզմին դուրս մղող ամերիկյան իմպե-
րիալիզմի գերը: Բացի այդ, բանվորների, գյուղացիների և ու-
սանողների ելույթները մեծ մասամբ դուրս են բերված որպես
անկազմակերպ, տարերայնորեն բռնկված ելույթներ: Վերո-
հիշյալ երկու մոմենտներն այս կամ այն շափով հատուկ են
արար հեղինակների մեծ մասի, ինչպես, օրինակ, Կասրմ Հա-
սանի, Հուսեյն Ջամիլի, Մաջիդ Կեդուրի և մյուսների աշխա-
տություններին: Ինչպես այս հեղինակների աշխատություննե-
րում, այնպես էլ մի շարք այլ հրատարակություններում²
մերկացվում է կառավարող կլիկի ներքին և արտաքին քաղա-
քականությունը, ցույց տրվում գոյություն ունեցող սեփմի
նեխվածությունը և ոչ պիտանի լինելը՝ Իրաքի ազգային խըն-
դիրները լուծելու գործում: Մակայն Իրաքի պրոգրեսիվ հեղի-
նակների մեծ մասը, այնուամենայնիվ, պարզ պատկերացում
չունեն դասակարգային ուժերի փոխհարաբերությունների,
ազգային խնդիրները լուծելու ուղիների, քաղաքական պար-
տիաների դերի մասին և այլն: Այդ բանը առանձնապես ցայ-
տուն կերպով է երևում Ջաֆար Հալլաթի «Իրաքյան գյուղը»
գրքում: Այսպես, օրինակ, նա գրում է ավազների, քաղաքից
դուրս եկած կալվածատերերի, առևտրականների և նրանց

¹ Г. Фарман, Ирак в годы черного режима, М., 1959.

² 84* „The Republic of Iraq. Basic Information“ New York, 1960, „The Republic of Iraq“, Baghdad, 1958; „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1958. և այլն.

եմանենքի դասակարգի (ընդգծումը մերն է—Ն. Հ.) մասին Է Լեզիկեակը դասակարգերը, դասերը, միջնախավերը և նրանց սպասարկող անձնակազմը շփոթում է միմյանց հետ:

Զ. Հայյաթն իր գրքում վառ կերպով պատկերելով գյուղացիների տնտեսական ծանր պայմանները, ոչ մի տեղ չի հատկացրել գյուղացիական ելույթներին: Եվ դա պատահական չէ: Նա ելնում է նրանից, որ Իրաքի հասարակարգի մեջ չկան այնպիսի ուժեր, որոնք կարողանային իրականացնել սոցիալական վերափոխումներ²: Մաշիգ Կադուրն իր «Անկախ Իրաքը» գրքում կանգ առնելով Իրաքում քաղաքական պարտիաների ձևավորման խնդրի վրա, չի տեսնում քաղաքական պարտիաների և դասակարգերի միջև եղած կապը, որ պարտիաները հանդիսանում են որոշակի դասակարգերի շահերի արտահայտիչներն ու պաշտպանները: Նա գրում է, թե «ձախ և աջ պարտիաների միջև հավասարակշռությունը պահպանելու համար գեներալ Նուրի (Նուրի Մաիդը— Ն. Հ.) 1949 թվականին կազմակերպեց ԻԹԹԻՀատ ազ-Դուատուրի (Կոնստիտուցիոն Միություն) պարտիան³: Սա միանգամայն ոչ ճիշտ բնութագրում է, քանի որ «Կոնստիտուցիոն Միություն» պարտիան եղել է ամենատեսակի շեյխերի ու կալվածատերերի կազմակերպությունը: Նա երկար ժամանակ հանդիսացել է կառավարող պարտիա և ոչ թե հավասարակշռություն է պահպանել ձախ և աջ պարտիաների ու ուժերի միջև, այլ ճնշել է դեմոկրատական, ձախ ուժերին և Իրաքի ազգային շահերը նեֆարկել օտարերկրյա իմպերիալիստներին:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում Ալի Զարկայի «Իրաքի ազգային էկոնոմիկան» գիրքը⁴: Լեզիկեակը մարքսիստական դիրքերից վերլուծելով երկրի էկոնոմիկայի զարգացման հարցերը նշում է, որ Իրաքի տնտեսական հետամնացությունն զիջավոր պատճառներից մեկը իմպերիալիստա-

¹ Джафар Хайят, Иракская деревня, перевод с арабского М., 1953, стр. 54.

² Նույն աեգում, стр. 55.

³ Majid Khadduri, „Independent Iraq“, London, 1961, p. 218—219.

⁴ Али Зарка, Национальная экономика Ирака, перевод с арабского, см. ЦГАОР СССР, ф. 4459, оп. 2, ел. хр. 1190.

կան պետութիւնների և մոնոպոլիստական միութիւնների բողոքականութիւնն է: Նրանք թալանում էին երկրի ազգային հարստութիւնը, արգելակում տնտեսութեան և առևտրի զարգացումը, թույլ չէին տալիս, որ Իրաքը մուսք գործի համաշխարհային շուկա և այլն: Այն Ջարկան գտնում է, որ բնակչութեան կենսամակարդակի բարձրացումը, դյուռատընտեսութեան և արդյունաբերութեան զարգացումը ուժեղ հարված կլինե՞ր իմպերիալիստներին: Դա միաժամանակ կհանդիսանար մի քաջ առաջ Իրաքի ազգային անկախութիւնը ամբարպնդելու ուղղութիւնը:

Մի շարք կարևոր հարցեր են քննարկվում Ազիզ-ալ-Հաշի քննադատութիւնն ու դեմոկրատիան: արժեքավոր աշխատութեան մեջ: Հեղինակը մարքսիստական տեսանկյունով բացահայտել է այն կապը, որ գոյութիւն ունի իմպերիալիզմի տիրապետութեան և Իրաքի տնտեսական հետամնացութեան ու դեմոկրատական ազատութիւնների բացակայութեան միջև: Նա գրում է. «Չազատագրված ժողովուրդներն իրենց գլխավոր հարվածներն ուղղում են իմպերիալիզմի դեմ, որպէս իրենց վերածնունդի և առաջագիժութեան գլխավոր և ամենաուժեղ արգելքի: Բայց իմպերիալիզմի տիրապետութեան տապալումը միաժամանակ նշանակում է ֆեոդալիզմի փլուզման սկիզբ և հսկայական հնարավորութիւնն ընձեռում տնտեսական և կուլտուրական ծաղկման և առողջ դեմոկրատական իշխանութեան հաստատման համար»¹:

Ազիզ ալ-Հաշը իր գրքում հակահարված է տալիս նրանց, ովքեր փորձում են ժխտել քանվոր դասակարգի ինքնուրույն պարտիայի գոյութեան անհրաժեշտութիւնը Իրաքում: Հետաքրքիր հարցեր են առաջ քաշված Իրաքի խաղաղութեան կողմնակիցների շարժման աչքի ընկնող ղեկավարներից մեկի՝ Քաուֆիկ Մունիրի բնազդութեան շարժման էութիւնը Իրաքում: գրքուկում²: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ խաղաղու-

¹ عزيز الحاج، القومية العربية والديمقراطية، بغداد، ص 15

² توفيق منيرة، انصار السلام في العراق، القاهرة، 1956.

թյան պահպանումը կապված է հակաիմպերիալիստական պայքարի հետ: Նա նշում է, որ Իրաքի խաղաղության կողմնակիցները պայքարում են իմպերիալիզմի լծից երկիրը ազատագրելու, ազգային տնտեսության զարգացման, դեմոկրատական ազատությունների հաստատման, ռեֆորմների կիրառման և ազգային անկախությանը ծառայող կառավարության ստեղծման համար¹:

Իրաքի հետպատերազմյան շրջանի պատմությունը գրավել է նաև սովետական արևելագետներին՝ պատմաբանների և տրեստեսագետների ուշադրությունը: Ուսումնասիրությունն առարկա են դարձել հատկապես ազգային-ազատագրական շարժման, Հեկոնդաիկայի և օտարերկրյա իմպերիալիզմի տիրապետության, Մերձավոր և Միջին Արևելքում ագրեսիվ ռազմական դաշինքների ստեղծման հարցերը: Սակայն պետք է նշել, որ Իրաքի վերաբերյալ շատ քիչ են առանձին մենագրական ուսումնասիրությունները: Վերևում քվարկած խնդիրները հիմնականում քննարկվել են ամազգրերում և առանձին ժողովածուներում հրատարակած հոդվածներում, որը և բնականաբար հնարավորություն չի տվել հարցերը քննարկել առավել խորը և բազմակողմանի կերպով:

Ուշագրավ է Բ. Մ. Գանցիգի՝ «Իրաքը անցյալում և այժմ»² աշխատությունը, որտեղ հեղինակը քննարկում է Իրաքի պատմության, տնտեսության և ազգային-ազատագրական շարժման հարցերը և այլն: Սակայն աշխատության մեջ ոչ բոլոր հարցերն են բավարար չափով լուսարանված: Եթե Հեկոնդաիկայի, օտարերկրյա կապիտալի ներթափանցման հարցերին հեղինակը մեծ ուշադրություն և մեծ տեղ է հատկացրել, ապա նույնը չի կարելի ասել ժողովրդական ելույթների, երկրում քաղաքական իրադրություն, ինչպես նաև պարտիաների վերաբերյալ: Այդ հարցերը վերահիշյալ աշխա-

¹ توفيق منير... ص ١٣٩

² Б. М. Данциг, Ирак в прошлом и настоящем. М., 1960.

տության մեջ բավարար և բազմակողմանի լուսարանում շին գտել:

1963 թվականի վերջերին լույս տեսավ Ս. Գ. Գորելիկովի «Իրաք աշխատութունը, որը, որոշ առումով, նման է Բ. Դանցիգի «Իրաքը անցյալում և այժմ» աշխատությանը: Այդ նմանությունը կամ ավելի ճիշտ ընդհանրությունը կայանում է նրանում, որ երկուսն էլ հիմնականում նվիրված են Իրաքի ներքին տնտեսական հարցերի լուսարանմանը: Ս. Գորելիկովն իր աշխատության մեջ լուսարանում է արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության զարգացման խնդիրները, Իրաքի արտաքին տնտեսական կապերը և այլն: Հեղինակը իրավացիորեն նշում է, թե Իրաքը հանդիսանում է լավագույն օրինակն այն բանի, թե ինչպես մի երկիր կարող է ունենալ հարուստ քնական հարստություններ, սակայն օտարերկրյա կապիտալի ափրայետություն արտաճառով տասնյակ տարիներ տնտեսական տեսակետից մնում է ծայրահեղ հետամընաց երկիր¹: Ի հաստատումն այդ մտքի հեղինակը բերում է բազմաթիվ փաստական և թվական տվյալներ: Սակայն դրա հետ մեկտեղ աշխատության մեջ թույլ է լուսարանված Իրաքի աշխատավորական մասսաների՝ բանվորների և գյուղացիների տնտեսական վիճակը: Մինչդեռ այդ հարցի լուսարանումը կօգնեի հեղինակին մերկացնելու օտարերկրյա իմպերիալիզմի և Իրաքի կառավարող վերնախավի թալանչիական ու հակաժողովրդական քաղաքականությունը: Աշխատության 139—140 էջերում Ս. Գորելիկովը խոսում է 1952 թվականի նավթային նոր համաձայնագրի մասին, որը, համեմատած մինչ այդ գոյություն ունեցող համաձայնագրի հետ, ավելի ձեռնտու էր Իրաքին: Սակայն նա ոչ մի խոսք չի ասում այն մասին, թե ինչը ստիպեց նավթային մոնոպոլիաներին դիշել այդ հարցում, այլ կերպ ասած նա անտեսել է Իրաքի ժողովրդի և դեմոկրատական ուժերի պայքարը, որոնք հանգես էին գալիս նավթարդյունաբերության ազգայնացման և օտար-

¹ С. Г. Гореликов, Ирак, М., 1963, стр. 210.

երկրյա նավթային ընկերությունները իրարից արտաքսելու պահանջով:

Հետաքրքիր ուսումնասիրություն է Օ. է. Տուզանովայի «ԱՄՆ-ի և Անգլիայի քաղաքականությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում» աշխատությունը¹: Օգտագործելով հարուստ փաստական նյութ հեղինակը մերկացնում է ամերիկյան և անգլիական իմպերիալիստների գործունեությունը արարական երկրներում:

Օ. է. Տուզանովան իր աշխատության մեջ անդրադարձել է նաև ազգային-ազատագրական շարժումներին արարական երկրներում և իրաքում, սակայն այդ հարցը լուսարանվել է ընդհանուր ձևով և թուուցիկ:

Մենք համառոտակի կանգ առանք մեր ուսումնասիրման առարկա թեմայի վերաբերյալ օտարերկրյա և սովետական գրականության գլխավոր աշխատությունների վրա, որոնք բազմաթիվ այլ նյութերի հետ միասին աղբյուր են հանդիսացել առանձին հարցերի լուսարանման համար:

¹ Օ. Յ. Туганова, Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960.

ԻՐԱՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

1945—1958

Իրաքը Օսմանյան կայսրությունից ժառանգեց հետամնաց տնտեսություն՝ արհեստավորական-տնայնագործական արդյունաբերությամբ: Մանդատային և ապա հետմանդատային տարիները այդ բնագավառում էական փոփոխություններ առաջ չբերեցին: Որոշ տեղաշարժեր տեղի ունեցան երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ զգալի չափով աշխուժացավ տեղական արդյունաբերությունը՝ զլխավորապես սննդի և տեքստիլ: Սակայն դա Իրաքի տնտեսական զարգացման և տնտեսության զաղութային ստրուկտուրայի մեջ նշանակալի փոփոխություն չառաջացրեց: Իրաքը շարունակում էր գասվել տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների շարքը:

Ժամանակակից իմաստով արդյունաբերությունը Իրաքում բացակայում էր Իրաքը շունի մետալուրգիական, մեքենաշինական և քիմիական արդյունաբերություն, թեև երկրում կան օգտակար հանածոների՝ նավթի, գազի, ասֆալտի, քարաղի, ծծումբի, պղնձի և երկաթի զգալի պաշարներ:

1956 թվականի վիճակագրության տվյալներով Իրաքում կար 22460 արդյունաբերական ձեռնարկություն¹:

¹ „Government of Iraq, Statistical Abstract“, Baghdad, 1956, p. 119.

Սակայն դրանց մեծ մասը չի կարելի արդյունաբերական ձեռնարկություն համարել: 10157 ձեռնարկություններում, որը կազմում էր ամբողջ արդյունաբերության մոտ 45 տոկոսը, աշխատում էին մեկական բանվոր, 5651-ում՝ 2-ական, 2.805-ում՝ 3-ական, 1383-ում՝ 4-ական և 804-ում՝ 5-ական բանվոր: 20 և ավելի բանվորներ աշխատում էին 271 ձեռնարկություններում: Ողջ Իրաքում միայն շոքս արդյունաբերական ձեռնարկություններում էին աշխատում 1000-ից ավելի բանվորներ: Այս թվերը խոսում են այն մասին, որ վիճակագրության մեջ ցույց տրված արդյունաբերական ձեռնարկությունների ճշգրտ մասը փոքրիկ տնայնագործական արհեստանոցներ էին:

Ըստ պաշտոնական տվյալների Իրաքի արդյունաբերության և տրանսպորտի մեջ մինչև ուսույցիան զբաղված էր 185 հազար մարդ, որից 90291-ը տեղական արդյունաբերության մեջ, 15837-ը՝ նավթային արդյունաբերության, 15 հազարը՝ հրկաթուղային տրանսպորտում և այլն¹: Համաձայն այդ նույն աղբյուրների գյուղատնտեսության մեջ զբաղված էր ընակչության 80 տոկոսը, իսկ առևտրի և զանազան ծառայությունների մեջ՝ 11 տոկոսը:

Իրաքի արդյունաբերության մեջ շատ ցածր էր մեթենայացումը և լայնորեն կիրառվում էր ձեռքի աշխատանքը: Աշխատանքի մեթոդները տարիներով անփոփոխ էին մնում:

Վերևում նշված 22460 ձեռնարկությունների 91 տոկոսը առանձին անհատների սեփականություն էր, 7 տոկոսը հրկոս պարանյութների և միայն 97 ձեռնարկություններ պատկանում էին մասնավոր ընկերությունների: Բացի դրանից կային 116 արդյունաբերական ձեռնարկություններ, որոնք պատկանում էին պետությանը²: Այս թվերը ցույց են տալիս, որ Իրաքում գերակշռում էին մասնավոր-կապիտալիստական ձեռնարկությունները: Սակայն ինչպես երևում է բերված թվերից պետական-կապիտալիստականը նույնպես սկսել էր զարգանալ,

¹ „Statistical Abstract“, 1956, p. 119, 193, „The Iraq Times Annual“, Baghdad, 1957, p. 75.

² D. Adams, Iraq's People and Resources, Los Angeles, 1958, p. 101.

Հատկապես 1952 թվականից հետո, երբ մեծացավ Իրաքի քա-
ժինը և ավթից ստացվող եկամուտներից:

Իրաքում կային տեքստիլ, կաշվի-կոշկեղենի, հրուշակե-
ղենի, ծխախոտի, պահածոների, օճառի, գարեջրի և արդյու-
նաբերության այլ ճյուղեր, բայց և զրանցից ոչ ուրրն էին, որ
բավարարում էին ներքին շուկայի պահանջները: Արդյունա-
բերական ձեռնարկությունները երկրում տեղաբաշխված էին
վերին աստիճանի անհամաշարժ նրանք գլխավորապես գտ-
նվում էին Բաղդադ, Բասրա, Մոսուլ և Կիրկուկ քաղաքնե-
րում: Բաղդադում մինչև ուսույցիան տեղադրված էին Իրաքի
արդյունաբերական ուրր ձեռնարկությունների 29 տոկոսը,
որոնցում գրառված էր երկրի ողջ աշխատուժի 37 տոկոսը:

Արդյունաբերության միակ ճյուղը, որը համեմատաբար
արագ էր զարգանում, ցեմենտի արտադրությունն էր: Իրաքի
ազգային կապիտալը, օտարերկրյա կապիտալի մրցակցու-
թյան հետևանքով, արդյունաբերության մեջ մուտք գործելու
մեծ հնարավորություններ չուներ, ուստի և նա հասում էր գլ-
խավորապես շինարարության և գյուղատնտեսության մեջ:
Շինարարության բնագավառն այնքան հրապուրիչ էր և այն-
պիսի բարձր շահույթներ էր բերում, որ Իրաքի կառավարու-
թյունը ևս կառուցեց ցեմենտի երկու գործարան: Այդ բանը
խիստ դժգոհությանը ընդունեցին մասնավոր ձեռնարկատե-
րերը, որոնք բավարարում էին երկրի պահանջները ցեմեն-
տի բնագավառում: Պետական այդ ձեռնարկությունները սկը-
սեցին մրցել մասնավոր ձեռնարկությունների հետ: Տարեկան
կուտակվում էր 250.000 տոնն ավելցուկ ցեմենտ¹: Պա իր
հետևից բերեց ցեմենտի արտադրության կրճատում, որն իր
հերթին հանդեցրեց գործազրկության աճին:

Իրաքում ցածր էր պողպատի սպառման մակարդակը:
Պողպատ սպառվել էր 1950—1952 թ. 121, 1953—1955 թվա-
կաններին՝ 144, 1956 թվականին՝ 149 և 1957 թվականին
170 հազար տոնն²: Այսպիսով, յուրաքանչյուր շնչին 1957
թվականին ընկնում էր 26 կգ պողպատ, որը համեմատած

¹ „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1958, p. 32.

² „UN Statistical Yearbook“, New York, 1958, p. 289.

այլ երկրների հետ շատ ցածր մակարդակ էր կազմում: Նշենք թեկուզ, որ այդ նույն թվականին Ալժիրում յուրաքանչյուր շնչին ընկնում էր 28 կգ, Մեքսիկայում՝ 43, Մալայայում՝ 44, Լիրանանում՝ 95, Եապոնիայում՝ 139, Կանադայում՝ 403, իսկ ԱՄՆ-ում՝ 568 կգ¹: Պողպատի սպառման ցածր մակարդակը նորից ցույց է տալիս Իրաքի էկոնոմիկայի շափազանց թույլ զարգացած լինելը:

Այժմ կանգ առնենք այն հարցի վրա, թե ինչ զործոններ էին խանգարում Իրաքի ինդուստրացմանը և ինչ դեր էին խաղում Իրաքի կառավարությունն ու օտարերկրյա կապիտալն այդ զործում:

Այս հարցը որոշ առումով շոշափվել է նաև արարական և արևմտյան գրահանության մեջ: Դորիս Ադամսը նշում է, թե Իրաքում կապիտալ ներդրումների համար նորմալ պայմաններ չկային, որ եկամուտների շափազանց ցածր տոկոսները չէին հրապուրում զրամատերերին, իսկ հասարակ մարդիկ, որոնք ծանոթ չէին բանկային սխեմեմի հետ և անվստահություններ էին վերաբերվում կառավարությանը, գերադասում էին իրենց դրամը պահել թանկարժեք մետաղների, ոսկու և արծաթի ձևով²: Դ. Ադամսը, անշուշտ, ճիշտ է այն հաստատում. ու Իրաքում, իսկապես նպատակադր պայմաններ չկային արդյունաբերության մեջ ազգային կապիտալի ներդրման համար: Սակայն նա չի խորացել կամ թերևս չի ցանկացել խորանալ հարցի էություն մեջ և ցույց տալ այդ դրության իսկական պատճառները: Նա փորձում է հարցը խճողել՝ առաջ քաշելով Իրաքում բանկային սխեմեմի հետ ծանոթ լինելու փաստը, որը, գուցե, որոշ շափով, ունեցել է իր դերը: Սակայն պարզ է, որ դա գլխավոր պատճառը լինել չէր կարող: Հարցի հսկայան մեջ խորանալու դեպքում Դ. Ադամսը անպայման կհասնի Իրաքի էկոնոմիկայում օտարերկրյա կապիտալի, իմպերիալիստական պետությունների տիրապետության հարցին, որից նա այդպես խուսափում է:

Այս խնդիրը քննարկվում է նաև Արդուլ Կանի ալ-Դալի

¹ „ UN Statistical Yearbook“, New York, 1958, p. 289.

² D. Adams... p. 122.

«Արդյունաբերական զարգացման պրոբլեմները Իրաքում»
Հոգվածում¹։ Հեղինակը եղել է Իրաքի Արդյունաբերական
բանկի գլխավոր գիրեկտորը և Գյուղատնտեսության մի-
նիստրը։

Ընդունելով Իրաքի արդյունաբերության թույլ զարգացած
լինելու փաստը ալ-Գալիին նշում է, որ նրա զարգացմանը
խանգարել է երկու պատճառ. նախ, որ դժվար էր առկա
ֆինանսական միջոցները ներդրավել արդյունաբերության մեջ
ներդնելու համար։ Նա նշում է, որ այդ դժվարությունը կարե-
լի էր հազիվհարել արդյունաբերության մեջ կապիտալ ներ-
դրումը ավելի գրավիչ դարձնելու միջոցով։ Փանի այդ շի ար-
վել, տեղական կապիտալը կշարունակի հիմնականում ներ-
դրվել առևտրի, գյուղատնտեսության և շինարարության մեջ։
Սակայն ալ-Գալիին ոչինչ չի ասում այն մասին, թե արդյու-
նաբերության մեջ տեղական բուրժուազիայի համար կապի-
տալ ներդրումը ինչու է՝ դժվար և ի՞նչ պետք է անել այդ խըն-
դիրը լուծելու համար։ Նա, ինչպես և Գ. Ազամար, բոլորովին
անտեսում է անզլիական և ամերիկյան կապիտալի տիրա-
պետության փաստը, այն, որ թույլ զարգացած Իրաքի ար-
դյունաբերությունն ի վիճակի չէր մրցակցել իմպերիալիստա-
կան տերությունների զարգացած արդյունաբերության հետ։
Այդ պատճառով էլ ազգային կապիտալը ներդրվում էր այնպի-
սի քնազավառներում՝ ներքին առևտուր, գյուղատնտեսու-
թյուն, հողերի սպեկուլյացիա և այլն, որոնք համարյա չէին
հետաքրքրում օտարերկրյա կապիտալին։

Մյուս պատճառը ալ-Գալիին համարում է Իրաքի ներքին
շուկայի նեղ լինելը։ Նա նշում է, որ Իրաքի շուկան չէր կա-
րող մեծ հնարավորություններ ընձեռել լայն մասշտաբի ար-
դյունաբերության համար, քանի որ Իրաքի բնակչությունը
փոքրաթիվ էր և նրա եկամուտները ցածր։ Նթե մի կողմ թող-
նենք բնակչության թիվը, որը վճռական պատճառ չի կարող
հանդիսանալ (օրինակ, Եվրոպայի, Բելգիան, Հոլանդիան
զարգացած կապիտալիստական արդյունաբերական երկրներ
են, ընայած, որ մեծ ազգաբնակչություն չունեն), ապա ըստ

¹ „Middle East Economic Papers“, Beirut, 1954.

ալ-Դալիի, շուկայի նեղութիւն մյուս պատճառը՝ բնակչութիւն
 ցածր եկամտան է: Սա իրոք ճիշտ փաստարկ է: Հայտնի է,
 որ աշխատավորութիւնն բարձր գնողունակութիւնը հանդիսա-
 նում է շուկայի լայն լինելու կարևոր տարրերից մեկը: Սա-
 կայն բարձր գնողունակութիւնը կախված է նաև արտադրող-
 դական ուժերի զարգացման բարձր մակարդակից: Իրաքի ար-
 տադրողական ուժերն այդպիսի մակարդակ չունենին: Բայց
 Իրաքում կար մեկ կարևոր հանգամանք ևս, որով պայմանա-
 վորված էր շուկայի նեղ լինելը: Դա ֆեոդալական հարաբերու-
 թիւնների պահպանումն էր, որի մասին չի նշում ալ-Դալին: Չնայած սկսվել էր կապիտալիզմի զարգացման պրոցեսը, գյու-
 ղում ֆեոդալիզմը գեոևս պահպանում էր ուժեղ դիրքեր: Կային
 նաև տոհմատիրական նահապետական հարաբերութիւնների
 մնացուկներ: Մինչդեռ հայտնի է, որ ոչ մի երկիր չի կարող շու-
 կայի հարցը, արդյունաբերութիւնն լայն զարգացման հարցը
 լուծել, առանց լուծելու ֆեոդալիզմի հարցը: Ֆեոդալական
 հարաբերութիւնները կաշկանդում են արտադրողական ուժե-
 րի զարգացումը, շին ապահովում անհրաժեշտ հումք արդյու-
 նաբերութիւնն համար և շին ստեղծում արդյունաբերական
 արտադրանքի սպառման լայն հնարավորութիւններ:

Իրաքում արդյունաբերութիւնն զարգացմանը խանգարում
 էին գեոևս պահպանվող ֆեոդալական հարաբերութիւնները,
 բնակչութիւնն ցածր գնողունակութիւնը և օտարերկրյա կա-
 պիտալի տիրապետութիւնն ու մրցակցութիւնը: Սրան պետք
 է ավելացնել Իրաքի կառավարութիւնն քաղաքականութիւնը,
 որը շէր արտահայտում երկրի ազգային շահերը և գործիք էր
 իմպերիալիստական տերութիւնների ձեռքում:

Ինչպես իրավացիորեն նշել է Իրաքի կոմունիստական
 պարտիայի գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Սալմանը սկես դա-
 րի ընթացքում օտար ապրանքների հեղեղը կործանեց Իրաքի
 արդյունաբերութիւնն ու արհեստները:

Իրաքի արդյունաբերական հետամնացութիւնը արդյունք
 է Իրաքը կախյալ երկրի վիճակում թողնելու իշխանութիւն-
 ների քաղաքականութիւնն, դրան ավելացրած օտար ֆինան-
 սական տիրապետութիւնը ու ներքին պատճառները, ինչպես
 գյուղատնտեսութիւնն մեջ էին հարաբերութիւնների գոյութիւն:

նը և երկրի ինդուստրացմանը թշնամի քաղաքականութիւնը¹։

Հայտնի է, որ Իրաքի կառավարութիւնը ազգային արդյունաբերութիւն ստեղծելու, նրա համար բազա և անհրաժեշտ տեխնիկական կադրեր պատրաստելու, երկրի ֆինանսական միջոցները գլխավորապէս արդյունաբերութեան մեջ ներդնելու, ինդուստրիա ստեղծելու և այն օտարերկրյա մոնոպոլիստական միութիւնների մրցակցութիւնից պաշտպանելու ուղղութիւնով ոչ մի քայլի չէր դիմում։

Այսպէս, որինակ. սկսած 1947 թվականից Իրաքում քրոնարկվում էր շաքարի գործարան կառուցելու հարցը։ Սակայն նա անընդհատ հետաձգվում էր, քանի որ չէր լուծվում անհրաժեշտ հումքի բազա ստեղծելու հարցը²։ Գոյութիւն ունեցող ազրարային հարարերութիւնների և կառավարութեան քաղաքականութեան հետևանքով այդ հարցը դարձել էր պրոբլեմատիկ, որի հետևանքով տուժում էր երկրի էկոնոմիկան։ Բերենք մեկ ուրիշ օրինակ. ինչպէս նշվեց, Իրաքում չար տեքստիլ արդյունաբերութիւն, այդ թվում նաև բրդի Սակայն բրդի արդյունաբերութեան համար բարձրորակ հումքի հարցը չէր լուծվում։ Իրաքի բուրդն իր որակով ավելի ցածր էր և յուրաքանչյուր տարի ստիպված էին Ավստրալիայից ներմուծել մեծ քանակի բուրդ³։ Իսկ դա ձեռնառու էր օտարերկրյա մոնոպոլիստներին, որոնք Իրաքի շուկան ողողում էին բրդյա ապրանքներով, մեծ վնաս հասցնելով Իրաքի տեքստիլ արդյունաբերութեանը։ Իրաքում արդյունաբերութեան ոչ մի ճյուղ նպաստավոր պայմանների մեջ չէր գտնվում և օտարերկրյա մրցակցութիւնից չէր երաշխավորված։ Այսպէս, Իրաքում մշակվում էր բամբակ, որի բերքը 1957 թվականին կազմել էր 14 հազար տոնն։ Սակայն բամբակի հումքը երկրում չէր մշակվում, այլ արտահանվում էր արտասահման, գլխավորապէս Անգլիա Մյուս կողմից Իրաքը Անգլիայից ներմուծում էր բամբակյա կտորեղեն և այգալիսով, փակուղու

¹ يوسف سلمان يوسف (فهد)، قضيتنا الوطنية، بغداد، 1945، ص 28

² „Middle East Economic Papers“ Beirut, 1954, p. 46.

³ նույն տեղում։

առջև կանգնեցնում տեղական արդյունաբերությունը, ինչպես նաև տնայնագործական-արհեստավորական ձեռնարկությունները: Այդ ձեռնարկությունները շատ հաճախ քայքայվում էին և մանր արհեստագործները զրկվում էին ապրուստի միջոցից:

Ներքին շուկայի նեղության և օտարերկրյա կապիտալի մրցակցության հետևանքով Իրաքում փակվեցին ն.ս.և այնպիսի ձեռնարկություններ, ինչպես ծղոտից ստացվող թղթի և ստվարաթղթի, արհեստական մետաքսաթելի և մի քանի տեքստիլ ձեռնարկություններ: Իրաքի շուկան իրենց ապրանքներով ողողել էին ոչ միայն անգլիական, այլև ամերիկյան և օտարերկրյա այլ ընկերություններ: Ըստ որում, քանի զեւում ուժեղանում էին ամերիկյան կապիտալի դիրքերը: ԱՄՆ-ը տարեցտարի ավելացնում էր իր ապրանքների ներմուծումը Իրաք, և 1948 թվականից սկսած այդ ասպարեզում գրավում էր երկրորդ տեղը՝ Անգլիայից հետո: Իրաքի շուկայում ուժեղ դիրքեր էին նվաճել ամերիկյան «Ունդերվուդ կորպորեյշն», «Պարկեր Պեն կոմպանի», «Կելլոգ», «Կոդակ» և այլ ընկերությունները:

Իրաքի շուկան նվաճելու համար օտարերկրյա մոնոպոլիտները ոչնչի առջև կանգ չէին առնում: Այսպես, օրինակ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ամերիկացիները Իրաքում սկսեցին վաճառել կոկա-կոլա և պեպսի-կոլա զովացուցիչ խմիչքները: Տեղական արտադրողներին դուրս մղելու և իրենց խմիչքը ռեկլամելու նպատակով ամերիկյան ընկերությունները որոշ ժամանակ վերոհիշյալ խմիչքները սկսեցին տարածել անվճար¹: Դրա հետևանքով տեղական արդյունաբերողների մեծ մասը սնանկացավ և ամերիկացիներին հաջողվեց նրանց լրիվ կերպով դուրս մղել Իրաքի ներքին շուկայից: Ինչպես իրավացիորեն նշված է «Իրաքի ռեսպուբլիկան» գրքում, արդյունաբերության բնագավառում կիրառվում էր ահավոր քաղաքականություն, որը ուղղակի վնասակար էր ժողովրդի շահերին և բավարարում էր իմպերիալիզմի շահերը: «Դրա նպատակն էր, — ասված է գրքում, — խեղդել Իրաքի արդյունաբերությունը, արգելել նրա զարգացումը և հօ-

¹ „Новое Время“, № 39, 1952, стр. 29.

զուտ օտարերկրյա մոնոպոլիստական ընկերությունների լայն ուղի բացել Իրաքի շուկան օտարերկրյա ապրանքներով լցնելու համար¹։

Երկրի օպոզիցիոն ուժերը կառավարությունից պահանջում էին վճռական միջոցներ ձեռք առնել ազգային արդյունաբերությունը փրկելու համար։ ԵՄԼ-Իզզաթ Բերթը նշելով, որ օտարերկրյա ուժեղ մրցակցություն պայմաններում երկրի օրենքները չեն խրախուսում տեղական արդյունաբերության զարգացումը, գրում էր. «Ազգային արդյունաբերությունը փրկելու միակ ուղին արդյունաբերողներին համապատասխան հովանավորություն մազահովելն էր»²։ Հովանավորության հարցը ազգային բուրժուազիայի առաջնահերթ պահանջներից մեկն էր։

Երկրի դեմոկրատական ուժերի պահանջած մյուս կարեւոր միջոցառումը հարկերի կրճատումն էր։ Դա կնպաստեր ներքին շուկայի ընդլայնմանը և կապիտալի կուտակմանը։

Սակայն իմպերիալիստական պետությունների կողմից Իրաքի ազգային հարստությունը թալանելու, երկրի էկոնոմիկայի զարգացումն արգելակելու և տեղական կառավարության կողմից պրոֆիտերիալիստական քաղաքականություն վարելու փաստն ամենաակնառու կերպով դրսևորվում է նավթի հարցում, և այսպես կոչված Զարգացման խորհրդի գործունեության մեջ։

Նավթն Իրաքի գլխավոր հարստությունն է։ Նրա զոյություն մասին բնակչությանը հայտնի էր գեոևս անհիշելի ժամանակներից։ Սակայն նավթը, որպես կարևոր հումք մեծ նշանակություն ձեռք բերեց XIX դարի վերջից և XX դարի ըսկրզրից։ Հենց այդ ժամանակվանից էլ պայքար է ծավալվում իմպերիալիստական տերությունների միջև արաբական, աքթթվում նաև Իրաքի նավթը ձեռք բերելու համար։

1927 թվականին խոշոր նավթային մոնոպոլիաների միջև պայմանագիր կնքվեց Իրաքի նավթը բաժանելու մասին։ Հստ

¹ „The Republic of Iraq“, Baghdad, 1958, p. 6.

² „The Iraq Times“, Baghdad, October 17, 1952.

այդ համաձայնագրի, «Քըրթիշ Պետրոլիումի»՝ ակցիաները քաժանվեցին հետևյալ կերպ. ակցիաների 23,75 տոկոսը ըստացավ «Անգլո-իրանական» նավթային ընկերությունը, 23,75 տոկոսը՝ անգլո-հունգարական «Ռոյալ գաշ շելլ»-ը, 23,75 տոկոսը՝ ամերիկյան «Մտանգարտ Օյլ օֆ Նյու Ջերսի» և «Սոկոն»-ի վակուում Օյլ» (հետագայում «Սոկոնի մորալ») ընկերությունները, 23,75 տոկոսը՝ ֆրանսիական «Յրանսեզ դը Պետրոլ» նավթային ընկերությունը, իսկ մնացած 5 տոկոսը՝ Վ. Կլուպենկյանը, որը կապված էր անգլիական կապիտալի հետ: Ինչպես ցույց են տալիս թվերը, Իրաքի նավթի մեշ տիրապետողը անգլիական կապիտալն էր: Անգլիական նավթային մագնատներն իրենց ձեռքում էին պահում արժեթղթերի վերահսկիչ ծրարը:

«Քըրթիշ Պետրոլիումը» 1929 թվականից սկսեց կոչվել «Իրաք պետրոլիում»:

Բացի «Իրաք Պետրոլիում»-ից հետագայում ստեղծվեցին «Մոսուլ Պետրոլիում», «Բասրա Պետրոլիում» և «Եանեկին Օյլ»² ընկերությունները: Այդ ընկերությունների և Իրաքի կառավարության միջև կարալային հիմունքներով կնքվեցին կոնցեսիոն պայմանագրեր Իրաքի նավթն օգտագործելու վերաբերյալ: Պայմանագրերը կնքվեցին 75 տարի ժամանակով և, այսպիսով, «Իրաք Պետրոլիումի» ժամկետն ավարտվում էր 2000 թվականին, «Մոսուլ Պետրոլիումի»՝ 2007 և «Բասրա Պետրոլիումի»՝ 2013 թվականին:

Իրաքի հիմնական նավթարեր շրջաններն են. Կիրկուկը, Մոսուլը, Բասրան և ավելի քիչ քանակությամբ Եանեկինը՝ Նաֆտ-խանան:

Կիրկուկում և Մոսուլում արդյունահանված նավթը նավթամուղ խողովակներով հոսում է դեպի Քրաբլյուս (Տրեզորի)՝ Լիբանան և Բանյաս՝ Սիրիա, իսկ Բասրայինը՝ մինչև Ֆաս նավահանգիստը, որտեղից տանկերներով տեղափոխվում է եվրոպական երկրները, գլխավորապես Անգլիա, Յրանսիա և

¹ «Քըրթիշ Պետրոլիումը», որի փոստական անքը Անգլիան էր, ստեղծվել էր դեռևս մինչև առաջին կամայեղաբերական պատերազմը Իրաքի նավթը շահագործելու կամքը:

² Սա Անգլո-իրանական նավթային ընկերության ֆիլիալն էր:

Հուլանդիա: Բացի դրանից կա նալթամուզ մինչև Հայֆա՝ Իսրայել, սակայն այն 1948 թվականից՝ արարա-խարայելական պատերազմից հետո չի գործում:

Նալթարդյունաբերութունը Իրաքում միակ ճյուղն էր, որ իրոք զարգանում էր արագ թափով: Դրա պատճառն այն էր, որ նալթարդյունաբերության զարգացումով շահագրգռված էին օտարերկրյա մոնոպոլիաները, քանի որ նալթից նրանք խոշոր եկամուտներ էին ստանում: Եթե մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը նալթի հանույթը լանցավ 4 մլն 395 հազ. տոննից, ապա երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո նրա հանույթն ավելանում է արագ թափով: Նալթ արդյունահանվել է 1945 թվականին 4 մլն 607 հազար տոնն, 1950 թվականին՝ 6 մլն 584 հազար, 1953 թվականին՝ 28 մլն 186 հազար, 1954 թվականին 30 մլն 625 հազար, 1955 թվականին 32 մլն 705 հազար, 1956 թվականին՝ 31 մլն 322 հազար, 1957 թվականին՝ 21 մլն 980 հազար, 1958 թվականին 34 մլն 930 հազար տոնն¹:

Իրաքի կառավարության և վերահիշյալ նալթային ընկերութունների միջև կնքված պայմանագրի համաձայն, Իրաքը յուրաքանչյուր տոնն նալթի դիմաց ստանում էր մի շնչին գումար՝ 4 շիլլինգ, մինչդեռ իմպերիալիստները նալթի յուրաքանչյուր վաճառված տոննից ստանում էին 10 և ավելի դոլլարի շահույթ²: Սա բացարձակ թալան էր: Օտարերկրյա մոնոպոլիաները փաստորեն կողոպտում էին երկրի հարստութունը, դատապարտելով նրան աղքատության ու հեռամեացության:

Նալթից ստացվող Իրաքի եկամուտները կազմել են. 1948 թվականին՝ 2 մլն, 1949 թվականին՝ 3,3 մլն, 1950 թվականին՝ 5,3 մլն 1951 թվականին՝ 13,3 մլն դիներ³: Այս թվերըն ավելի պարզ լինելու համար նշենք, որ օտարերկրյա մոնոպոլիաները միայն 1949 թվականին ստացել են 48 մլն 600

¹ „UN Statistical Yearbook“, New York, 1958, p. 122.

² ՅՎ. Ե. Данциг, Ирак в прошлом и настоящем, М., 1960, стр. 188.

³ „United Nations, Quarterly Bulletin of Economic Development“, № 13, 1956, p. 47.

հազ. գույարի կամ մոտ 17 մլն դիւարի շահույթ, որը մեկուկես անգամ ավելի է 1948—1950 թվականների Իրաքի ստացած շահույթներից միասին վերցրած:

1951 թվականին Իրանում տեղի ունեցած իրազարժութունների և Իրաքում ժամայված ժողովրդական շարժումների ճնշման տակ, որոնց մասին կիսոսկինք աշխատություն հաշորդ գլխում, Իրաքի կառավարության և օտարերկրյա մոնոպոլիաների միջև կնքվեց նոր համաձայնագիր, որը Իրաքի պառլամենտը վավերացրեց 1952 թվականի փետրվարի 3-ին: Այդ պայմանագիրը նավթային ընկերությունների կոնցեսիոն իրավունքները չէր շոշափում: Նրանք պահպանում էին իրենց իրավունքները և մենաշնորհները: Պայմանագիրը հիմնականում վերաբերում էր շահույթների և նավթի հանույթի շափերին: Ըստ նոր պայմանագրի շահույթների բաշխման հիմքում դրվում էր 50/50-ի սկզբունքը: Իրաքն ըստ իր հայեցողության կարող էր օգտագործել յուրաքանչյուր տարի երկրում արդյունահանվող նավթի 12,5 տոկոսը, սակայն դա մտնում էր ստացվող շահույթների 50 տոկոսի մեջ: Համաձայնություն ձեռք բերվեց նաև նավթի արդյունահանման մինիմումի մասին: Սկսած 1954 թվականից, Երաք պետությունն ա-ը և Մոսկու պետությունը պարտավոր էին արդյունահանել ոչ պակաս, քան 22 մլն տոնն նավթ, իսկ ՔԲասրա պետությունն ա-ը՝ սկսած 1955 թվականից ոչ պակաս քան 8 մլն տոնն¹: Համառոտակի սա է 1952 թվականի պայմանագրի բովանդակությունը, որը թեև նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատությամբ որոշ չափով բարելավում էր վճարումների միակեր, սակայն չէր փոխում Իրաքի նավթի օգտագործման թալանչիական, գաղութային բնույթը, և շարունակում էր ձեռնադր մնալ օտարերկրյա մոնոպոլիաներին: Գիբսոնը, որը Բաղդադում բանակցությունների ժամանակ ղեկավարում էր անգլիական պատվիրակությունը հայտարարեց, թե Երաքի հետ կնքած համաձայնագիրն, անշուշտ, շահագիտ է Անգլիային²: Նա միաժամանակ ավելացրեց, որ եթե Իրաքում չլինեին անգ-

¹ „The Iraq Times“, August 14, 1951.

² ԱԳԱՕՐ, ֆ. 4459, օռ. 24. օձ. քր. 913, ռ. 47.

լիակաճ գործեր, ապա այդ համաձայնագիրը կնքել անհնար կլինի:

Սակայն այդ պայմանագիրը շահավետ էր ոչ միայն Անգլիային, այլ նաև ԱՄՆ-ին, Յրանսիային և Հոլանդիային, որոնք մասնակցում էին Իրաքի նավթի շահագործմանը: Բանը նրանումն է, որ շահույթների 50 տոկոսը Իրաքը ստանում էր ոչ թե համաշխարհային շուկայում վաճառված նավթի գնի հաշվով, այլ հում, դեռևս չմշակված նավթի գնով, երբ նա դուրս էր տարվում Իրաքի տերիտորիայից: Հետևաբար նրա արժեքը հիմնվում էր ոչ թե ընթացիկ գների վրա, այլ այսպես ասած տեսական ավաճուման գնի վրա: Իսկ այդ, այսպես ասած, ներքին վերացական գինը ավելի ցածր էր լինում համաշխարհայինից: Բացի այդ, Իրաքը ոչինչ չէր ստանում իր արդյունքից դուրս կատարվող նավթային զանազան օպերացիաներից՝ վերամշակումից, տեղափոխումից և նրանցից ստացվող նկամուսաններից: Մինչդեռ դրանք կազմում էին խոշոր գումարներ: Այս բոլորը, իհարկե, հայտնի էր Իրաքի հասարակայնությանը: Ինչպես նշել է Իրաքի արդարադատության նախկին մինիստր Սեյիդ Ալի Մահմուդ ալ-Շեյխ Ալին՝ «համաձայնագրի ֆրազները կազմված էին ճարտարներ, քանի որ դրանք մարդկանց ստիպում էին կարծել, թե Իրաքի բաժինը կազմում է նավթային ընկերությունների շահույթների 50 տոկոսը, մինչդեռ իրականում այդպես չէր²: Այս բանը հայտնի էր նաև Իրաքի կառավարությանը: Սակայն նրա ստորագրությունը դրվեց վերահիշյալ անիրավահավասար պայմանագրի առկ, որովհետև այդ կառավարության գլուխ կանգնած էին այնպիսի մարդիկ, որոնք իրենց բախտը կապել էին օտարերկրյա իմպերիալիզմի հետ: Ընդունցիայից հետո հրատարակված որոշ նյութեր էլ ավելի պարզ դարձրին նավթային ընկերությունների կողմից կատարված թալանը: Ինչպես նշեց Իրաքի ռեսպուբլիկայի ֆինանսների նախկին մինիստր Մուհամմեդ Հադիդը, Իրաքը օտարերկրյա ընկերությունների զանազան

¹ S.W. A. Humbaraci, Middle East Indictment, London, 1958, p. 246.

² „The Iraq Times“, August 16, 1961.

մեքենայութունների ու կեղծումների հետևանքով ստացել է շահույթների ոչ թե 50, այլ 30—35 տոկոսը:

Նավթի հարցում օտարերկրյա ընկերությունների գաղութային քաղաքականությունը դրսևորվում էր ոչ միայն շահույթների բաժանման հարցում:

Հայտնի է, որ նավթը լավ հումք է հանդիսանում քիմիական արդյունաբերության համար: Սակայն նավթային ընկերություններն նավթն արտաշնուում էին անմշակ վիճակում և արգելակում էին քիմիական որևէ ձեռնարկության ստեղծումը: Նրանք չէին թողնում ստեղծել նաև նավթային մեքենայի-նական արդյունաբերություն և նավթարդյունաբերական անհրաժեշտ բոլոր սարքավորումը ու պահեստամասերը ներմուծում էին արտասահմանից: Այսպիսի քաղաքականությունը բնորոշ է իմպերիալիստական պետություններին, որոնք ձեռնարկում էին պահպանել հետամնաց երկրների էկոնոմիկայի գաղութային կառուցվածքը և նրանց վերածել իրենց հումքային կցորդի:

Այդ քաղաքականության դրսևորումն է նաև այն փաստը, որ Իրաքը մինչև 1956 թվականը չունեի ոչ մի նավթաթոր գործարան: Մի փոքրիկ նավթաթոր գործարան կար Ազկինդում, սակայն նա պատկանում էր անգլո-իրանական ընկերությանը և հիմնականում բավարարում նրա կարիքները և իրեն անհրաժեշտ նավթամթերքները ներմուծում էր արտասահմանից: 1956 թվականին նավթաթոր գործարան կառուցվեց Իրաքում, Բազդադի մոտ, սակայն դրանից հետո էլ Իրաքը շարունակում էր ներմուծել այդ մթերքները:

Նավթային ընկերությունները Իրաքում գտնվում էին արտոնյալ վիճակում: Համաձայն կոնցեսիոն պայմանագրերի, նրանք Իրաքի կառավարությանը ոչ մի հարկ չէին վճարում: Բացի այդ, արտաշնուվող նավթի և ներմուծվող բոլոր նյութերի և սարքավորումների համար նրանք չէին վճարում ոչ մի մաքսային տուրք: Դա մեծ վնաս էր հասցնում Իրաքի էկոնոմիկային: Իրաքը դրանից յուրաքանչյուր տարի կորցնում էր 5 մլն դինար¹:

¹ „Бюллетень Иностранной Коммерческой Информации“ На-

Օտարերկրյա իմպերիալիստները ձախողում էին տեղացիներին տեխնիկական կազմակերպության տեսչության գործը, ընթացքում 1952 թվականի պայմանագրով նրանք այդպիսի պարտավորություն ստանձնել էին Այդ արվում էր երկրի նավթային արդյունաբերության մեջ անբաժան օտարապետության պահպանման նպատակով: Գորայի գործարանում մինչև ևս այսօր ցիան աշխատում էին 157 ամերիկացի ու անգլիացի և 90 իրաքցի ինժեներներ: Իրաքցի ինժեներներն ունեին բարձրագույն կրթություն և նրանք, ըստ պայմանագրով ստանալու անհրաժեշտ փորձ ձեռք բերելուց հետո պետք է փոխարինեին օտարերկրացի ինժեներներին: Սակայն նավթային ընկերության ղեկավարները իրաքցի ինժեներներին դիտարկելու կերպով տալիս էին ոչ կարևոր, երկրորդական աշխատանքներ և զրկում նրանց անհրաժեշտ փորձ ու հմտություն ձեռք բերելու հնարավորությունից:

Օտարերկրացի տեխնիկական անձնակազմը շատ թանկ էր նստում երկրի վրա: Այդ 157 ինժեներների տարեկան աշխատավարձը կազմում էր 1 մլն 500 հազար գինսի¹: Ինչպես մենք վերևում նշեցինք, Իրաքի շահույթները նավթից 1948 թվականին կազմել են մոտ 2 մլն գինսար: Հետևաբար այդ 157 ինժեներների տարեկան աշխատավարձը մի փոքր էր պակաս նավթից ստացած Իրաքի մեկ տարվա ամբողջ շահույթի գումարից: Բացի այդ, ինչպես նշել է Իրաքի ռեսուրսների կազմակերպության պրեմիեր-մինիստր Կառլալը, այդ ինժեներների մեծ մասը Իրաք էր գալիս առանց մի պենսիի և վերադառնում մեծ հարստություններ դիզած՝ կանգ չառնելով կաշառակերության ու խաբեբայության առջև²:

1952 թվականի փետրվարին Իրաքի պառլամենտն ընդունեց օրենք, որի համաձայն նավթից ստացվող շահույթների 30 տոկոսը զբվում էր կառավարության արտադրության

учно-исследовательского конъюнктурного института Министерства внешней торговли СССР, № 41, приложение 20, 1951, стр. 4. (համապատասխան գնչվի ԵՈՒՄ)։

¹ Abdul Karim Qassim, Objectives of Iraq's Revolution, Baghdad, 1959, p. 54.

² Նույն տեղում, էջ 55:

տակ, իսկ 70 տոկոսը տրվում էր Ջարգացման հորհրդին¹։
Ջարգացման հորհուրդը ստեղծվել էր 1950 թվականի մայիսին՝ Վադի Քարթարի հիդրոտեխնիկական կառուցվածքի համար վերակառուցման միջազգային բանկի կողմից տրված փոխառություն կիրառմանը հետևելու և Իրաքի զարգացման անտեսական ու ֆինանսական պլաններ նախապատրաստելու նպատակով, Այդ հորհուրդը կազմված էր անգլիական և ամերիկյան մասնագետներից և փաստորեն Իրաքի կառավարությունից անկախ էր։

Ջարգացման հորհուրդը դարձավ այն հիմնական օղակներից մեկը, որի օգնությամբ անգլիական և ամերիկյան իմպերիալիստները արգելակում էին Իրաքի տնտեսական զարգացմանը և գլխավորապես նրա ինդուստրացմանը։ Մինչև հուլիսի 14-ի ռեյտինգիան Ջարգացման հորհուրդը կազմեց Իրաքի տնտեսական զարգացման երկու պլան. առաջին հընգամյա (1951—1955) և երկրորդ հընգամյա (1955—1960)։ Այս վերջինը հետագայում վերածվեց վեցամյա պլանի՝ (1953—1961)։

Առաջին պլանով նախատեսված էր հինգ տարվա ընթացքում ծախսել 155 մլն դիներ։ Այդ գումարը հիմնականում հատկացվում էր ռոտզման սիստեմի ընդլայնման, կոմունիկացիաների, պալատների և այլ պլանների կատարման վրա։ Իսկ արդյունաբերության զարգացմանը, կրթական և բուժ-հիմնարկներին անհրաժեշտ ուշադրություն չէր դարձվում, նրանք մղված էին երկրորդական պլան։

1951—1955 թվականներին Իրաքի արդյունաբերության զարգացման վրա ռժախսվեց 2 մլն 587 հազար դիներ, որը կազմում է այդ տարիներին կատարված ներդրումների ընդհանուր գումարի 3 տոկոսից էլ պակաս, մինչդեռ այդ նույն ժամանակաշրջանում ճանապարհների և կամուրջների վրա ծախսվեց 7 մլն 89 հազար, շինարարության վրա՝ 6 մլն 113 հազար դիներ²։ Ըստ որում արդյունաբերության համար նախատեսված այդ գումարը հիմնականում ծախսվեց ուսում-

¹ „The Iraq Times“, February 6, 1952.

² „Революция в Ираке“, перевод с английского, М., 1959, стр. 15.

նասիրութիւնների և հետազոտութիւնների վրա և ինժեներներին արժեց որպէս աշխատավարձ: Առաջին հնգամյա պլանի ընթացքում արդիւնաբերական ոչ մի նախագիծ կյանքում չիրագործվեց:

Ճինանսների բաշխման և նախագծերի կազմման այս նույն սկզբունքը պահպանվեց երկրորդ պլանի՝ 1956—1961 թվականների ժամանակ: Այդ պլանով նախատեսված էր ծախսել մոտ 500 մլն դինար, հիմնականում ոռոգման, հեղեղումների դեմ պայքարելու, կոմունիկացիաների, կամուրջների, օդանավակայանի կառուցման համար: Այս վերջին երեք միջոցառումներին հատկացված գումարը կազմում էր Ջարգացման խորհրդի ողջ բյուջեի 51 տոկոսը: Արդիւնաբերութիւնը, լեռնազորութիւնը և էլեկտրիֆիկացիային հատկացվեց բյուջեի 14 տոկոսը, քնակարանների կառուցմանը՝ 5 տոկոսը, բժշկական հիմնարկներին՝ 2 տոկոսը, զարոցական շենքերի կառուցմանը՝ 1 տոկոսը¹:

Ընչպես նշվեց, Ջարգացման խորհրդի միջոցների մի խոշոր մասը հատկացվում էր ոռոգման և հեղեղումների դեմ պայքարելուն: Սակայն Իրաքում գոյութիւն ունեցող ազրաբային հարաբերութիւնների հետևանքով, դրանից օգտվում էին ոչ թե գյուղացիները, այլ ֆեոդալ շեյխերը, որոնց պատկանում էին հողերի մեծ մասը, ոռոգման սիստեմները և այլն: Ոռոգման նոր սիստեմների կառուցումը բարձրացնում էր հողի դինը և դա էլ ավելի էր նպաստում Իրաքում առանց այն էլ շայն տարածում գտած հողի սպեկուլյացիային: Այսպիսով, նավթից ստացվող եկամուտները, որոնք պատկանում էին Իրաքի ամբողջ ժողովրդին, Ջարգացման խորհրդի միջոցով հոսում էին ֆեոդալ-շեյխերի և հողերի սպեկուլյացիայով զբաղվող բուրժուազիայի զրպանը: Կառավարող կլիկը իր հերթին Ջարգացման խորհրդի միջոցները օգտագործում էր իր անձնական հարստացման համար:

Առաջին պլանով նախատեսված 155 մլն դինարից իրացվեց ¹/₃-ը, իսկ երկրորդ պլանով նախատեսված 500 մլն դինարից՝ ¹/₂-ը: Մա արդիւնք էր այն բանի, որ նախագծերը լուրջ ուսումնասիրութիւնների հիման վրա չէին կազմված,

¹ D. Adams... p. 105.

շինարարական աշխատանքները ընթանում էին վերին աստի-
ճանի դանդաղ և այլն: Այդ ամենի հետևանքով հատկապես
ձախողվում էր արդյունարհական ձեռնարկների կառուցումը,
դպրոցական, առողջապահական և բնակարանային շինարար-
ությունը: Բայց, այնուհանդերձ, Զարգացման Խորհրդի փո-
ղերը հասում էին: Խոշոր հնոթարներ և վճարումներ էին աըր-
վում Խորհրդատու շինարարական ընկերություններին: Դրամի
շոշափելի մասը գնում էր Զարգացման Խորհրդի աշխատանք-
ները հսկող պաշտոնյաների և հին ուսուցիչի աղղիցիկ մարդ-
կանց գրպանը¹: Դրամական այգպիսի մեծ գումարների շր-
ջանառության մեջ մտնելը լզուգակցելով համապատասխան
լափով արտադրանքի ավելացման հետ երկրում ստեղծում էր
ինֆլյացիա, որը ժանր էր անդրադառնում Իրաքի թույլ զար-
գացած էկոնոմիկայի և աշխատավորների վիճակի վրա:

Զարգացման Խորհրդի գործունեությունը լուրջ դժգոհու-
թյուն առաջացրեց ժողովրդի մոտ: Երկրի առաջադեմ ուժերը
նշում էին, որ հսկայական գումարները հոսում են, սակայն ոչ
մի զարգացում չկա, որ այն միայն թղթի վրա է: Միացյալ
ժողովրդական ճակատն պարտիայի օրգան «Ալ-Զարհա ալ
Շաարիյա»-ն Զարգացման Խորհրդի քաղաքականությունը հա-
մարում էր արմատապես սխալ: Նա նշում էր, որ մի քանի
նախագծերի կենսագործումը չի արդարացնում այդ Խորհրդի
կողմից կատարված ծախսերը: Սակայն թերթը Զարգացման
Խորհրդի գլխավոր հանցանքը համարում էր այն, որ նա ձա-
խողման մատնեց երկրի ինդուստրացումը: Իրաքյան մի այլ
թերթ՝ «Ալ-Նուրիյան» նշում էր, որ երբ ուզում ես տեսնել
Զարգացման Խորհրդի կողմից ծախսված հսկայական գու-
մարների արդյունքը, ապա դառնորեն հիասթափվում ես²:
Վերլուծելով Զարգացման Խորհրդի գործունեությունը Իրաքի
դեմոկրատական ուժերը հանգում էին այն հզրակացության,
որ նրա քաղաքականությունը համապատասխանում էր իմպե-
րիալիստական պետությունների շահերին, որ նա բռնաբար-
ւովն երկրի տնտեսական զարգացման կարևոր խնդիրները,
իր տրամադրության տակ հղած ֆինանսական միջոցները փո-

¹ „The Iraqi Revolution“, p. 80.

² Յ՛՛՛ „The Iraq Times“, August 25, 1955.

շիաքննում էր, ժախսում երկրորդական օրյեկտների վրա: Օրինակ, արքայական պալատի, հյուրանոցների, պատվամեծանի շենքի և բանտի կառուցման վրա ծախսվեց մոտ 40 մլն դոլար կամ մոտ 14 մլն դինար, իսկ դա մոտ վեց անգամ գերազանցում էր արդյունաբերության վրա 1951—1955 թվականներին ծախսված գումարը:

Իմպերիալիստները ոչ միայն շահագործում ու թալանում էին Իրաքի բնական հարստությունները, այլև ստիպում, որ նա իր միջոցներից ֆինանսավորի այնպիսի օրյեկտներ կառուցումը, որով ամենից առաջ շահագրգռված էին իրենք՝ օտարերկրյա իմպերիալիստները: Պատկերավոր օրինակ կարող է հանդիսանալ հետևյալ փաստը: Բաղդադ—Շարզաթ հաւապարհի կառուցման համար Չարզացման նորհուրդը բաց թողեց 3.450.000 դինար, շնայած, որ ինչպես նշում է ԷԱԼ-Ախրարս թերթը, Շարզաթը Եսրէլ բանի ոչ սկիզբն է և ոչ էլ վերջը¹: Նշենք նաև, որ այդ հանապարհով զնայող ավտոմեքենաների թիվը օրական չէր անցնում 17-ից: Հասպա ինչո՞ւմն էր գաղտնիքը: ԵՃՂմարտությունը կայանում է նրանում, — գրում էր ԷԱԼ-Ախրարս-ը, որ այս հանապարհը ծառայելու է նավթային ընկերության կարիքներին խողազ տարիներին և արևմտյան բանակներին՝ պատերազմի ժամանակ²:

Իր պրես-կոնֆերանսներից մեկում, Իրաքի ռեսպուբլիկայի նախկին պրեմիեր-մինիստր Կասրմը անդրադառնալով Չարզացման նորհուրդի գործունեությանը, նշել է, որ իրականում նրա միջոցների միայն 10 տոկոսն է ծախսվել երկրի էկոնոմիկայի վրա, իսկ մնացածը դուրս է տարվել երկրից՝ հօգուտ օտար պետությունների: Երկրի հարստությունը, — նշում է Կասրմը, — գողացվում էր³:

Այսպիսով, օտարերկրյա կապիտալը իր տիրապետությունը հաստատելով Իրաքի էկոնոմիկայում, թալանում էր երկրի հարստությունը և խեղդում ազգային արդյունաբերությունը, իսկ կառավարող կլիկը, սիրտորեն կապված լինելով

¹ ՏՎ՝ „The Iraq Times“, October 20, 1952.

² Նույն ազգում:

³ „Press interviews, granted by Major-General Abdul Karim Qasim“, Baghdad, 1959, p. 4.

Իմպերիալիստական տերությունների հետ, վարում էր այնպիսի քաղաքականություն, որը չէր համապատասխանում Իրաքի ազգային շահերին:

Երկրի էկոնոմիկան օտարերկրյա կապիտալի ճիրաններից ազատելը և ազգային արդյունաբերության ստեղծումը Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման կարևոր շարժառիթներից մեկն էր:

Գյուղատնտեսությունն Իրաքի էկոնոմիկայի հիմնական էլեմենտն է: Նրանում զբաղված է երկրի բնակչության մոտ 80 տոկոսը և նա տալիս է Իրաքի ազգային եկամտի մոտ մեկ քառորդը:

Սակայն, գյուղատնտեսությունը ևս գտնվում է հետամընաց վիճակում, որի պատճառը մինչև ուսույցիան երկրում դոյություն ունեցող ազրարային հարաբերությունները և Իրաքի կառավարության ու իմպերիալիստական պետությունների կողմից վարվող քաղաքականությունն էր:

Մինչև 1958 թվականի ուսույցիան Իրաքի մշակելի հողերի տարածությունը հաշվվում էր մոտ 50 մլն դոնում¹ կամ 12 մլն հեկտար: Սակայն դրանից փաստորեն մշակվում էր միայն 23 մլն դոնումը կամ 6 մլն հեկտարը: Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ կիրառվող բան-նիսֆ վա-նիսֆ սկզբրածքի համաձայն յուրաքանչյուր տարի ցանվում էր մշակվող հողերի միայն կեսը, իսկ մնացած կեսը թողնվում էր հարոս: Այսպիսով, յուրաքանչյուր տարի մշակվող հողերի շափը չէր անցնում 3 մլն հեկտարից, որը կազմում էր Իրաքի ընդհանուր տերիտորիայի 3 տոկոսը:

Հողօգտագործման այս ձևը հանդիսանում էր Իրաքի ագրատության ու հետամնացության պատճառներից մեկը, քանի որ գյուղացին հողազուրկ էր և աղքատ, իսկ հողերի կեսը յուրաքանչյուր տարի մնում էր անմշակ: Իրաքի կառավարությունը մինչև ուսույցիան ոչինչ չէր անում արդ վիճակը փոփոխելու ուղղությամբ:

¹ 1 դոնումը հավասար է 0,28 հեկտարի:

Իրաքում գյուղատնտեսության զարգացումը կրում էր էքստենսիվ բնույթ: Նա ընթանում էր նորանոր հողային տարածություններ յուրացնելու ուղղությամբ: Սկսած 1918 թվականից մինչև 1958 թվականը մշակելի հողային տարածություններն Իրաքում ընդարձակվեցին մոտ 4 անգամ: Իսկ բերքավորության աճը շատ աննշան էր: Զարգացման այդ բնույթը պետք է բացատրել նախ անգամ հողերի անկայությամբ: Շեյխերը և խոշոր հողատերերը, որոնց ձեռքում էր կենտրոնացված քաղաքական իշխանությունը, ամեն տարի կառավարության կողմից իրավունք էին ստանումա նոր հողակտորներ մշակելու: Դա ֆեոդալ-կալվաթատերերի հարստությունն ավելացնելու և գոյություն ունեցող կարգերի ու օտարերկրյա իմպերիալիզմի սոցիալական հենարանն ամրապնդելու միջոցներից մեկն էր: Երկրորդ, Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ տիրապետող վարձակալման սխեմանը ֆեոդալներին ապահովում էր բարձր շահույթներ, ուստի և նրանք շահագրգռվածություն հանդես չէին բերում գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացման համար, որը պահանջում է լրացուցիչ կապիտալներ, մեքենայացում, պարարտանյութերի կիրառում և այլն:

Իրաքի գյուղատնտեսության գլխավոր կուլտուրաներն են ցորենը, գարին, արմավը (Իրաքը տալիս է համաշխարհային արտադրանքի 80 տոկոսը), բրինձը, բամբակը և այլն: Նրանց բերքատվությունն ընդհանրապես ցածր էր: Դա բացատրվում է հողօգտագործման մեթոդների հեռամեացությամբ, մեքենայացման ցածր աստիճանով, պարարտանյութերի վերին աստիճանի աննշան օգտագործմամբ, որոնք իրենց հերթին հետևանք էին գյուղատնտեսության մեջ տիրապետող ագրարային հարաբերությունների, ֆեոդալական կիսարարային սխեմայի կիրառմանը: Վերականգնման և զարգացման միջազգային բանկի միջիան, որը եղել էր Իրաքում և ուսումնասիրել է կոնոմիկայի վիճակը իր ղեկուցադրում նշում էր, որ բերքատվությունն ընդհանրապես ցածր է: Զրի մատակարարումը սովորաբար անհավասար է: Գյուղատնտեսական մեթոդները ամբողջությամբ վերցրած դարերով մնացել են անփո-

փոխի Քիչ կամ համարյա ոչ մի գումար ու պարարտանյութ չի արվում հողին¹։

Գյուղատնտեսական հիմնական գործիքը շարունակում էր մնալ պարզեցնական արտադրությունը և ինչպես նշել Իրաքի կոմպարտիսյի գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Սալմանը, Բաքդադի և Նինվեի ժամանակներից եկող արտադրության միջոցները²։ Աերմացուի ընտրություն և մաքրում չկար։ Ագրոտեխնիկան ընդհանրապես անծանոթ էր Իրաքի գյուղատնտեսությանը։

Եիշտ է վերջին ժամանակներս Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ սկսել էին մուտք գործել գյուղատնտեսական մեքենաները, սակայն դրանց թիվը դեռևս անբավարար էր։ Ամբողջ Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ 1940 թվականին եղել է 450, 1954 թվականին՝ 1462, 1955 թվականին՝ 1715, 1956 թվականին՝ 2096, 1957 թվականին՝ 2188 արակտոր³։

Տրակտորների օգտագործումն ըստ լիվանների համասարաչափ չէր։ Այսպես, 1956 թվականին Հիլլայում եղել է 3, Քերքիլայում՝ 3, Ամարայում՝ 3, Մունթաֆիրում՝ 5, Բազրայում՝ 5, Դուլայումայում՝ 13 արակտոր⁴։ Բացի արակտորներից Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվում էին կոմբայններ, շրայումպեր և այլն։ Տրակտորների մի մասը ֆեոդալների սեփականությունն էր, իսկ մյուս մասը պատկանում էր գյուղատնտեսական մեքենաների դեպարտամենտին, որը վարձով էր ապրիս այդ մեքենաները։ Այն գյուղացիները, որոնք ունեին հողակտորներ, ընդհանրապես ի վիճակի չէին վարձով օգտվելու այդ մեքենաներից։ Մեքենաներից չէր օգտվում նաև ֆեոդալ-հողատերերի մի մասը, որը գերադասում էր անտեսությունը վարել ոչ թե կապիտալիստական հիմունքներով, այլ նախկին ձևով, որը վարձակալման գործող սխեմով բարձր շահույթներ էր ապահովում։

¹ „The Economic Development of Iraq“, Washington, 1952, p. 3.

² يوسف سلمان يوسف... ص ٢٨

³ „UN, Economic Developments in the Middle East“, 1958—1959, New York, 1960, p. 59.

⁴ „Statistical Abstract“, 1956, p. 106.

Գյուղատնտեսության հետամնացության և բարձիթող վիճակի մասին է վկայում սոսոզման սիստեմի դրուժյունը երկրում: Իրաքի հողերի մեծ մասը արհեստական սոսոզման կարիք էր զգում, սակայն այդ ուղղությամբ կատարված գյուղացիական քաղաքացիական պատերազմի և իրաքում թույլ է զարգացած, որի հետևանքով հարյուր հազարավոր հեկտարներ մնում են անմշակ:

Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ չէին կատարվում մեկտրատիվ աշխատանքներ, օրինակ, դրննաժի Գրա հետևանքով սոսոզմող հողերի զգալի մասը վեր էր ածվում աղուտների: Իրաքի գլխավոր խոխոցիտն հանձնաժողովի տվյալներով սոսոզմող հողերի մոտ 60 տոկոսը լրջորեն վնասվել էր աղից, իսկ վերջին տասնամյակում մշակվող հողերի 20—30 տոկոսը այդ պատճառով լքվել էր¹: Սա, անշուշտ, լրացուցիչ դժվարություններ էր ստեղծում Իրաքի գյուղատնտեսության զարգացման համար:

Իրաքում ոչինչ չէր արվում գյուղացիների վիճակը բարելավելու, նրա իրավունքները պաշտպանելու և գյուղատնտեսության մեջ փոփոխություն մտցնելու ուղղությամբ: Գյուղատնտեսության համար կատարվող հատկացումները քիչ էին, իսկ եղածն էլ հաճախ ավելի էր կրճատվում: Այսպես, գյուղատնտեսության և անասնապահության դեպարտամենտի 1948—1949 թվականների բյուջեն կազմում էր 1 մլն 600 հազար դինար, իսկ 1950—1951 թվականներին այն իշով մինչև 540.000 դինարի, որը կազմում էր ընդհանուր բյուջեի 1,8 տոկոսը², Ինտլուցիայի նախօրյակին, 1957 թվականին հողագործության մինիստրության բյուջեն կազմում էր ամբողջ պետական բյուջեի 3,4 տոկոսը, իսկ ոստիկանությանը՝ 9,2 տոկոսը: Գյուղատնտեսության և գլխավորապես սոսոզման սիստեմի զարգացման համար հատկացումներ կատարում էր նաև Զարգացման ետրուրդը: Սակայն նրա հատկացումների մի խոշոր մասը տրվում էր զանազան էքսպերտների և հանձնա-

¹ „The [Economic Development] of Iraq“, Washington, 1952, p. 17.

² Նույն աեղում, էջ 7:

ժողովների անդամների՝ որպես աշխատավարձ, հոնորար և այլն: Եվ բացի այդ պետք է ի նկատի ունենալ, որ Ջարգացման Խորհրդի կազմած առաջին պլանի հատկացումները իրացվեցին 1/3-ով, իսկ երկրորդ պլանինը՝ միայն կիսով չափ: Այդ պատճառով էլ մինչև սկսվուցիան Իրաքի ոսոքման սխտեմը էական փոփոխություն չենթարկվեց:

Մինչ 1958 թվականի սկսվուցիան Իրաքում գոյություն ունեցած ագրարային հարաբերությունները հիմնականում ևեզվավորվել էին վերջին 40 տարիների (1918—1958) ընթացքում, բրիտանական իմպերիալիզմի տիրապետության ժամանակ:

Իրաքում, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի մի շարք երկրներում, շարիաթի օրենքների համաձայն, հողը իրավական տեսակետից պատկանում է պետությանը և այդ իմաստով ձևականորեն իբր հողի մասնավոր սեփականություն չկա: Մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը հողը օգտագործում էին ցեղերը, ըստ որում գյուղացիները հողօգտագործման նույնպիսի իրավունքներ ունեին, ինչպես շեյխը և հողօգտագործումը մասամբ կրում էր համայնական բնույթ: Ենթադրյալ հանդիսանում էր քաղաքական իշխանության մարմնացումը և երա հիմնական ֆունկցիաներից մեկը զանձարանի օգտին հողերից հարկ հավաքելն էր, որի համար որպես բաժին նա վերցնում էր հարկված հողերից ստացվող շահույթների 12,5 տոկոսը:

Սակայն արգեն դարասկզբին նկատվում էր ցեղերին պատկանող հողերի՝ շեյխերի ձեռքում կենտրոնացնելու ձրգտում, որն ուժեղ կիրպով դրսևորվեց առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ կործանվեց Օսմանյան կայսրությունը և ստեղծվեց Իրաքի պետությունը:

Դա բացատրվում է ապրանքային հարաբերությունների զարգացմամբ: Մինչ այդ Իրաքում տիրապետում էր փակ, նախարալ տնտեսությունը, երբ տեղի էր ունենում մթերափոխանակություն կամ գյուղատնտեսական մթերքների փոխանակում տնայնագործական արդյունաբերության արտադրանքների հետ: Ապրանքային և դրամա-շուկայական հարաբերությունների զարգացմամբ շեյխերը ձգտեցին ինչքան

հնարավոր է շատ ապրանքներ ձեռք բերել ներքին և արտա-
քին շուկաներում վաճառելու համար, իսկ դա հնարավոր էր
ցեղերին պատկանող հողերը շեյխերի ձեռքում կենտրոնաց-
նելու, հողը փաստորեն շեյխ-Ֆեոդալների մասնավոր սեփա-
կանությունը դարձնելու ղեպքում: Իս համապատասխանում էր
ևսև բրիտանական իմպերիալիզմի շահերին, որովհետև
անգլիական տիրապետության առաջին տարիները ցույց տվե-
ցին, որ գաղութարարները իրենց տիրապետությունը շին կա-
րող Իրաքում պահպանել առանց մի այնպիսի սոցիալական
շերտի ստեղծման, որը նրանց պաշտպաներ և որի վրա նրանք
կարողանային հենվել: Այդպիսի սոցիալական շերտ հանդի-
սացան շեյխերը, որոնց հնարավորություն տրվեց պետական
մեքենան ծառայեցնել իրենց շահերին և հողագրկել գյուղա-
ցիներին: 1918-ից մինչև 1958 թվականը ընկած ժամանակա-
շրջանում ընդունվեցին մի շարք կառավարական օրենքներ,
որոնց շնորհիվ ցեղերին պատկանող հողերը անցան շեյխերին:
Ենթադ վերածվեց հողատեր-Ֆեոդալի: Տեղի ունեցավ գյու-
ղացիության էքսպրոպրիացիա և գյուղացին հողագործից վե-
րածվեց Ֆելլա՝ վարձակալի: 1932 թվականին Իրաքում օրեն-
քով սահմանվեց հողօգտագործման երեք ձև. միրի-Քափու,
միրի-լլազմա և միրի-սիրֆ: Դրանցից առաջին երկուսը հան-
դիսանում են հողի մասնավոր սեփականության ձևեր, որոնց
լայն տարածում գտան Իրաքում:

Միրի-Քափուն այն հողերն են, որոնք կառավարության
կողմից շնորհվում են շեյխերին, բուրժուազիայի առանձին
ներկայացուցիչներին և այլն: Այդ տիտուլը ստանալու համար
պետք է ապացուցել, որ այլալ հողամասը նախորդ 10 տա-
րիներին օգտագործվել է արդյունավետ կերպով: Քափու ու-
նեցող Ֆեոդալը կարող է իր հողամասը վաճառել, գրավ ղեռ
և կտակել ուրիշներին:

Միրի-լլազմալի ինստիտուտը Օսմանյան կայսրության
ժամանակ գոյություն չի ունեցել, այն առաջին անգամ մըտ-
ցրվեց 1932 թվականի օրենքով: Լլազմալի տիտուլ ստանալու
համար անհրաժեշտ էր ապացուցել, որ այդ հողակտորը նա-
խորդ 15 տարիների ընթացքում արդյունավետ կերպով է օգ-
տագործվել: Միրի-Քափուի և միրի-լլազմալի միջև մեծ տար-

քերութիւն չկաւ Դրանց տարրերութիւնը կայանում է նրանում, որ միջին-լրագմայի հողերը շէր կարելի վաճառել կամ կատակել ուրիշ ցեղի պատկանող մարդու Քնչպես ճիշտ կերպով նկատել է Գ. Ուորթեները «Հողօգտագործման նոր ձևի մտցնելը նպատակ ունի սեփականութիւն իրավունք տալ առանձին անձանց, միաժամանակ պահպանելով ցեղային համերաշխութիւնը»¹։ Մնացած հողերը, որոնց վրա չէին տարածվում վերահիշյալ երկու տիպուկները, համարվում էին միջին-սիրՖ, այսինքն՝ պետական։ Այս կատեգորիայի մեջ յանում էին նաև շմշակվող բուսր հողերը։

1955 թվականի տվյալներով հողերը ըստ սեփականութիւն ձևերի բաժանվում էին հետևյալ կերպ.

Մուլք—234,748 դոնում

Մատուցա (հասարակական հողօգտագործում)—4,327,999 դոնում։

Վակֆ—796,754 դոնում

Միջին-թափու—11,971,828 դոնում

Միջին-լրագմա—11,315,824 դոնում

Միջին-սիրՖ—44,261,504 դոնում

Ընդամենը՝ 72,978,657 դոնում²։

Այս թվերը ցույց են տալիս, որ հողերի ճնշող մասը՝ 67 մլն 549 հազ. 156 դոնումը իրավական տեսակետից պատկանում էր պետութանը, թեև միջին-թափու և միջին-լրագմա տիպու ունեցողները հողը փաստորեն օգտագործում էին որպես իրենց սեփականութիւնը։

Մեր կողմից քննարկվող ժամանակաշրջանում Իրաքի գյուղատնտեսութիւն մեջ դեռևս ուժեղ էին ֆեոդալական հարաբերութիւնները։ Դրա մասին են վկայում խոշոր կալվածատերերի անկալութիւնը և ունեայի գանձման ձևերը։ Պաշտոնական միճակագրութիւն տվյալներով Իրաքում կար 12545 հողակտոր, որոնց միջին շափը կազմում էր 51 հեկտար։ Սակայն տարրեր լիվաններում այդ շափը տարրեր էր։ Այսպես, օրինակ, Բասրայի լիվանում այն համասար էր 6 հեկտարի՝

¹ Д. Уорнер... стр. 233.

² „The Middle East. A Survey and Directory of countries of the Middle East“, London, 1961, p. 127.

(ամենափոքրը Իրաքում), իսկ Ամարայի լիվայում՝ 1721 հեկտարի¹։ Առանձին ֆեոդալների ձեռքում կենտրոնացված էին մի քանի հարյուր հազար դոնումի հասնող հողային տարածությունները։ 13619 հողատերեր մոնոպոլ սեփականություն էին գարնի 18 մլն դոնումի մշակելի հող. միայն 272 սեփականատերեր ունեին 6 միլիոն դոնում։ Առանձին շեյխերի հողերը հաշվում էին ավելի քան մեկ միլիոն դոնում²։ Ամարայի հողերի մեծ մասը պատկանում էր շուրա ֆեոդալներին։ Խոշոր հողատերերը, որոնք կազմում էին գյուղական բնակչության 1 տոկոսը, իրենց ձեռքում էին կենտրոնացրել Իրաքի ողջ մշակելի հողատարածության 75 տոկոսը։ Դա նշանակում է, որ գյուղական բնակչության մնացած 99 տոկոսին պատկանում էր մշակելի հողերի 25 տոկոսը։ Ըստ որում, նրանց հողակցությունները շատ մանր էին։ Իրաքի գյուղացիության 2/3-ից ավելին հողազուրկ էր։ Նրանք ստիպված հողը վարձակալում էին ֆեոդալ-շեյխից։ Վարձակալումը և եկամուտների բաժանումը կատարվում էր ֆեոդալական սկզբունքներով։ Որպես կանոն հողատերը բերքի մեծ մասը վերցնում էր իրեն։ Եկամուտների բաժանման որոշակի եղանակ փաստորեն գոյություն չուներ. նա կախված էր զանազան հանգամանքներից։ Եթե հողերը շրվում էին գետով, ապա հողատերը վերցնում էր բերքի 3/5, իսկ եթե նա գյուղացուն տալիս էր սերմացու, ապա վերցնում էր բերքի 2/3-ը։ Արհեստական ոռոգվող հողերից ֆեոդալը վերցնում էր բերքի 5/7-ը³։ Հասկանալի է, որ այսպիսի բաժանումից հետո գյուղացուն շատ քիչ քան էր մնում, ուստի վարձակալման սխեման հանդիսանում էր Իրաքի գյուղացիության աղքատության պատճառներից մեկը։ 1954 թվականին որոշվեց, որ գյուղացու բաժինը 50 տոկոսից պակաս չպիտի կազմի, բայց ֆեոդալները հաշվի չառան այդ որոշումը և եկամուտների բաժանումը մինչև ուժեղացում կատարվում էր վերը նշված համամասնությամբ, որը ֆեոդալներին հնարավորություն էր տալիս յուրացնել

¹ „Statistical Abstract“, 1956, p. 82.

² „The Republic of Iraq“, Baghdad, 1958, p. 6.

³ „Революция в Ираке“, М., 1959, стр. 9.

Ֆեյլահի աշխատանքի արդյունքի մեծ մասը, թողնելով այն-
քան, որքան անհրաժեշտ է նրա գոյությունը քարշ տալու հա-
մարյ Զարի եայրիի գլխավորած հանձնաժողովը Իրաքի կո-
մունիստական պարտիայի Կենտրոնական կոմիտեի համար
կազմած «Ազգարային ուժերի մասին» զննուցազրում
նշում է. «Ճնդալական շահագործումը շահագործման գլխա-
վոր ձևն է գավառում, նա հիմնված է խոշոր հողատիրության
վրա, որը հնարավորություն է ընձեռում հողատերերին գյու-
ղացու աշխատանքից կորզելու իրենց ունեւան: Ունեւան իր
ներկա ձևով գյուղացու արտադրանքի ավելցուկն է, այսինքն
գյուղացու արտադրանքի այն մասը, որը գերազանցում է նրա
և իր ընտանիքի կյանքը պահպանելու անհրաժեշտ քանակը»¹:

Ինչպես Մերձավոր Արևելքի մյուս երկրներում, այնպես
էլ Իրաքում ունեւան գանձում էին երեք ձևով. գրամական,
նատուրալ և աշխատանքային: Գծրախտարար վիճակագրա-
կան տվյալներ չկան ունեւայի այդ ձևերի կիրառման շափերի
մասին, սակայն կասկածից վեր է, որ տիրապետողը գնոււ
նատուրալ ունեւան էր, թեև գրամականը վերջին ժամանակ-
ներս ավելի ու ավելի լայն տարածում էր գտնում:

Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ իշխում է Ֆեդալական
վարձակալման, կիսրարային սխտեմը, որին համապատաս-
խանում է գյուղատնտեսության վարձան անհատական մեթո-
դը, երբ վարձակալող գյուղացին իրեն հողարածնի վրա կա-
տարում է գյուղատնտեսական քոլոր աշխատանքները: Իրաքի
գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի բաժանում և մասնա-
գիտացում գոյություն չունի, որը և բացասաբար է անդրա-
դառնում գյուղատնտեսության զարգացման և բերքատվու-
թյան վրա:

Նատուրալ տնտեսության քայքայումը և ցեղերին պատ-
կանող հողերի յուրացումը շեյխերի կողմից փոփոխություն-
ներ մտցրին գյուղացու և շեյխերի փոխհարաբերություննե-
րում: Այդ հարաբերություններն այլևս հիմնված չէին Լա-
հայետական ավանդույթների վրա, որոնք պահանջում էին
հարգել շեյխին: Գյուղացիները այժմ ենթարկվում էին շեյ-

¹ „Iraqi Review“, vol. 1, № 27, Baghdad, 1960, p. 16.

խին, որը դարձել էր խոշոր հողատեր։ Գյուղացին հարկազրբված էր ենթարկվել, որովհետև շեյխի կողմն էին իշխանությունը, դատարանը, աստիկանությունը և ռազմական ուժերը։ Գյուղացին այժմ բնաջնջվել էր շեյխին միայն վախից զրոյված։

Գյուղացիների էքսպրոպրիացիան և ցեղերին պատկանող հողերի անցումը շեյխերին ու վերջիններին վերածումը Ֆեդայաների, քայքայից ցեղային հարաբերությունները։ Սակայն Իրաքի կառավարությունը և անգլիական իմպերիալիստները շանքեր չխնայեցին օգտագործելու այդ հարաբերությունները նոր հիմքի վրա։ Իրաքի կառավարությունն ընդունեց, պայակս կուլված, «Օրենք ցեղերի վերաբերյալ»։ Այդ օրենքը շեյխի և նրա ցեղին պատկանող գյուղացիների հարաբերությունը գնում էր այնպիսի հիմքի վրա, որն ապահովում էր շեյխի բացարձակ տիրապետությունը գյուղացիների վրա։ Ենթադրյալ օրենքի ուժով դառնում էր Ֆելլահի բախտի լրիվ տնօրենը։ Նա կարող էր ուղած դամանակ գյուղացուն օգտագործել իր կալվածքում այս կամ այն աշխատանքը կատարելու, ճանապարհների և շրանքների վրա աշխատելու և այլն։ Բացի այդ, գյուղացին պարտավոր էր մշակել միայն թուլլատրված կուլտուրաները։ Դրա ընտրություն մեջ նա ազատ չէր։ Նա պարտավոր էր կատարել շեյխի բոլոր կարգադրությունները և հրամանները։ Ենթին ունեյ իր դատարանը, որտեղ նա կարող էր դատել գյուղացուն և այլն¹։ Այդ օրենքը ուժի մեջ էր մինչև 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիան։

Հողագրկելով գյուղացիներին և զրավելով ցեղին պատկանող հողերը, շեյխերը փաստորեն գյուղացուն զրկեցին նաև անձնական ազատությունից։ Ենթինի և խոշոր հողատերերի շահերը արտահայտող Իրաքի կառավարությունը օրենք ընդունեց գյուղացիներին իրավունքների և պարտականությունների մասին, որի համաձայն գյուղացին չէր կարող թողնել և հեռանալ հողատիրոջից կամ ջրապոմպի տիրոջից, քանի դեռ նա չէր մարել պարտքը։ Այսպիսով, այդ օրենքը գյուղացուն լրիվ զրկում էր անձնական ազատությունից։

¹ „Iraqi Review“, vol. 1, № 27, 1950, p. 15; С. Забелин, В Иракской деревне, „Новое Время“, № 38, 1953, стр. 24.

1918—1958 Թեականների ընթացքում Իրաքի կառավարության վարած պարտախն քաղաքականության հետևանքով գյուղացին զրկվեց ոչ միայն վարելահողից, այլև արտադարից: Արտադարից օգտվելու համար նա պետք է հատուկ հարկ վճարեր ֆեոդալին: Անհրաժեշտ է նշել, որ արտադարերը անհիշելի ժամանակվանից եղել են համայնական, նրանք պատկանել են ցեղին և օգտագործվել ցեղի բոլոր անդամների կողմից: Արտադարներից օգտվելու համար հատուկ հարկ մտցնելը ծանրացրեց գյուղացիության վիճակը, դժարացրեց անասուններ պահելը: Գյուղացիության վիճակը ծանրացնում էր նաև այն հանգամանքը, որ շատ հողատերեր իրենց մոտ աշխատանքի չէին վերցնում անասուններ ունեցող գյուղացիներին:

Ենյիսերը և խոշոր հողատերերը Իրաքում գյուղացիներից զանձում էին բազմաթիվ ֆեոդալական հարկեր, որոնք գալիս էին դեռ միջնադարից: Այսպես, օրինակ, գյուղացիները հարկ էին վճարում ձուկ և թռչուն որսալու համար, բացի այդ կար կոֆեի հարկ, հյուրասիրության հարկ, ամուսնության հարկ և այլն: Ֆեոդալական հարկերի թիվն անցնում էր տասնից¹:

Վերը շարադրածից հրկում է, որ Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ դեռևս ուժեղ էին ֆեոդալական հարաբերությունները: Սակայն առաջին և հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ սկսում են բավականին արագ թափով զարգանալ կապիտալիստական հարաբերությունները: Դա արտահայտվում էր գլխավորապես ապրանքային հարաբերությունների զարգացման մեջ: Ֆեոդալ-շենյիները, բուրժուականացած հողատերերը և ազգային բուրժուազիայի այն մասը, որն իր կապիտալները ներդրել էր գյուղատնտեսության մեջ, ավելի ու ավելի էին կնապվում ներքին և արտաքին շուկայի հետ, ձգտում էին որքան հնարավոր է շատ գյուղատնտեսական մթերքներ նետել շուկա: Հարստությունը մթերքների ձևով կուտակելը իր անդը դիրում է զրամականին: Բացի այդ հողատերերը սկսում են կիրառել գյուղատնտեսական մեքենաներ, տրակտորներ, կամ-

¹ — „Iraqi Review“, vol. 1, № 27, p. 15.

բայնենք և այլն, թեև դա տեղի էր ունենում սահմանափակ շահերով և դանդաղ: Իրաքի գյուղատնտեսության մեջ սկսում էր կիրառվել նաև վարձու աշխատանքը, հատկապես մեխանիկական շրապովպերի տերերի կողմից: Իհարկե, դա դեռևս շատ սահմանափակ բնույթ էր կրում, սակայն այդ տենդենցը գնալով զարգանում էր:

1945 և 1951 թվականներին Իրաքի կառավարությունն ընդունեց օրենք՝ պետական հողերի մի մասի վրա գյուղացիներին վերաբնակեցնելու վերաբերյալ: Դրանցից առաջինը, որն ընդունվեց 1945 թվականին, կոչվում էր «Օրենք Դուշայլայի հողերի զարգացման և մշակման մասին»: (Դուշայլան գտնվում է Քույթ-ալ-Ամարայից հարավ-արևելք): Այդ օրենքով պետությանը պատկանող 75000 ակր հողերը բաժանվեցին 1200 ընտանիքների միջև, յուրաքանչյուրին՝ տալով 62,5 ակր: Դուշայլայում հող ձեռք բերելու համար գիմում էին տվել 50000 գյուղացիներ: Հող ստանալու համար պահանջվում էր, որ գյուղացին լիներ այդ շրջանից, 18 տարեկանից ոչ պակաս և 50 տարեկանից ոչ ավել, լիներ ամուսնացած և ունենար առնվազն մեկ երեխա¹: Հող ստացող յուրաքանչյուր գյուղացի պայմանագիր էր կնքում պետության հետ, որով նա պարտավորվում էր տուն կառուցել, մշակել տրված հողը և կողմնակի ոչ մի աշխատանք չկատարել: Պայմանագրում նշվում էր, թե գյուղացին ինչ պետք է ցանի և ինչ քանակությամբ: Նա պարտավոր էր մտնել կոոպերատիվ մեջ և իր միջոցները վճարել նրա միջոցով: Կոոպերատիվ մտնելու համար նա երկու տարվա ընթացքում պետք է վճարեր 70 գուլլար: Այդ բոլոր պարտականությունները 10 տարվա ընթացքում բարեխիղճ կատարելուց հետո, պետությունը նրան տիտուլ էր շնորհելու այդ 62½ ակր հողի վերաբերյալ, սակայն մի պայմանով, որ հետագա 10 տարիների ընթացքում գյուղացին չվաճառեր կամ շմասնատեր իր հողակտորը: Այս պայմանները խախտելու դեպքում գյուղացին զրկվում էր իրեն տրված հողակտորից և կորցնում բոլոր իրավունքները:

¹ „Community Development Bulletin“, vol. 3, № 1, London, 1951, p. 15.

Դուռայլայի նախագիծը հաշողութիւն շունհցավ: Նախ, փաստորեն ձախողվեց, որովհետև մեխորատիվ աշխատանքների բացակայութան հետևանքով մեծացավ աղի նրստվածքը, որի հետևանքով Դուռայլայի 8 հողակտորներից մեկը լրիվ շարքից դուրս եկավ և իշխանութիւնները հարկադրված եղան մոտ 300 հողագործների տեղափոխել այլ հողակտորների վրա: Նույնպիսի վտանգի էին ենթարկված նաև մնացած հողերը: Երեսու կերպով ընկավ բերքատուութիւնը: Երեսու անհաշողութիւն մատնվեց և քայքայվեց նաև կոոպերատիվը:

1951 թվականին ընդունվեց «Օրենք (N 43) Միրի-սիրֆ հողերի զարգացման մասին», որի հիմքում ընկած էին Դուռայլայի նախագծի սկզբունքները: Այդ օրենքով նոր բնակավայրեր ստեղծվեցին Հավիչայում (Կիրկուկի լիվա), Եարազորում (Սուլեյմանիայի լիվա), Զազիրա ալ-Սադահում (Հիլլայի լիվա), Լաթիֆիայում (Քաղզաղի մոտ) և Մախմուրի քաղայում:

1951 թվականի օրենքը մատնանշում էր, որ հողը տրվելու է նաև քաղաքացիական և զինվորական թռչակառուններին, պետական պաշտոնյաներին, պաշտոնաթող ոստիկաններին և զինվորներին¹:

Սա պարզ է դարձնում Իրաքի կառավարութիւնի ազրաքային քաղաքականութիւնի էությունը: Նա ձգտում էր հողը տալ ոչ թե հողազուրկ գյուղացիներին, այլ պաշտոնաթող զինվորականներին, ոստիկաններին ու պաշտոնյաներին: Իրանով իսկ նա աշխատում էր իրեն համար հուսալի հենարան ստեղծել:

Մինչև 1957 թվականի վերջը այդ երկու օրենքներով հող ստացավ մոտ 20000 հոգի²: Դա վկայում է նրանց կիրառման սահմանափակ բնույթի մասին և ցույց տալիս, որ նրանք վական փոփոխութիւն չմտցրին և չէին էլ կարող մտցնել Իրաքի ազրաքային հարաբերութիւններում և գյուղացիութիւնի վիճակի մեջ:

¹ „UNESCO, International Social Sciences Bulletin“, vol. 5, № 4, Paris, 1953, p. 716.

² „UN, Economic Development in the Middle East 1957—1958“, New York, 1959, p. 10.

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ մինչ 1958 թվականի օկտյուբրիան Իրաքում կառավարությունը, ոչ մի քայլի չդիմեց ագրարային ռեֆորմ անցկացնելու ուղղությամբ: Կառավարությունը նորանոր պետական հողեր էր շնորհում շենյահրին, բուրժուազիայի առանձին ներկայացուցիչներին և ազգեցիկ մարզկանց: Եթե տական հողերը, — նշում է ԷԱՂ-Շաաբա թերթը, — վերջին 30 տարիներին ընթացքում հղել են անսպառելի գանձ նրանց համար, ովքեր ազգեցություն ունեին: Մինչդեռ ագրարային ռեֆորմի կարիքը խիստ էր զգացվում: Այդ էին պահանջում Իրաքի տնտեսական և քաղաքական զարգացման շահերը: Այդ էին պահանջում երկրի բոլոր օպոզիցիոն ուժերը: Նրանք գտնում էին, որ ագրարային ռեֆորմը երկրի ներսում քարեփոխումներ կատարելու անկյունքարն է: Իրաքում ագրարային ռեֆորմի անցկացումը և ֆեոդալների տնտեսական ու քաղաքական հզորության վերացումը կոմունիստական պարտիայի կարևոր պահանջներից էր: Ազգային-դեմոկրատական պարտիայի օրգան ԷԱՂ-Ահալիէ-ն նշում էր, որ բոլոր շարիքների արմատը ֆեոդալիզմն է, որն անհնար է դարձնում արդյունաբերության ծաղկումը և առևտուրի զարգացումը: ԱՂ-Իսթիքլալ պարտիայի օրգան ԷԿԻՎ-ալ-Իսթիքլալ-ն թերթը նշում էր, որ ֆեոդալները ստնակոխ են արել բոլոր օրենքներն ու կարգը և քացահայտորեն հափշտակել են ժողովրդի իրավունքները և երբ որևէ մեկը հանդես է գալիս նրանց դեմ, ապա նրան մեղադրում են կոմունիստական սարսափի կամ կոմունիստներին պաշտպանելու մեջ, որը մի ահավոր մեղադրանք էր թագավորական Իրաքում: Թերթը, արտահայտելով ալ-Իսթիքլալ պարտիայի տեսակետը, իրավացիորեն գտնում էր, որ ֆեոդալիզմի բացարձակ տիրապետությունը և բնակչության աղքատ վիճակը շատ ծանր կացություն կարող է ստեղծել երկրի համար:

Իրաքի դեմոկրատական ուժերը ֆեոդալական սիստեմի և երկրում ստեղծված դրություն համար մեղադրում էին նաև իմպերիալիզմին: ԵՄԻացլալ Ազգային հակատա պարտիայի օրգան ԷԱՂ-Ջաբհա ալ-Շաաբիյա-ն նշում էր, որ իմպերիա-

լիզմը երկրում պաշտպանում է ոչ միայն ֆեոդալիզմը գյուղատնտեսությունից մեջ, այլև ստեղծել է քաղաքական և ֆինանսական ֆեոդալիզմ¹։ Նա պահանջում էր կիրառել ազդարարին ունեցող, նշելով, որ ժողովուրդը արդեն հոգնել է։

Իրաքի օպոզիցիոն ուժերը ազդարարային ունեցողի պահանջի տակ հասկանում էին ֆեոդալական խոշոր հողատիրության վերացում, ֆեոդալներից խլված կալվածքների բաժանում մանր հողակտրոսների և նրանց հանձնումը հողազուրկ գյուղացիներին։ Դա անշուշտ առաջադիմական էր և համապատասխանում էր Իրաքի տնտեսական զարգացման և ազդարարին-ազատագրական շարժման տվյալ մակարդակին։

Այսպիսով, ազդարարային հարաբերությունների հարցը, հողազուրկ գյուղացիներին հողակտրոզ ապահովելու և նրանց աղքատության ճիւղաններից ազատելու հարցը այն մյուս կարևոր պրոբլեմն էր, որ կանգնած էր Իրաքի դեմոկրատական ուժերի առջև։ Ֆեոդալիզմի և նրա հետ կապված գյուղատնտեսությունից հետամնացության և գյուղացիության հողազրկության վերացումը Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման կարևոր շարժանիքներից մեկն էր։

Իրաքի հետամնաց գյուղատնտեսությունը և թույլ զարգացած արդյունաբերությունը չէին կարող փոքր ինչ բարձր կենսամակարդակ ապահովել աշխատավորների համար։ Իրաքում սոսկալի աղքատություն էր տիրում։ Ժողովրդական մասսաների եկամտատնները խիստ ցածր էին, նրանք սնվում էին ու հագնվում վատ և ցտեղում անտանելի քնակարանային ու սանիտարական պայմաններում։ Կյանքի արժեքն անընդհատ բարձրանում էր և նախապատերազմյան տարիների համեմատ այն թանկացել էր 5—6 անգամ։ Այդ բանը պարզ երևում է հետևյալ պաշտոնական աղյուսակից²։

¹ ԹՎ՝ «The Iraq Times», October 2, 1952.

² „Statistical Abstract“ Baghdad, 1956, p. 158.

Տարին	Մեկգո- մթերք	Լազուստ	Վառելյա- նյութ և էլեկտրա- էներգիա	Բնակա- րանի գործ	Այլ ևս գործեր	Հնգհա- նուր ին- դեքստ
1939	100	100	100	100	100	100
1945	655,4	790,8	456,0	333,0	449,5	590,3
1950	548,5	646,9	413,5	298,0	332,4	490,8
1955	572,9	512,7	402,1	300,0	336,6	494,7
1956	616,2	513,2	418,0	300,0	367,5	526,8

Ինչպես տեսնում ենք, ուսույցիցիայից առաջ կյանքի ար-
ժեքը նախապատերազմյան 1939 թվականի համեմատու-
թյամբ բարձրացել էր 5 անգամից ավելի, իսկ սննդամթերք-
ների գինը՝ 6 անգամից ավելի:

Բանվորների ու գյուղացիների եկամուտները չափազանց
ցածր էին: Նրանց վերաբերյալ շկան ամբողջական տվյալներ,
սակայն եղածը հնարավորություն է տալիս մոտավոր պատ-
կեր կազմելու մասին:

Մենք արդեն նշել ենք, որ արդյունաբերություն մեջ զբաղ-
ված էր 90,291 մարդ: Նրանց աշխատավարձի տարեկան ֆուն-
դը պաշտոնական տվյալներով կազմում էր 5 մլն 756 հա-
զար գինար¹, նշանակում է, յուրաքանչյուր բանվորի տարե-
կան աշխատավարձը կազմում էր մոտ 63 գինար, իսկ ամսա-
կանը՝ 5 գինարից կամ 14 դոլլարից մի քիչ ավելի: Սա դեռ
համեմատաբար բարձր թիվն է, որովհետև այս բանվորների
մեծ մասը համարվում էր սրահյալ, ուտի և ավելի բարձր էր
վարձատրվում: Որակավորում շունեցող բանվորների ամսա-
կան աշխատավարձը կազմում էր 3—4 գինար:

Էլ ավելի ցածր էին գյուղացիների եկամուտները: Մինչև
ուսույցիան նրանց տարեկան միջին եկամուտը կազմում էր
20 գինար կամ 56 դոլլար²: Սակայն այդ թիվը տիպիկ չէ Իրա-
քի բոլոր շրջանների գյուղացիների եկամուտների համար:
Իրաքի հյուսիսային շրջաններում այն կազմում էր 6-ից 10

¹ „Statistical Abstract“, 1955, p. 117.

² „Middle Eastern Affairs“, vol. 7, № 4, New York, 1956,
p. 140.

գինար, իսկ հարավում կային շրջաններ, որտեղ գյուղացիների տարեկան ստանում էին 3 գինար, կամ 8,4 զոլլար¹։ Իրաքի գյուղում աղքատությունը զարհուրելի պատկեր էր ներկայացնում։ ԵԳյուղացիների ճնշող մեծամասնությունը, — գրում է Զ. Հայյաթը, — ապրում է կարիքի և զրկանքների մեջ, այն ժամանակ, երբ ավազների և քաղաքի ազդեցիկ մարզկանցից, առևտրականներից և նրանց նմաններից առաջացած նոր կալվածատերերի դասակարգը հարստանում է ապրելով նոխուժյան մեջ և անձնատուր լինելով վայելչանքին... Իրաքի բնակչության աղքատ գոյությունը ամենաահավոր և կորստյան մատնող գծախառնությունն է։ Իր ողորմելի եկամտի 70% Իրաքի գյուղացին ծախսում է հացի վրա, սակայն դա ևս նրան չի փրկում սովից, Մնացած 30% նա պետք է ծախսի հազուատի, բնակարանի և մյուս կենսականորեն անհրաժեշտ կարիքների վրա²։

Աշխատավորների եկամուտների մասին պատկերացում ունենալու համար դրանք համեմատենք գոյություն ունեցող գների հետ։ 1951 թվականին ցորենի տոնն արժևր 37 գինար, մսի կիլոն 250 ֆիլս (1000 ֆիլսը=1 գինարի), կարագ-յուղի կիլոն՝ 800—900 ֆիլս, ոսպի տոնը՝ 70 գինար, բրբն-ձի կիլոն՝ 66 ֆիլս, շաքարինը՝ 104 ֆիլս, արմավը՝ 42 ֆիլս, պոպլինի մետրը՝ 350 ֆիլս³։ Այս գները հիմնականում պահպանվեցին մինչև ռևոլյուցիան։ Լինում էին տարիներ, հատկապես երաշտի և հեղեղումների ժամանակ, երբ մթերքների գները խիստ բարձրանում էին։ Այդպիսի դրություն ստեղծվեց 1947—1948 թվականներին, երբ երաշտի հետևանքով բերքը քիչ ստացվեց։ Քվում էր, թե այդպիսի պայմաններում կառավարությունը միջոցներ ձեռք կառներ դրությունը փրկելու համար։ Սակայն այդպես չեղավ։ Հացահատիկի արտասահմանյան մենաշնորհը պատկանում էր անգլիական ֆիրմաներին և նրանք, հաշվի չառնելով Իրաքի ժողովրդի ծանր տնտեսական վիճակը, Իրաքի կառավարող կլիկի աշակցու-

¹ „Middle Eastern Affairs“ Vol. 7, № 4, New York, 1956, p. 140.

² Дж. Хайят, Иракская деревня, М., 1953, стр. 54—55.

³ St. „The Iraq Times“, January 15, November 27, 1951.

„Новое Время“, № 39, 1952, стр. 29.

Քյամբ գաղտնի կերպով Իրաքից արտահանեցին 170 հազար տոնն գարի: Ժողովրդից ծածուկ արտահանվեց նաև ցորեն¹: Փաստորեն երկրում սով սկսվեց: Հացահատիկի գինը բարձրացավ ոսկորդային աստիճանի: Այսպես, ցորենի գինը բարձրացավ տոնը 140 դինարի, իսկ գարու գինը 100 դինարի: Իրաքի կառավարող կլիկը և բրիտանական իմպերիալիստները գիմեցին այդ քայլին, շնայած գիտնին, որ 1947 թվականին ըստացված բերքը կազմում էր նախորդ տարիներին ստացվածի կեսը միայն, իսկ որոշ շրջաններում նույնիսկ 20 տոկոսը: Իմպերիալիստների կողմից Իրաքի ժողովրդի այսպիսի բացարձակ թալանի և աղքատության մատնելու դեպքերը եզակի չէին: Բերենք մի օրինակ ևս: Արմավի արտահանումը լրիվ կերպով դադարում էր անգլիական ԷՄՆԳՐՈՒ Վեյրա ընկերության ձեռքում: 1950 թվականին արմավի լավ բերք չէր սպասվում: Ի նկատի ունենալով այդ հանգամանքը ԷՄՆԳՐՈՒ Վեյրա ընկերությունը վաղորոք զնեց երկրում առկա արմավի բույրը պաշարները, որպեսզի իր արտահանման ծավալը չկրճատվի և չպակասեն արմավի արտահանումից ստացվող շահույթները: Անգլիական ընկերության այդ քայլի հետևանքով Իրաքում խիստ պակասեց արմավի քանակը, որի հետևանքը եղավ նրա զնեքի քարձրացումը մոտ 30 տոկոսով²: Իսկ դա շահագրանց ծանր անգրագարձավ աշխատավորի բյուջեի վրա, որովհետև արմավը նրա հիմնական և ամենօրյա սնունդի առարկաներից մեկն էր:

Իրաքի բնակչության 70 տոկոսը սխտեմատիկ կերպով թերասնվում էր³: Իրաքում լինում էին քաղցից մահանալու դեպքեր: ԷՄՆ-Շաարա թերթը 1951 թվականին հաղորդում տպելով այն մասին, որ քաղցից մարդ է մահացել, նկատում է, որ եղա ոչ առաջինն է և ոչ էլ վերջինը կլինի, քանի դեռ այս ազգի մասսաները տարիներ ի վեր կշարունակեն աշխատել, որպեսզի մի բուռն մարդկանց համար ապահովեն բերազյալ աշխարհիս կյանքը⁴:

¹ ЦГАОР, ф. 4459, он. 2, еж. хр. 1079, а. 23.

² ВИКИ. № 41, 1951, стр. 4.

³ ЦГАОР, ф. 4459, он. 24, еж. хр. 751, а. 211.

⁴ ՏՆ՝ «The Iraq Times», February 26, 1951.

1952 թվականին Իրաք այցելեց Միավորված ազգերի կազմակերպության պարենային և գյուղացիության կազմակերպության մասնագետը, որն ուսումնասիրեց Իրաքի ազգաբնակչության կյանքի պայմանները և սնման վիճակը: Իր ներկայացրած գեկուցագրում նա ստիպված եղավ հավաստել, որ «Քերասնումը համընդհանուր է: Բացի վերին դասակարգերից, որոնք տառապում են գերսնվելուց, բնակչության 75—80 տոկոսը չի ստանում կարգին և քավարտը սնունդ: Երեխաների մեծ մասը թե հասակի և թե քաշի տեսակետից թերզարգացած է»¹: Կյանքի թանկության և եկամուտների ցածր լինելու հետևանքով Իրաքի աշխատավորները չէին ստանում իրենց օրգանիզմի համար անհրաժեշտ կալորիա: Իրաքում յուրաքանչյուր շնչին ընկնող օրական միջին կալորիան 1930 էր: Մինչդեռ ԱՄՆ-ում, որն ուներ անհամեմատ բարձր մեքենայացում, առողջական լավ վիճակ պահպանելու համար բունվորների խորհուրդ էր արվում ընդունել 2400 կալորիա՝ կանանց համար և 4500 կալորիա՝ աղամարդկանց համար²: Ինչպես տեսնում ենք, Իրաքում աշխատավորի կողմից ընդունվող կալորիայի քանակը մոտ 2,5 անգամ պակաս էր այն նորմայից, որ խորհուրդ էր արվում բարձր մեքենայացում ունեցող Ամերիկայի բանվորի համար: Պետք է ի նկատի ունենալ մի այլ հանդամանք ևս: Իրաքում սպառվող կալորիայի այդ քանակը համարվում է միջինը: Բնակչության բարձր սպառողություն ունեցող մասը հանելուց հետո, իրականում աշխատավորների ստացած կալորիան անհամեմատ ավելի ցածր էր:

Հայտնի է, որ միջին թվերը, անշուշտ, անհրաժեշտ են արտադրության, սպառման և առհասարակ զարգացման ընդհանուր մակարդակի մասին պատկերացում կազմելու համար: Սակայն մնալ միջին թվերի սահմաններում և չփորձել փակագծերը բացել, նշանակում է հարցը լուսաբանել միակողմանիորեն և թերի: Այդպես է վարվում Իրաքի Տնտեսության միջնորդության վիճակագրության էքսպերտ դ-ր Կ. Ֆենելոնը:

¹ D. Adams... p. 76.

² Նույն տեղում:

ևս Իրաքի 1957 թվականի ազգային եկամուտը՝ 292 մլն 400 հազար դինար՝ բաժանելով բնակչության թվի վրա՝ մոտ 6 մլն, նշում է, որ Իրաքում յուրաքանչյուր շնչի եկամուտը կազմում էր 49 դինար կամ 136 դոլլար: Հարցի այդպիսի դրվածքի դեպքում անհնար է պարզել, թե հասարակական-դասակարգային խմբերը ազգային եկամուտը ինչ համամասնությամբ են սպառել, թե տիրոջ դասակարգին նրա որ մասն է բաժին ընկել, իսկ ճեշված և շահագործվող դասակարգին, որ մասը: Մենք վերևում նշել ենք, որ գյուղացու եկամուտը կազմում էր 20 դինար: Հետևաբար այդ թիվն արդեն 2,5 անգամ փոքր է Կ. Ֆենելոնի ցույց տված միջին թվից: Հասկանալի է, որ էլ ավելի ցածր էին որակավորում շունեցող բանվորների եկամուտները:

Սակայն անհամեմատ բարձր էին Ֆեոդալ-շեյխերի, բուրժուազիայի, առևտրականների և բարձր աստիճանավորների եկամուտները: Բաղդադի բժշկական կուլիշի պրոֆեսոր Մայթլ Քրիտայիի հաշվումներով Բաղդադի հարուստների շարքապահան ծախսումները միայն սննդի վրա կազմել են 3461 ֆիլս կամ 10 դոլլար, որը նրանց ընդհանուր բյուջեի միայն 18 տոկոսն էր կազմում, իսկ աղքատները իրենց սննդի վրա շարքապահան ծախսում էին 277 ֆիլս կամ 77 ցենտ, որը կազմում էր նրանց բյուջեի 57 տոկոսը¹: Այդ թվերի համեմատությունից պարզ է դառնում, որ հարուստները իրենց սննդի վրա ծախսում էին 13 անգամ ավելի, քան աղքատները: Այդ հաշվումներից երևում է, որ Բաղդադի հարուստների տարեկան եկամուտը կազմել է մոտ 2650 դոլլար, իսկ աղքատներինը՝ մոտ 100 դոլլար: Սակայն այդ թվից երևում է նաև որ դրոնք ոչ թե հարուստներ են, ինչպես նշում է Մ. Քրիտային, այլ միջին ունեորներ, որովհետև հարուստների եկամուտները հասնում էին մի քանի տասնյակ, նույնիսկ հարյուր հազար դինարի: Օրինակ, բազմաթիվ խոշոր հողատերեր կային, որոնց տարեկան եկամուտն անցնում էր 300—350 հազար դինարից կամ 840—940 հազար դոլլարից²:

¹ Յժ. «Революция в Ираке», стр. 11.

² «Международная жизнь», № 1, М., 1959, стр. 125.

Մի շարք տնտեսագետների հաշվումներով կին և երկու երեխա ունեցող բանվորը յուրաքանչյուր ամիս պետք է ստանար մինիմում 10 դինար կամ 28 դոլլար, որպեսզի կարողանար իր ընտանիքի սոսկ գոյությունը պահպանել, իսկ 4 և 5 հոգուց բաղկացած ընտանիքի համար անհրաժեշտ էր 12-ից 15 դինար¹։ Դա նշանակում էր աշխատավորների եկամուտներն ավելացնել 3-ից 8 անգամ, որը թագավորական Իրաքում գոյություն ունեցող տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների պայմաններում անհնար էր։

Իրաքի աշխատավորության համար մեծ շարիք էր մշտական գործազրկությունը։ Գործազրկությունը, — նշում էր Բևի-Իզզա թերթը, — ինքնին ազգային պրոբլեմ էր²։ Դա իրոք, որ ազգային մեծ ու լուրջ պրոբլեմ էր Իրաքի համար, քանի որ նրանից տառապում էին և բանվորները, և գյուղացիները և ծառայողները։ Գործազրկության հիմնական պատճառը Իրաքի տնտեսաձևն էր։ Բաղի այդ, օտարերկրյա կապիտալը խեղդել էր երկրի էկոնոմիկան և հնարավորություն չէր տալիս ազգային արդյունաբերության զարգացմանը։ Երկրի էկոնոմիկան գտնվում էր ընացման վիճակում։ Ելիվա-ալ-իսթիքլյալա թերթն իրավացիորեն հարց էր տալիս, թե ո՞ր են այն նախագծերը և գործարանները, որ խոստացել էր կառավարությունը, ի՞նչ պատահեց նրանց հետ։ Եվ նա ճիշտ պատասխանում էր, որ բավական է նայել հազարավոր գործազուրկների, որպեսզի համոզվել, որ Իրաքի տնտեսական զարգացումը և առաջիազացումը տեղի է ունենում միայն թղթի վրա։

Գործազրկության վերաբերյալ ճշգրիտ տվյալներ չկան։ Կառավարական օրգանները հասկանալի պատճառներով լռում էին այդ մասին։ Մակայն որոշ աղբյուրներ արժեքավոր տեղեկանք են պարունակում գործազուրկների թվի վերաբերյալ։ Բեյրութում լույս տեսնող առաջադիմական Եմբարատա թերթը նշում էր, որ 1949 թվականին Իրաքում կար ավելի քան 20,000 գործազուրկ։

¹ „Economic and commercial conditions in Iraq“, London, 1953, p. 26. & „Middle Eastern Affairs“, vol. 7, № 4, New York, 1956, p. 142.

² Տե՛ս „The Iraq Times“, December 12, 1951.

«Հակառակ իր ունեցած հարուստ հանքերուն, — գրում էր թերթը, — Իրաքի տնտեսությունը քայքայված է և 4 միլիոն մարդ կտառապի թշվառությունե, տրված ըլլալով, որ անգլիացիները կշահագործեն երկրի հարստությունները:

Բնակչության աղետալի վիճակը ալ ավելի ծանրացած է կառավարության կողմից գրված տուրքերով: Ավելի քան 20000 բանվորներ այժմ անգործ են¹:

Այս թիվը, որը չպակասեց մինչև սկստյունցիան, փոքր է Իրաքի նման մի երկրի համար, որի արդյունաբերության և արանսպորտի մեջ զբաղված էր ընդամենը 185 հազար մարդ: Գործազրկությունը (լրիվ, մասնակի և սեզոնային) մեծ չափերի էր հասնում գյուղատնտեսության մեջ: Հողատիրության ֆեոդալական-վարձակալման սիստեմը, մշակելի հողի հիմնական մասի կենտրոնացումը խոշոր հողատերերի ձեռքում և խոշոր լատիֆունդիանների ստեղծումը գյուղացիության զգալի մասին դատապարտում էր գործազրկության: Նախառևոյունցիոն Իրաքի գյուղական բնակչության մոտ 40 տոկոսը գործազուրկ էր²:

Գործազրկությունը ընդգրկել էր նաև ավարտած ուսանողությունը: Ուսանողները, ինչպես նշում է ժամանակի մամուլը, բուրբուրվին հույս չունեին ավարտելուց հետո աշխատանք գտնել: Եվ այդ հարցը տարեցատարի սուր բնույթ էր ընդունում: Բացի երկրի տնտեսության հետամնացությունից, այս խնդրի լուծմանը խանգարում էր նաև օտարերկրյա իմպերիալիզմը: Նրանք չէին ուզում, որ Իրաքի ազգային կադրերը աշխատանքի պրոցեսում փորձ ու ունակություն ձեռք բերեն և փոխարինեն օտարերկրյա մասնագետներին: Քննարկելով այդ հարցը «Ալ-Իզդառ»-ն նշում է, որ «իմպերիալիզմը միշտ էլ փորձել է կասեցնել ամեն մի կոնստրուկտիվ շարժում երկրում՝ թույլ շտալով իրաքցի մասնագետներին և կրթված մարդկանց աշխատելու ըստ իրենց մասնագիտություն³»:

Գործազրկությունը և կյանքի ծանր պայմանները հարկա-

¹ «Արբուս», Բեյրութ, 1948, 27 մարտի:

² „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1958, p. 20.

³ Տե՛ս „The Iraqi Times“ December 12, 1951.

գրում էին աշխատավորների մի մասին իրենց հայացքը հասել ուրիշ շրջանների վրա: Բազմաթիվ բանավորներ և գյուղացիներ մեկնում էին արտասահման, հատկապես Փուլիյա և վարձվում նավթահանքերում որպես սևագործ բանավորներ: Արտասահման մեկնում էին ոչ միայն գործազուրկները, այլև աշխատանք ունեցողները: Այսպես, օրինակ, Իրաքի տեքստիլ արդյունաբերության աշխատուժի մոտ 20 տոկոսը մեկնեց Փուլիյա և Պարսից ծոցի այլ վայրերը¹:

Հատկապես մեծ շահեր ընդունեց ներքին միգրացիան: Գյուղացիները լքում էին գյուղը և փախչում քաղաք, հույս ունենալով այնտեղ գտնել կյանքի ավելի լավ պայմաններ: Այդ շարժումը ուժեղացավ ընդլայնելու նախորդող տարիներին: Գյուղացիները գլխավորապես դալիա էին Բաղդադ, Ինչպես նաև Բասրա, Մոսուլ և Կիրկուկ քաղաքները: Բաղդադի ազգաբնակչության 22 տոկոսը, իսկ Բասրայի ազգաբնակչության 17 տոկոսը գյուղական վայրերից եկածներն էին: Գյուղացիները գլխավորապես փախչում էին Ամարա, Կուտ և Դիվանիա լիվաներից, որտեղ առանձնապես ուժեղ էր ֆեոդալական շահագործումը: Ամարայի լիվայի ազգաբնակչության 26 տոկոսը 1947—1957 թվականներին հեռացել էր լիվալից: Դա մի ավելորդ անգամ ապացուցում է թե ինչպիսի ծանր պայմաններում էր գտնվում Իրաքի էկոնոմիկան և հատկապես գյուղատնտեսությունը, որը չէր կարողանում անհրաժեշտ աշխատանքով և մի կտոր հացով ապահովել աշխատավորներին:

Չպետք է կարծել, թե քաղաքում բնակչություն հաստատած գյուղացիները ավելի լավ պայմաններում էին գտնվում: Նրանք շատ շուտով համոզվում էին, որ քաղաքում ապրելը նույնպես շատ դժվար է: Դ. Ուորիները, որը 1955 թվականին այցելել էր Իրաք, հետևյալ կերպ է նկարագրում նրանց կյանքի պայմանները: Փաղաքների մերձակայքում, գրում է նա, առաջանում են մղձավանջային հետնախորշեր, որոնք իրենցից իսկական լարիիրենթոս են ներկայացնում: Այդպիսի

¹ Middle East Economic Papers, Beirut, 1954, p. 49.

մի հետևախորշ էր առաջացել Շեյխ-Օմարում, որտեղ կազմ հյուղականերում տեղավորվել էր մոտ 40 հազար մարդ։ Նրանց մոտ տարածված են բազմաթիվ հիվանդութույուններ, հատկապես տրախոման և գիզենտերիան։ Այդ հետևախորշերում շկա սոցիալական ծառայությունների ոչ մի սխառնմ է նրա բնակիչները օրական վաստակում են 100 ֆիլս։ Նրանք հավաքում են զանազան կերակուրների մնացորդներ և վաճառում որպես պարարտանյութ։ Փոքրիկ երեխաները ամբողջ օրը քրքրում են աղբարկղները։ Ուատի պատահական չէ, որ այստեղ երեխաների մեծ մասը մահանում է երկու տարեկան հասակում¹։ Մոռավորապես նույն պատկերն էին ներկայացնում նաև մյուս հետևախորշերը։ Այսպիսի ահավոր աղքատությունը մի իսկական ողորկություն էր այդ երկրի համար, որը ուներ հակալական արգավանդ հողային տարածություններ։ Իրաքի հողի և բնական հարստությունների ճիշտ օգտագործման դեպքում հնարավոր էր բավարար շափով կերակրել մի քանի տնգամ սվեյի բնակչություն, քան թե կար երկրում։ Դրա համար անհրաժեշտ էին այլ սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններ։

Աշխատավորների վիճակը ծանրանում էր նաև նրանով, որ երկրում շկաբառ տանքային այնպիսի օրենսդրություն, որը պաշտպաններ նրանց շահերը։ Իրաքում գործում էր 1936 թվականին ընդունված № 72 աշխատանքային օրենքը, որն այնուհետև լրացվեց 1942 թվականի № 36 օրենքով։ Այդ օրենքը հրապարակվեց 1936 թվականին Իրաքում տեղի ունեցած պետական հեղաշրջումից հետո, որի հետևանքով տապալվեց Հաշիմի կառավարությունը և իշխանության գլուխ եկավ Հիքմեթ Սուլեյմանը։ Վերջինս դեմոկրատական մի շարք բարեփոխումներ մտցնելու խոստումներ տվեց։ Հիքմեթ Սուլեյմանի կառավարությունը բանվորական մի շարք գործադուլների ճնշման տակ հարկադրված եղավ ընդունել վերահիշյալ օրենքը։ Այդ օրենքը սահմանում էր շարաֆական 6 աշխատանքային օր։ Սակայն աշխատանքային օրվա տևողությունը չէր նրշվում, այն թողնվում էր կառավարության հայեցողությանը և

¹ Յե՛. Ա. Уорниер... стр. 269.

երան իրավունք էր վերապահվում պշխատանքային օրը սահմանել այնպես, ինչպես ինքը նպատակահարմար էլ գտնի: Համենայն դեպս, կախառևելյանցիոն Իրաքում շատ արդյունաբերական ձեռնարկությունների բանվորական օրը հասնում էր 12—14 ժամի, 1936 թվականի օրենքը սահմանում էր տարեկան 10 օր վճարովի արձակուրդ: Բանվորին վճարելու էին նաև հիվանդության (երկու շաբաթվա աշխատավարձ) և արտադրության մեջ վնասվածքներ ստանալու դեպքում: Սահմանափակվում էր երեխաների աշխատուժի օգտագործումը: 12—15 տարեկան հասակի երեխաներին չէր թույլատրվում աշխատանքի ընդունելու: Սակայն այդ օրենքում այս հարցի վերաբերյալ կար մի կետ, որը փաստորեն ի չիք էր դարձնում երեխաների աշխատանքի օգտագործման վերաբերյալ սահմանափակումը: Նա նշում էր, որ երեխաներին կաշիք էր աշխատեցնել օրական 4—5 ժամ, այսպես կոչված, այն անխելական դպրոցներում և ձեռնարկություններում, որոնք ասիս են սմասնագիտական հմտություններ: Դա փաստորեն մի սողանք էր, որ ձեռնարկատերերին հնարավորություն էր տալիս լայնորեն օգտագործել երեխաների աշխատանքը, որը մեծահասակների աշխատանքի հետ համեմատած ավելի ցածր էր վարձատրվում:

1936 թվականի օրենքը սահմանափակում էր գիշերային աշխատանքները, սակայն 1942 թվականի օրենքով այն նորից ընդլայնվեց: 1942 թվականի լրացուցիչ օրենքի նորամուծություններից մեկն էլ այն էր, որ բանվորների և ձեռնարկատերերի միջև ծագող կոնֆլիկտը լուծելու համար թույլ էր տրվում ստեղծել բանվորներից և պետական աստիճանավորներից կազմված խառը հանձնաժողով: Թույլատրվում էր ըստ ստեղծել նաև արհմիություններ, սակայն նրանք պետք է լինեին շեղոք և քաղաքականություն չզբաղվեին¹:

Թե՛ 1936 թվականի և թե՛ 1942 թվականի Աշխատանքային օրենքները ունեին մեծ թերություններ: Աշխատանքային շաբաթի, վճարովի արձակուրդի, հիվանդանալու դեպքում փոխհատուցում ստանալը և այլ հոգվածներ տարածվում էին

¹ „Economic and commercial conditions in Iraq“, London, 1963, p. 27.

միայն այն արդյունաբերական ձեռնարկությունների վրա, որ-
տեղ աշխատում էին ոչ պակաս քան 10 բանվոր: Մենք ար-
դեն վերևում նշել ենք, որ Իրաքում մինչև ևսույուցիան եղած
արդյունաբերական ձեռնարկությունների թիվը հասնում էր
22460: Դրանից 21733 արդյունաբերական ձեռնարկություն-
ներում աշխատում էին 10 բանվորից պակաս: Հետևաբար,
Իրաքի արդյունաբերական ձեռնարկությունների շնչող մասը
գուրս էր մնում այդ օրենքի զործունեության շրջանակներից:
Նա տարածվում էր միայն 727 ձեռնարկությունների վրա:
Բայց արդյո՞ք այդ ձեռնարկություններում Աշխատանքային
օրենքը կիրառվում էր և բանվորների իրավունքները թեկուզ
այդ թերի օրենքների սահմաններում պահպանվում էին: 1949
— 1950 թվականներին կատարված ուսումնասիրությունները
ցույց են տվել, որ Աշխատանքային օրենքը այս կամ այն չա-
փով կիրառվել է միայն 136 ձեռնարկություններում: Սակայն
հետագա տարիներին, ռեակցիայի ուժեղացմանը զուգընթաց,
այդ թիվն էլ ավելի է պակասել: Դրա մասին են վկայում բան-
վորական մի շարք զործադուլները, որի ժամանակ առաջա-
գրվող պահանջների մեջ կարևոր տեղ էր զբաղում 1936
թվականի Աշխատանքային օրենքի կիրառումը: Ինչպես նշում
է Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի մի-
սիան, այդ օրենքը Իրաքում նշանակալից հաջողություն չու-
նեցավ:

Աշխատանքային օրենքի մյուս կարևոր թերությունն այն
էր, որ նա տարածվում էր միայն արդյունաբերական բանվոր-
ների վրա: Իսկ բոլոր շինարարական բանվորները, ողջ աշ-
խատավոր գյուղացիությունը ինչպես նաև հյուրանոցների,
ճաշարանների, սրճարանների աշխատողները գուրս էին մնում
երա զործունեության շրջանակներից: Այդ օրենքից գուրս էին
մնում նաև օտարերկրյա ընկերություններում (նավթային)
գրազված բանվորները: Վերջիններս ենթարկվում էին տեղ-
յալ ընկերության վարչության կողմից սահմանված օրենքնե-
րին:

Իրաքում գոյություն ունեի պետական կամ կառավարական
բանվորների խումբ, որոնք ոչ թե մասնավոր և օտարերկրյա
ձեռնարկություններում էին աշխատում, այլ կառավարույթյու-

նը նրանց օգտագործում էր ցածր վարձատրվող աշխատանք-
ներում: 1936 թվականի օրենքի 1 հոդվածը նրանց նույնպի-
սի իրավունքներ էր վերապահում, ինչպես արդյունաբերա-
կան բանվորներին: Սակայն կառավարութունը նրանց համա-
րում էր որպես սեզոնային՝ մի ամսյա, մեկ շաբաթվա և
նույնիսկ միօրյա աշխատողներ և այդ հիման վրա նրանց
քրանվորք կատեգորիայից դուրս էր հանում: Եվ քանի որ
նրանք բանվորներ չէին համարվում, ուստի և չէին օգտվում
թեկուզ այն կիսատ-պուտ, խիստ սահմանափակ իրավունք-
ներից, որ տալիս էր 1936 թվականի Աշխատանքային օրենքը:

Իրաքի աշխատավորները ոչ միայն ցածր էին վարձատրը-
վում, այլ նաև հրաշխիք չունեին, թե կարող են պահպանել
իրենց այդ աշխատանքը և փողոց չեն շարտվի: Աշխատան-
քային օրենքը իրաքցի բանվորներին այդ հարցում ոչ մի հրաշ-
խիք չէր տալիս: Նա չէր պաշտպանում բանվորների իրա-
վունքները:

Բանվորների իրավունքների ոտնահարումը և այսպիսի
սահմանափակ օրենքի ընդունումը պատահականություն չէր:
Իրաքի տիրապետող կլիկին, շեյխ-Ֆեռդալներին, բուրժուա-
զիայի ներկայացուցիչներին, ինչպես նաև օտարերկրյա իմ-
պերիալիստներին ձեռնառու չէր աշխատավորների իրավունք-
ների օրենք ընդլայնում, ընդհակառակը, նրանք աշխատում էին
ամեն կերպ բռնության ու ճնշման տակ պահել աշխատա-
վորական մասսաներին:

Իրաքում փաստորեն չկար սոցիալական ապահովագրու-
թյան սխեմա: Քաղաքացիների շատ աննշան մասն էր, որ
հիվանդության և ծերության դեպքում ստանում էր կենսաթո-
շակ: Սակայն դրանք գլխավորապես պետական պաշտոնյա-
ներ ու պաշտոնաթող զինվորականներ էին: Ռեւոլյուցիայից
առաջ, 1955—1956 թվականներին, ինչպես ցույց են տալիս
պաշտոնական վիճակագրական տվյալները, Իրաքում եղել են
9151 քաղաքացիական և 11,490 զինվորական կենսաթոշա-
կառու²: Բացի այդ կային նաև, այսպես կոչված, արտակարգ

² Mahmud al-Habib, The Labour Movement in Iraq, „Middle Eastern Affairs“, vol. 7, № 4, New York, 1956.

³ „Statistical Abstract“, Baghdad, 1955, p. 138.

կենսաթոշակներ, որ դարձյալ տրվում էին պետական ու զինվորական պաշտոնյաներին: Իսկ աշխատավորական լայն մասսաները, և հատկապես բանվորներն՝ ու գյուղացիները, հիվանդութիւն և ծերութիւն դեպքում ոչ մի օգնութիւն չէին ստանում պետութիւնից: Ձ. Հայլաթը իր «Իրաքի գյուղը» գրքում անդրադառնալով այդ հարցին վերին աստիճանի հետաքրքիր տեղեկութիւններ է հաղորդում: Նա գրում է. «Առանձնապես ծանր պայմաններում են գտնվում զառամյալները, դորձազուրկները և հիվանդները, հատկապես կանայք: Ըթն շիներ այդ մարդկանց կապը ընտանիքի հետ և ընտանիքի հոգատարութիւնը նրանց նկատմամբ, ինչպես որ դա ընդունված է Իրաքում, նրանք քաղցից կկոտորվին: Սակայն այժմ, ինչպես դա երևում է մի շարք նահանգներում տիրող դրութիւնից, ընտանիքի հետ այդ կապերը ևս քայքայվում են: Գործազուրկներին և հիվանդներին պահելու անհրաժեշտութիւնը ծանր բռնի նման ընկած է ընտանիքի բյուջեի վրա, իրեցնում է նրա առանց այն էլ ցածր կենսամակարդակը»¹:

Աշխատանքային սահմանափակ օրենքը և սոցիալական ապահովագրութիւն բացակայութիւնը ձեռնարկատերերին մեծ ազատութիւն էր ընձեռում և նրանց դարձնում ավելի սանձարձակ: Գիտենալով, որ ոչ մի օրենք չի պաշտպանում բանվորին և աշխատանքից զրկվելու դեպքում նա չի ստանալու ոչ մի նպաստ և դատապարտված է քաղցի, ձեռնարկատերերը ավելի էին ուժեղացնում շահագործումը և բանվորին զրկում նույնիսկ Աշխատանքային օրենքով տարրական իրավունքներից: «Այս պայմանները, — գրում էր «Սադա-ալ-Ահալի»-ն, — ֆարրիկանտները օգտագործում են ամենամեծ շահով: Նրանք զրկում են բանվորներին իրենց հասարակ իրավունքներից, ինչպես, օրինակ, կարգավորված բանվորական օրվանից և տոն օրերից»²: Սոցիալական ապահովագրութիւն սխտեմի բացակայութիւնը, զառամյալների ու հիվանդների անօգնական վիճակը խորը տագնապ էր առաջացնում Իրաքի առաջավոր հասարակայնութիւն մտու: Դեմոկրատական ուժե-

¹ Дж. Хайт... стр. 55.

² S.S. „The Iraq Times“, July 26, 1951.

րը պահանջում էին երկրում մտցնել սոցիալական ապահովագրության սխեմա, նրանք կարծում էին, որ դա կլուծի աշխատութեան հարցը, ինչպես նաև դժբախտ պատահարների և ծերութեան դեպքում օգնություն ստանալու խնդիրը: Այդ տեսակետին էր, օրինակ, Ազգային-դեմոկրատական պարտիան:

1958 թվականի բյուջեում սոցիալական ծառայությունների գծով հատկացումները եղել են 343 հազար 240 դինար, իսկ բանտերինը՝ 479 հազար 730 դինար¹: Իրանից պարզ երևում է, թե հին ռեժիմը նախապատվությունը ինչին էր տալիս:

Այժմ կանգ առնենք Իրաքի կառավարության հարկային քաղաքականության վրա: Հարկերն իրենց ողջ ծանրությամբ ընկած էին աշխատավորների՝ բանվորների, գյուղացիների և ծառայողների ուսերին: Հարկի հիմնական մասը անուղղակի հարկն էր: Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի տվյալներով Իրաքում անուղղակի հարկերը կազմում էին ողջ հարկերի 82 տոկոսը և բյուջետային եկամուտների 71,5 տոկոսը, մինչդեռ ուղղակի հարկերը կազմել են միայն ընդհանուր հարկերի մոտ 18 տոկոսը և բյուջետային եկամուտների 13 տոկոսը²:

Անուղղակի հարկերի մեջ գլխավորը, այսպես կոչված, սպառողական՝ իսթիհլաք հարկն էր, որը Իրաքում մտցվել էր 1931 թվականից: Նա չէր տարածվում հողերի և եկամուտների վրա, այլ գանձվում էր այն մթերքներից, որոնք շուկա էին բերվում վաճառելու համար: Հողը և արդյունաբերողների սեփականությունը չէր հարկվում: Նրանք պետական գանձարկղը ոչ մի ֆիլս չէին մուծում: Եթե այդ հարկը դրվեր հողից և անասուններից ստացվող քուրք մթերքների վրա, այդ դեպքում հողատերերը ստիպված կլինեին վճարվող հարկերի մեծ մասը իրենց վրա վերցնել, քանի որ նրանց ձեռքում էր կենտրոնացած հողերի հիմնական և անասունների գլխաքանակի մեծ մասը:

¹ „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1968, p. 118.

² „The Economic Development of Iraq. Report of a Mission organized by the International Bank of Reconstruction and Development“, Washington, 1952, p. 95.

Բացի այդ, իսթիհլաքը տարածվում էր միայն սննդամը-
թերքների վրա, իսկ պերճանքի և այլ առարկաների վրա նա
չէր տարածվում: Աշխատավորական մասսաների համար այդ
առարկաները որպես կանոն անմատչելի էին, դրանից օգտը-
վում էին միայն հարուստները:

Իրաքի ռեսպուբլիկայի ֆինանսների մինիստրը իր բա-
ցատրական մի հուշագրում նշում է. «Չնայած որ Իրաքի տըն-
տեսութունը կախված է նախ և առաջ նավթից և գյուղատըն-
տեսութունից, որոնք միասին տալիս են ազգային եկամտի
կեսից ավելին, գյուղատնտեսութունը տալիս է ազգային
եկամտից կառավարական ծախսերի մոտավորապես 0,8 տո-
կոսը, որը հավասար է գյուղատնտեսական եկամտի 4 տոկո-
սին: Դրա պատճառն այն է, որ հողը և գյուղատնտեսական
արտադրանքը համապատասխան հարկման օրինկտներ չեն
հանդիսանում»¹:

Բացի իսթիհլաք հարկից Իրաքում կար նաև եկամտա-
հարկ, որը նույնպես ամբողջ ծանրությամբ ընկած էր աշխա-
տավորների և մանր արտադրողների ուսերին: Եկամտահարկ
տալիս էին բոլոր նրանք, ովքեր աշխատավարձ էին ստանում,
ինչպես նաև առևտրականները: Նա չէր տարածվում ո՛չ հողի
և ո՛չ էլ քաղաքի արդյունաբերողների սեփականության վրա²,
Բոլոր ազգեցիկ և իշխանութուն ունեցող մարդիկ ազատված
էին եկամտահարկից, քնկամտահարկը, — գրում էր Բևլ-Ջար-
հա ալ-Շաարիյա» թերթը, — գանձվում է գլխավորապես
առևտրականներից և վարձու աշխատողներից (բանվորներից
և ծառայողներից — Ն. Հ.), մինչդեռ բարձր եկամտուներ ունե-
ցող մարդիկ ազատված էին այն պատճառով, որ նրանք
պաշտպանում են կառավարող կլիկը կամ, որովհետև հաճախ
հենց իրենք են հանդիսանում կառավարող դասակարգը»³:

Աշխատավորներից գանձվող եկամտահարկը տարեց-
տարի ավելանում էր և էլ ավելի վատացնում բանվորների
և ծառայողների տնտեսական վիճակը: Այսպես, եկամտահարկ

¹ „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1958, p. 63.

² „Report of a mission organized by the International Bank of
Reconstruction and Development“, Washington, 1952, p. 85.

³ 36* „The Iraqi Times“, January 4, 1952.

զանձվել է 1939 թվականին 0,45 մլն գինար, 1955 թվականին՝ 2,55 մլն գինար, իսկ 1958 թվականին՝ 4,31 մլն գինար¹։ Ռեսուրսներից առաջ հազարաված եկամտահարկը մոտ 10 անգամ գերազանցում էր նախապատերազմյան 1939 թվականի մակարդակը։

Հարկային սիստեմի մեջ ցայտուն կերպով երևում է հին օժտման հակաժողովրդական քաղաքականության ողջ էությունը։

Իրաքում շափազանց վատ էր առողջապահության դրվածքը։ Երկրում քիչ էին բժիշկների և բուժֆունկցիոնների թիվը, շատ էին տարածված զանազան հիվանդությունները, բարձր էր մահացության տոկոսը, կարճ էր կյանքի միջին տևողությունը։

1956 թվականի տվյալներով ամբողջ երկրում կար 1126 բժիշկ, 89 ատամնաբույժ, 726 մանկաբարձուհի և 329 գնդազոր², այն զեպքում, երբ բնակչության թիվը հասնում էր 5,5 միլիոնի։ Ստացվում է, որ 5773 հոգուն ընկնում էր մեկ բժիշկ։ Բժիշկների վերը նշված թվի կեսից ավելին, մոտ 65 տոկոսը գտնվում էր Բաղդադում, մի զգալի մասը մյուս քաղաքներում և շատ աննշան մասը լիվաններում և գյուղական վայրերում։ Օրինակ, Սամարայում և Թիքրիթում կային միայն 4 բժիշկ, Ամարայում 20000 բնակչին ընկնում էր մեկ բժիշկ, Մունթաֆիթում՝ 26000-ին՝ մեկ բժիշկ, Գիվանիայում՝ 27000-ին՝ մեկ բժիշկ։ Կային շրջաններ, որտեղ 36 հազար բնակչին ընկնում էր մեկ բժիշկ, 30 հազար հոգուն մեկ հիվանդանոցային մահճակալ և 76 հազարին մեկ ղեղատուն³։ Գյուղական վայրերի ձևող մասում չկար առողջապահական որևէ սիստեմ։

Առողջապահական վատ դրվածքի և սանիտարական անտանելի պայմանների հետևանքով Իրաքի բնակչության զգա-

¹ „UN Statistical Yearbook“, 1958, New York, p. 486.

² Նույն աեզում, էջ 542.

³ „The Iraq Times“, April 10, 1951; „Арбым а борды за независимость“, М., 1957, стр. 356.

լի մասը տառապում էր զանազան ժանր հիվանդություններով՝
 թորախտ, արահոմա, դիզենտերիա, մալարիա, բիլհարցիոզ,
 զանազան մանկական հիվանդություններ, որովայնային տիֆ
 և այլն: 1957 թվականին Իրաքում կար թորախտով հիվանդ՝
 500 հազար, արահոմայով՝ 405 հազար, մալարիայով 320 հա-
 զար մարդ և այլն¹: Յուրաքանչյուր տարի մալարիայից մա-
 հանում էր 50 հազար մարդ: ՄԱԿ-ի Առողջապահական կազ-
 մակերպության սվլալներով Իրաքում բնակչության 100 հա-
 զար հոգուն ընկնում էր 200 հոգի թորախտից մահացած,
 մինչդեռ Դանիայում այն հասնում էր 10-ի, այսինքն 20 ան-
 օրամ պակաս: Դուշայլայի բնակչության 80 տոկոսը տառա-
 պում էր արահոմայից: Բացի այս հիվանդություններից,
 Իրաքում արձանագրվել են նաև խոլերայի և շումայի դեպքեր:
 1947 թվականին խոլերայով հիվանդանալու դեպք արձանա-
 գրվեց Բասրայում: ԵԱԲԲԲ-ի խոլերայի դեպք Իրա-
 քի մեջ հոգվածում գրում էր. «Իրաքի առողջապահական իշ-
 խանությունները թուլերային վարակումի դեպք մը արձանա-
 գրած են Պասրայի մեջ»², Իսկ Ամարայում 1954 թվականին
 տեղի ունեցավ շումայի էպիդեմիա:

Իրաքում բարձր էր մահացության տոկոսը՝ հատկապես
 երեխաների: ՄԱԿ-ի պարենային և դյուրատեսնասական կազ-
 մակերպության աշխատակից պրոֆ. Գունելի վկայությամբ
 Իրաքի բնակչության 80 տոկոսի օրգանիզմը հյուծված էր,
 թեև Բեյրութում լույս տեսած «Ռեկուլցիան Իրաքում» զեր-
 քույկի հեղինակները գտնում են, որ այդ թիվը պակասեցված
 է: Նրան զրան ավելացնենք նաև առողջապահական վատ զեր-
 վածքը, ապա հասկանալի կդառնա, թե ինչու մահացության
 աստիճանը այդքան բարձր էր Իրաքում: Այն հասնում էր
 1000-ին 30-ի, մինչդեռ եվրոպական և հյուսիս-ամերիկյան
 երկրներում՝ 1000-ին ընկնում է 8-ից 12 մարդ³, Տարբերու-
 թյունը, ինչպես տեսնում ենք, հսկայական է: 2,5-ից 4 ան-

¹ Б. М. Данциг, Ирак в прошлом и настоящем, М., 1960, стр. 120.

² «Արաբառ», 1947, 8 նոյեմբերի:

³ „The Middle East Journal“, Washington, vol. 10, № 2, p. 159.

դամ: Ավելի բարձր էր երեխաների մահացությունների թիվը: Իրա-
քում միջին թվով, յուրաքանչյուր 1000 նորածին երեխայից
մահանում էր 300-ը, իսկ Անգլիայում՝ 25-ը: Որոշ շրջաննե-
րում 1000-ից մահանում էր 500-ը¹, շահանելով մինչև իսկ մեկ
տարեկան հասակի:

Կյանքի նյութական ծանր պայմանների և մահացության
բարձր տոկոսի հետևանքով Իրաքում ցածր էր կյանքի միջին
տևողությունը՝ 28—30 տարի: Մինչդեռ Անգլիայում այն հաս-
նում էր 68 տարվա²,

Այս վիճակը քիչ էր անհանգստացնում Իրաքի կառավա-
րողներին: Մի՞թե դրա մասին չի վկայում այն փաստը, որ
1957 թվականի բյուջեում առողջապահության գծով կատար-
ված հատկացումները կազմում էին ողջ բյուջեի 7,6 տոկոսը,
իսկ ներքին գործերի մինիստրությունը և ոստիկանությունը՝
14,4 տոկոսը:

Աշխատավորների տնտեսական և առողջապահական վի-
ճակն ավելի էր ծանրանում բնակարանային վատ պայմաննե-
րի հետևանքով: Բնակարանները գտնվում էին ապրելու հա-
մար անևորմալ պայմաններում, բնակչության մեծ մասը ապ-
րում էր հետնախորշերում:

Պաշտոնական տվյալներով 1956 թվականին Իրաքում կար
741,106 տուն, դրանից.

աղյուսե տներ—111,871, քարե տներ՝ 46,127, կավե
տներ՝ 304,296, սարիֆներ՝ 194,629, պալատականներ՝ 15,282,
այլ տներ՝ 68,901³, Ինչպես տեսնում ենք տների մեծ մասը
կավե տներ, սարիֆներ՝ հետնախորշեր էին:

Գ. Ազամսը նշում է, որ Իրաքի բնակչության 45 տոկոսը
ապրում էր այնպիսի կառույցներում, որոնց չի կարելի որակել
որպես բնակարան: Այդտեղ ապրողները հիմնականում գյու-
ղացիները, քաղաքային շրջավորությունը և բեդվիններն էին:
Բասրայում բնակչության 40 տոկոսը ապրում էր քողտիկնե-
րում⁴: Նույնպիսի պայմաններում էին գտնվում Բաղդադի Ասի-

¹ „The Middle East Journal“, 1956, vol. 10, № 2, p. 159.

² „Революция в Ираке“, стр. 12.

³ „Statistical Abstract“, 1956, p. 120.

⁴ „The Middle East Journal“, 1956, vol. 10, № 2, p. 157.

մա կոչվող մասի բնակիչները, որոնք մեծ մասամբ գաղթել էին գյուղական վայրերից և հաստատվել Բաղդադում: Նրանք, մոտ 200 հազար մարդ, մի կերպ, արկղի փայտից և կավից պատրաստում էին բաներ, այսպես կոչված, սարիֆները, որտեղ քարը էին տալիս իրենց գոյութունը:

Վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ 1957 թվականին Իրաքում կար 1 մլն 644 հազար 90 սենյակ: 6,5 միլիոն բնակչության վրա բաժանելով ստացվում է, որ յուրաքանչյուր 4,5 մարդուն ընկնում էր մեկ սենյակ: Սակայն դա միջին թիվն է: Իրականում որոշ վայրերում յուրաքանչյուր 8—10 մարդուն ընկնում էր մեկ սենյակ:

Իրաքում ոչ քոչուր տներն էին, որ ունենին չուր, էլեկտրականություն, կոյուղի և կոմունալ այլ հարմարությունների: Դա կարելի է տեսնել հետևյալ աղյուսակից¹.

Տներ	Թիվը	Տոկոսը
Տներ բաղնիքով	75840	10.2
Տներ կոյուղով	247638	33.4
Տներ էլեկտրական յուսազորություններով	125672	16.9

Ինչպես տեսնում ենք, Իրաքում բնակարաններն հիմնականում զուրկ էին կոմունալ հարմարություններից: Իրաքի տների կեսից ավելին խմելու չուր ստանում էր գետերից և զետակներից, այդ պատճառով էլ այդքան շատ էին տարածված աղիքա-ստամոքսային հիվանդությունները: Մի հանգամանքի վրա ևս պետք է ուշադրություն դարձնել: Վերևում նշված աղյուսակում հաշվառման շին վերցված գյուղական այն վայրերը, որտեղ կան 15 և ավելի պակաս տներ: Իսկ Իրաքում գրանց զգալի թիվ էին կազմում: Այդ տները նույնպես գրունըվում էին անմիջապես և հակասանիտարական վիճակում: Որքան հաշվի առնենք նաև այդ տները, ապա կոմունալ հարմարություն ունեցող տների տեսակարար կշիռը Իրաքի ընդհանուր բնակարանային ֆոնդի մեջ ավելի կպակասի:

¹ „Statistical Abstract“, 1956, p. 122.

Իրաքում բարձր էր բնակարանային վարձը և վարձով ապրողները գտնվում էին շատ նեղ կնիքների մեջ: 1952 թվականին Երաք Քայմարս տպագրից նամակ, որի հեղինակը գանգատվում էր բնակարանային բարձր վարձից, մեղադրվում էր տան տերերին ազահուսթյան մեջ: Վերջիններս օգտվելով օտարերկրացիների հոսքի ուժեղացումից տան վարձը կրկնապատկել էին, որը քայքայում էր տեղացիներին: Նամակի հեղինակը նշում էր, որ զրա հետևանքով սահմանափակ եկամուտներ ունեցողների (աշխատավարձ ստացողները), սեփական տուն շունեցողների համար, անտանելի վիճակ է ստեղծվել¹:

Այս բնագավառում ևս Իրաքի կառավարությունը ոչ մի քայլի չէր դիմում: Դա երևում է հետևյալ փաստերից: 1955 թվականին Ֆինանսների մինիստրությունը Բաղդադում պետությունը պատկանող 500 գոնում տարածությունը հասկացրից բնակարանային շինարարության համար: Սակայն այն լրիվ կերպով հանձնվեց օստիկանությանը՝ նրա պահանջները բավարարելու համար: Դրանից առաջ Ֆինանսների մինիստրությունը բնակարանային շինարարության համար հատկացրել էր 1000 գոնում հող, այս անգամ արգեն օղակալան ուժերին²: Հետաքրքիր է նաև հետևյալ փաստը: Զարգացման ետրոքի բնակարանային կոմիտեն նախատեսել էր, որ ետրոքի կազմած հեզամյա պլանով անհրաժեշտ էր կառուցել մոտ 100.000 բնակարան: Սակայն հեզամյա պլանով բնակարանների կառուցման համար նախատեսված կապիտալը ընդամենը 6 մլն դինար էր, որը բավարար չէր նախատեսված բնակարանների մեկ հինգերորդի կառուցման համար³: Սվեթն ի նկատի ունենանք, որ պլանով նախատեսված կապիտալների միայն մեկ երրորդից մինչև մեկ երկրորդն էր իրացվում, ապա հասկանալի կդառնա, որ բնակարանների կառուցման համար շատ քիչ բան էր արվում Իրաքում:

Պետության կողմից կառուցվող բնակարանների գնումը աշխատավորների համար ձեռնառու չէր, որովհետև շատ թանկ

¹ „The Iraq Times“, September 4, 1952.

² Նույն տեղում, November 10, 1955.

³ „The Iraq Times“, August 8, 1955.

էր վաճառվում: Իրաքի սոցիալական գործերի մինիստր Սեյիդ Մեջիդ Մուստաֆան իր մի ինտերվյուի ժամանակ նշեց, որ կասուցվում է 180 տուն, յուրաքանչյուրը 258 դինար արժու-
ղությամբ¹:

Բայց արդյո՞ք աշխատավորը ի վիճակի էր գնել այդ տնե-
րը: Մենք արդեն նշել ենք, որ Իրաքում տարեկան միջին եկա-
մուտը կազմում էր մոտ 49 դինար, կային բանվորներ, որոնց
տարեկան եկամուտը կազմում էր 35—40 դինար, իսկ գյու-
ղացիներինը 15—20 դինար: Հետևաբար այդ տները գնելու
համար գյուղացիները պետք է վճարեին իրենց 12 տարվա,
իսկ բանվորները 7—5 տարվա լրիվ եկամուտը: Իրաքի բնակ-
չության ճնշող մեծամասնության համար պրակտիկորեն ան-
հնար էր այդպիսի բնակարաններ ձեռք բերելը:

Միապետական Իրաքում ժողովրդական մասսաներն ապ-
րում էին մթության ու տղիաության մեջ: Պաշտոնական տրվ-
յալներով Իրաքի բնակչության 90 տոկոսից ավելին անգրա-
ղես էր², Անգրագիտության տոկոսը առանձնապես բարձր էր
կանանց մոտ: Իրաքի կանանց միայն 3,3 տոկոսն էր գրագետ:

Պետք է նշել, որ կառավարությունը անգրագիտության
տոկոսը իջեցնելու նպատակով սգրագետա հասկացողության
մեջ մտցնում էր նաև նրանց, ովքեր միայն իրենց անունը
ստորագրել գիտեին: Հոգևոր դպրոցներում սովորողները,
որոնք իրականում կարգալ չգիտեին, այլ մտլլաներից սովո-
րել էին կորանը և անգիր սկարզումա էին, նույնպես համար-
վում էին գրագետ: Գրագետների թվում էին դասում նաև 5
տարեկանից բարձր այն երեխաներին, որոնք սովորում էին
տարրական դպրոցների առաջին դասարանում:

Իրաքում կրթության վիճակի մասին հետաքրքիր փաստեր
է հաղորդում Բաղդադի ԲԱՒ-Քիլադա թերթը: Ծիշա է, այդ
հաղորդումը վերաբերում է 1946 թվականի վերջերին, բայց
հիմնականում, շատ աննշան փոփոխությամբ, այդ վիճակը
շարունակվում էր նաև հետագա տարիներին: Թերթը գրում է,
որ 1917 թվականից մինչև 1946 թվականը Իրաքում տարրա-
կան կրթություն ստացել է ընդամենը 75 հազար մարդ: Եթե

¹ „The Iraq Times“, January 10, 1951.

² „The Iraq Times Annual“, 1957, p. 60.

այդ թվին ավելացվի նաև օսմանյան տիրապետության ժամանակ կրթություն ստացած 25,000 հոգին, ապա կստացվի, որ 1946 թվականին Իրաքում կրթություն ունեւր 100,000 մարդ, կամ երկրի բնակչության 2 տոկոսը: ԵԱԼ-Բիւրգո-ը նշում էր, որ Իրաքում յուրաքանչյուր տարի ծնվում է 200 հազար երեխա, որից 100 հազարը մահանում է: Մնացած 100 հազարից դպրոց են ընդունվում միայն 5 հազարը: Զարգացման այդպիսի պայմաններում նույնիսկ 50 տարի հետո բնակչության 95 տոկոսը դարձյալ մնալու էր անգրագետ¹: Եվ իսկապես, 1958 թվականի ակտուցիային նախորդած 12 տարիները հաստատում են զարգացման տեմպերի վերաբերյալ Բազդազիվե-րոհիշյալ լրագրի կանխագուշակումը:

Իրաքում քիչ էին դպրոցները: Յուրաքանչյուր 42 հազար երեխային ընկնում էր մեկ տարրական, իսկ 80 հազարին՝ մեկ միջնակարգ դպրոց: Գլոբոցական տարիքի երեխաների միայն մեկ երրորդն էր սովորում: 1956 թվականին Իրաքում կար 1919 տարրական և 217 միջնակարգ դպրոց, որտեղ սովորում էին 450.842 աշակերտ²: Տարրական դպրոցներն ընդունված երեխաների միայն կեսն էր, որ ավարտում էր, մյուսները նյութական ծանր պայմանների հետևանքով հարկադրված էին թողնել դպրոցը: Բազդազում կար նաև համալսարան, բողկացած մի քանի ֆակուլտետներից և քուլիշներից՝ տնտեսագիտական, բժշկական, իրավաբանական, քիմիական դեղագործական, գյուղատնտեսական, ինժեներական և այլն: Մինչև ակտուցիան բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորում էր 5445 ուսանող ու մեծ մասամբ, իհարկե, հարուստների երեխաները: Բարձրագույն կրթությունը աշխատավորների զավակների համար անմատչելի էր:

Գոյություն ունեւր նաև գիտությունների ակադեմիա, որը հիմնադրվել էր 1940 թվականին:

Իրաքի կառավարությունը ոչինչ չէր անում կրթության բնագավառում բարեփոխումներ մտցնելու, դպրոցների թիվն ավելացնելու և անգրագիտությունը երկրում վերացնելու համար:

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 892, л. 9.

² „UN Statistical Yearbook“, 1958, p. 554.

1957 թվականին պետական բյուջեում ֆինանսական միջոցները հետևյալ կերպ էին բաշխվել.

Ֆինանսների մինիստրության—2,6 տոկոս, առողջապահության մինիստրության—7,6 տոկոս, պաշտպանության մինիստրության—30 տոկոս, լուսավորության մինիստրության—6,4 տոկոս, սոցալ մինիստրության—6,2 տոկոս, արդարադատության մինիստրության—2,3 տոկոս, հողագործության մինիստրության—3,4 տոկոս, անտեսության մինիստրության—2 տոկոս, ներքին գործերի մինիստրության—5,2 տոկոս, աստիճանություն—9,2 տոկոս, կարինեա և մոնիցիայալիտեա—12,6 տոկոս¹: Ինչպես երևում է այս թվերից, բյուջեի 46,7 տոկոսը ուղղակիորեն զեռում էր ռազմական ծախսերի և վարչական ապարատի վրա, իսկ եթե սրան ավելացնենք նաև կարինեատի և տեղական իշխանությունների համար կատարված հատկացումները, ապա կստացվի բյուջեի 59,3 տոկոսը:

Մինչևևոյուցիոն Իրաքում թույլ էին զարգացած նաև կուլտուր-լուսավորական հիմնարկները: ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի տեղյակներով 1956 թվականին ամբողջ Իրաքում կար 23 գրադարան՝ 199 հազար գրքով: Դա շատ փոքր թիվ էր մինչև իսկ Մերձավոր և Միջին Արևելքի մյուս երկրների համեմատ: Այդ նույն թվականին Ծգիպտոսում կար 80, Իրանում՝ 70, Իսրայելում 758 գրադարան: Զափազանց քիչ էր նաև լույս տեսնող գրքերի քանակը: Նույն տվյալներով 1956 թվականին Իրաքում լույս է տեսել 166 անուն գիրք, Իրանում՝ 391, Հիրանում՝ 396, Ծգիպտոսում՝ 697, Իսրայելում՝ 822 անուն գիրք: Ինչպես տեսնում ենք, այս հարցում նույնպես Իրաքը շատ էր հետ մնում իր հարևան երկրներից: 1954 թվականին Իրաքում յուրաքանչյուր 1000 հոգուց միայն 66-ը ուներ ռազիո, իսկ հեռուստացույց՝ միայն 2-ը²:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք Իրաքի ժողովուրդը խաթափում էր տգիտության ու խավարի մեջ: Այդպիսի դրությունը ձեռնառու էր թե Իրաքի կառավարող կլիկին և թե օտար-երկրյա իմպերիալիզմին: Իրաքի կառավարությունը վախե-

¹ „Революция в Ираке“, стр. 8.

² „UN Statistical Yearbook“, 1958, pp. 577, 580.

այդ թվին ավելացվի նաև օսմանյան տիրապետության ժամանակ կրթություն ստացած 25,000 հոգին, այսպես կառուցվի, որ 1946 թվականին Իրաքում կրթություն ունեւ 100,000 մարդ, կամ երկրի բնակչության 2 տոկոսը: «Ալ-Բիլադ»-ը նշում էր, որ Իրաքում յուրաքանչյուր տարի ծնվում է 200 հազար երեխա, որից 100 հազարը մահանում է: Մնացած 100 հազարից դպրոց են ընդունվում միայն 5 հազարը: Զարգացման այդպիսի պայմաններում նույնիսկ 50 տարի հետո բնակչության 95 տոկոսը դարձյալ մնալու էր անգրագետ¹: Եվ իսկպես, 1958 թվականի ռեյտինգիային նախորդած 12 տարիները հաստատում են զարգացման տեմպերի վերաբերյալ Բազդազի վերահիշյալ լրագրի կանխագուշակումը:

Իրաքում քիչ էին դպրոցները: Յուրաքանչյուր 42 հազար երեխային ընկնում էր մեկ տարրական, իսկ 80 հազարին՝ մեկ միջնակարգ դպրոց: Դպրոցական տարիքի երեխաների միայն մեկ երրորդն էր սովորում: 1956 թվականին Իրաքում կար 1919 տարրական և 217 միջնակարգ դպրոց, որտեղ սովորում էին 450.842 աշակերտ²: Տարրական դպրոցներն ընդունված երեխաների միայն կեսն էր, որ ավարտում էր, մյուսները նյութական ծանր պայմանների հետևանքով հարկադրված էին թողնել դպրոցը: Բազդազում կար նաև համալսարան, բազկացած մի քանի ֆակուլտետներից և քոլեջներից՝ տնտեսագիտական, բժշկական, իրավաբանական, քիմիական ղեղազորական, գյուղատնտեսական, ինժեներական և այլն: Մինչև ռեյտինգիան բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորում էր 5445 ուսանող ու մեծ մասամբ, իհարկե, հարուստների երեխաները: Բարձրագույն կրթությունը աշխատավորների զավակների համար անմատչելի էր:

Գոյություն ունեւ գիտությունների ակադեմիա, որը հիմնադրվել էր 1940 թվականին:

Իրաքի կառավարությունը ոչինչ չէր անում կրթության բնագավառում բարեփոխումներ մտցնելու, դպրոցների թիվն ավելացնելու և անգրագիտությունը երկրում վերացնելու համար:

¹ ЦГАОП, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 892, л. 9.

² „UN Statistical Yearbook“, 1958, p. 554.

1957 թվականին պետական բյուջեում ֆինանսական միջոցները հետևյալ կերպ էին բաշխվել.

Ֆինանսների մինիստրություն—2,6 տոկոս, առողջապահության մինիստրություն—7,6 տոկոս, պաշտպանություն մինիստրություն—30 տոկոս, լուսավորություն մինիստրություն—6,4 տոկոս, սոցիալ մինիստրություն—6,2 տոկոս, արդարագատություն մինիստրություն—2,3 տոկոս, հողագործության մինիստրություն—3,4 տոկոս, տնտեսության մինիստրություն—2 տոկոս, ներքին գործերի մինիստրություն—5,2 տոկոս, օստրիկանություն—9,2 տոկոս, կարինեա և մուտքիցիպալիտետ—12,6 տոկոս¹: Ինչպես երևում է այս թվերից, բյուջեի 46,7 տոկոսը ուղղակիորեն գնում էր ռազմական ծախսերի և վարչական ապարատի մրա, իսկ եթե սրան ավելացնենք նաև կարինեաի և տեղական իշխանությունների համար կատարված հատկացումները, ապա կստացվի բյուջեի 59,3 տոկոսը:

Միևնույնուրիցիոն Իրաքում թույլ էին զարգացած նաև կուլտուր-լուսավորական հիմնարկները: ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի տրվյալներով 1956 թվականին ամբողջ Իրաքում կար 23 գրադարան՝ 199 հազար գրքով: Դա շատ փոքր թիվ էր մինչև իսկ Մերձավոր և Միջին Արևելքի մյուս երկրների համեմատ: Այդ նույն թվականին Եգիպտոսում կար 80, Իրանում՝ 70, Իսրայելում 758 գրադարան: Զափազանց քիչ էր նաև լույս տեսնող գրքերի քանակը: Նույն տվյալներով 1956 թվականին Իրաքում լույս է տեսել 166 անուն գիրք, Իրանում՝ 391, Լիբանանում՝ 396, Եգիպտոսում՝ 697, Իսրայելում՝ 822 անուն գիրք: Ինչպես տեսնում ենք, այս հարցում նույնպես Իրաքը շատ էր հետ մնում իր հարևան երկրներից: 1954 թվականին Իրաքում լուրագրանյութ 1000 հոգուց միայն 66-ը ուներ ռադիո, իսկ հեռուստացույց՝ միայն 2-ը²:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք Իրաքի ժողովուրդը խարխափում էր տգիտության ու խավարի մեջ: Այդպիսի դրությունը ձեռնառու էր թե Իրաքի կառավարող կլիկին և թե օտարերկրյա իմպերիալիզմին: Իրաքի կառավարությունը վախե-

¹ „Революция в Ираке“, стр. 8.

² „UN Statistical Yearbook“, 1958, pp. 577, 580.

նում էր լուսավորել ժողովրդին, գտնելով, որ նա բաց կանի ժողովրդի աչքերը, կրարձրացնի աշխատավոր մասսաների գիտակցությունը: Իսկ դրա մեջ կառավարող կլիկը մեծ վտանգ էր տեսնում իր իշխանություն պահպանմանը:

Իրենց տիրապետությունը կորցնելուց վախենում էին նաև իմպերիալիստները: Այդ պատճառով էլ նրանք նույնպես ամեն կերպ խանգարում էին ժողովրդական կրթության զարգացմանը: Քրիստոնական իմպերիալիզմին, — գրում էր «Ալվաթան»-ը, — որը ձգտում էր ամբապնդել իր դիրքերը Իրաքում, անհրաժեշտ էր ժողովրդական կրթության քուրդ գործերի վրա հեղուկություն սահմանել, որպեսզի այլասերի աճող սերնդին և նրան դարձնի հլու գործիք կամ, ծայրահեղ դեպքում, ոչ պիտանի իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարի համար¹:

Ինչպես տեսնում ենք, այս հարցում նույնպես օտարերկրյա իմպերիալիզմի և Իրաքի շահագործող դասակարգերի շահերը համընկնում էին և նրանք միասնաբար հանդես էին գալիս ընդդեմ Իրաքի աշխատավորական մասսաների կենսական շահերի:

Իրաքում իշխանությունը կենտրոնացված էր Ֆեոդալ-շեյխերի ձեռքում, սակայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ավելի ու ավելի էր ուժեղացել ազգային բուրժուազիայի ձգտումը մասնակցելու երկրի քաղաքական կառավարմանը: Այդ հողի վրա պայքար էր գնում Ֆեոդալ-շեյխերի և բուրժուազիայի միջև: Իսկ ինչ վերաբերում է գյուղացիությանը և պրոլետարիատին, ապա նրանք գտնվում էին իրավազուրկ վիճակում և ոչ մի մասնակցություն չունեին երկրի կառավարմանը:

Իրաքը մինչև 1958 թվականի հուլիսի 14-ը՝ սահմանադրական միապետություն էր: Երկրում գործում էր 1924 թվականին ընդունված սահմանադրությունը, որը լայն լիազորություններ էր վերապահում թագավորին: Թագավորը համարվում էր պետության գլուխը և զինված ուժերի հրամանատարը: Նա պառլամենտի հետ միասին իրականացնում էր օրենս-

¹ ԱԴԱՕՐ, ֆ. 4459, օտ. 2, օձ. քր. 892, ձ. 9.

դիր իշխանութիւնը, հաստատում օրենքները, արձակում հրամաններ, նա էր հաստատում պրիմիեր-մինիստրին և կառավարութեան կազմը, իրավունք ուներ հրավիրել և արձակել պառլամենտը, պատերազմ հայտարարել, երկրում մտցնել պաշարողական զրութիւն և այլն: Իրաքի թագավորին այսպիսի լայն լիազորութիւններ տալը պատահականութիւն չէր: Այդ նպատակով Իրաքի տիրապետող վերնախավը և անգլիական իմպերիալիստները ցանկանում էին կանխել որևէ օպոզիցիոն ելույթ և ավելի հուսալի դարձնել իրենց տիրապետութիւնը:

Իրաքի պառլամենտը բաղկացած էր ղեկուսատաների պալատից և սենատից: Սենատի կազմը լրիվ կերպով նշանակվում էր թագավորի կողմից: Դրանք գլխավորապես ցեղերի շեյխերը ու խոշոր հողատերերն էին, ռեակցիոններն էին մի խումբ, որի վրա հենվում էր թագավորական պալատը: Գեպուսատաների պալատը ընտրվում էր 4 տարի ժամանակով: Ընտրութիւնները մինչև 1953 թվականը երկաստիճան էին: Կանայք ընտրական իրավունքից զուրկ էին: Ընտրելու իրավունք ունեին 20 տարեկանից բարձր տղամարդիկ, իսկ ընտրվելու՝ 30 տարեկանից: Գոյութիւն ունեցող ոստիկանական ռեժիմի պայմաններում աշխատավորական մասսաներին զժմար էր ազդել ընտրութիւնների ելքի վրա և իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկել պառլամենտ: Գեպուսատաների պալատի 145 անդերից 80—95-ը միշտ էլ պատկանում էր շեյխերին ու խոշոր հողատերերին, մնացածը բուրժուազիայի որոշ ներկայացուցիչներին և պրոֆեսիոնալ քաղաքագետներին, որոնք պաշտպանում էին տիրապետող վերնախավի շահերը:

Գեպուսատութեան յուրաքանչյուր թեկնածու պարտավոր էր 100 զինար կանխավճար տալ¹: Իրաքում ոչ մի աշխատավոր, եթե նրան քաղաքական իշխանութիւնները նույնիսկ իրավունք տալին իր թեկնածութիւնն առաջադրելու, չէր կարող մի այդպիսի գումար կանխավճար տալ:

Իրաքում օրենքն ընդունված էր համարվում, եթե նա հաստատված էր երկու պալատների և թագավորի կողմից:

¹ Եժուզուրդի Ջայն, Թեյրութ, 1947, 17 ապրիլ:

Այսպիսի կարգը մտցվել էր այն նկատառումով, որ եթե ղեկուսատեսների պալատում ստեղծվի ուժերի այնպիսի փոխհարաբերություն, որ հանկարծ հնարավոր լինի անցկացնել որևէ անցանկալի օրենք, թագավորի կողմից նշանակված սենատը և ինքը՝ թագավորը, միշտ էլ հնարավորություն կունենային մերժել այդ օրինագծերը:

Իրաքի պառլամենտի գերը նսեմացած էր: Նրանում նըստած էին այնպիսի մարդիկ, որոնք միայն կատարում էին արքունիքի հրամանները: Իրաքում ղեմնկրատական ընտրություններ տեղի չէին ունենում և աշխատավորները զրկված էին այս կամ այն ղեկուսատաի օգտին ազատ կերպով իրենց կարծիքն արտահայտելու իրավունքից: Դեպուտատների ցուցակը նախօրոք կազմում ու հաստատում էին պրեմիեր-մինիստրը ու ներքին գործերի մինիստրը, որից հետո այն ներկայացնում էին պալատի Վերջինիս կողմից հավանություն արժանանալու ղեպում այն ուղարկվում էր մուսուսարիֆներին՝ նահանգապետներին, որոնք պարտավոր էին ամեն զեով անցկացնել այդ ղեկուսատեսներին: 1947 թվականին «Ալ-Ռիաթ» թերթը ընտրություններից 20 օր առաջ հրապարակեց ղեկուսատեսների ցուցակը, որը կառավարությունը հանձնել կր մուսուսարիֆներին: Եվ երբ արևտրությունները տեղի ունեցան ու կառավարությունը հրապարակեց ընտրված ղեկուսատեսների ցուցակը, նա լրիվ կերպով համընկավ «Ալ-Ռիաթ» թերթում ապագրված ցուցակի հետ¹: Ընտրություններից առաջ, որպես կանոն, նախընտրական կամպանիա տեղի չէր ունենում, պարտիաները և ղեմնկրատական կազմակերպությունները զրկված էին նախընտրական ազիտացիա մղելու հնարավորությունից: Քիչ չէին ղեպքերը, երբ քվնարկողների ցուցակների մեջ մտցվում էին այնպիսի մարդկանց անուններ, որոնք կամ մահացած էին, կամ ընդհանրապես գոյություն չունեին: Իշխանությունները բացարձակորեն միշտապես էին ընտրությունների ընթացքին, սպառնում ու ահարելում ընտրողներին: Այսպես, օրինակ, 1947 թվականին պաշտպանության մինիստր Շաքի ալ-Վազին մտտ հազար զինված զին-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 961, л. 13.

վորենք ուղարկեց Քաղզաղի այն ընտրական օկրուգը, որտեղ դրված էր նրա թեկնածութունը¹:

Այսքանով շրավարարվելով Իրաքի ռեակցիոն կլիկը 1954 թվականին ավելի հեռուն գնաց. նա մտցրեց նոր ընտրական սիստեմ, որը կոչվում էր Քաղքիյա: Համաձայն այդ սիստեմի ղեկուսատաության թեկնածուն ավտոմատ կերպով, առանց քվեարկության ընտրված էր համարվում, եթե տվյալ օկրուգում շկար ուրիշ թեկնածութուն²: Այդ օրենքը լայն հնարավորութուններ էր տալիս ռեակցիոն կլիկին անցկացնելու իր թեկնածուներին: Այսպիսի ուղիներով Իրաքի կառավարող վերնախավին հաջողվում էր ստեղծել մի այնպիսի պառլամենտ, որը զուրկ էր իր կամքը դրսևորելուց և անտրտունը կատարում էր պալատի ու կառավարության հրամանները: Իրաքի կառավարութունը, որպես գործադիր իշխանութունն իրականացնող մարմին, փաստորեն հաշվետու չէր պառլամենտի առջև: Իրաքի պառլամենտում երբեք չի դրվել կառավարությանը վստահության քվե տալու հարցը: Եվ դա պատահական չէ: Դեպուտատներն իրենք էին կախման մեջ գտնվում մինիստրներից և պալատի ազդեցիկ մարդկանցից, որոնք սրտում էին տվյալ անձնավորության ղեկուսատա մնալու կամ չմնալու հարցը: Ուստի և կառավարութունը գործում էր համարձակորեն, շատահոգվելով, թե նրա գործողութունները ինչպես կգնահատվեն պառլամենտի կողմից: Ի դեպ նշենք, որ անկախութուն ստանալուց հետո Իրաքի պառլամենտն արձակվել է 15 անգամ և միայն մեկ անգամ է գործել լրիվ նրստաշրջանով³:

Իրաքում անսահմանափակ իշխանութուն ունեք արքունիքը: Ոչինչ չէր կատարվում առանց նրա գիտության: Նա երբ ցանկանար կարող էր ստիպել կառավարությանը հրաժարական տալու և կազմելու նորը: Պաշտոնյաների, նույնիսկ ցածր աստիճանավորների աշխատանքի նշանակելը և ազատելը կատարվում էր նրա գիտությամբ: Պետական պաշտոնյա-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп 2, ед. хр. 981, а. 7.

² S&* „Арабы в борьбе за независимость“, стр. 403.

³ Г. Фарман, Ирак в годы черного режима, стр. 58.

ները շարաշահում էին իրենց գիրքը: Ինչպես նշում էր ԵԱԳ-
Ջամանա-ը Իրաքի պետական մեքենայում ամեն ինչ սխալ էր:

Իրաքի կառավարման սիստեմի՝ նեխվածության մասին է
վկայում կաշառակերության լայն տարածումը: Կաշառք վերց-
նում էին բոլորը, և՛ մինիստրները, և՛ պալատականները, և՛
գեպուտատները և մեծ ու փոքր պաշտոնյաները: Այսպես,
օրինակ, Իրաքի պրեմիեր-մինիստրի տեղակալը 10 հազար
ֆունտ ստեռլինգ էր բասացել ք մի ընկերությունից, որը իրա-
վունք էր ձեռք բերել Բաղդադում կառուցելու երկու կամուրջ¹:

Այդպիսի օրինակները շատ էին: 1952 թվականին Իրաքի
չորս քաղաքական պարտիաները՝ Միացյալ Ժողովրդական
ճակատ, ազգային դեմոկրատական, անկախության և Ումմա
իրենց պահանջները ներկայացրին գահի խնամակալ Արգուլ
Իլլահին: Նրանք պահանջում էին կիրառել ուղղակի ընտրական
սիստեմ, փոփոխություններ մտցնել սահմանադրության մեջ,
վերջ տալ Եպալատի միջամտությանը, կաշառակերությանը և
ապահովել քաղաքացիների սահմանադրական ազատույուն-
ները²:

Իր պատասխանում խնամակալը զովերգում էր Իրաքի կա-
ռավարման սիստեմը, նշելով, որ նա շատ լավ կողմեր ունի,
որոնք պետք է պահպանելու: Նա դեմ էր սահմանադրության
մեջ փոփոխություններ մտցնելուն, գտնելով, որ դրա կարիքը
չկա: Իսկ ինչ վերաբերվում է կաշառակերությանը, ապա
խնամակալը փաստորեն արդարացնում էր այն, նշելով, որ ոչ
մի երկիր չկա առանց կաշառակերության:

Իրաքում հաստատված կառավարման սիստեմը դեմո-
կրատական սկզբունքների վրա չէր հիմնված: Դա մի բնատի-
րական ռեժիմ էր, որը ռտնահարում էր աշխատավորների
ամենատարրական իրավունքները և ամեն տեսակի թույլա-
տրելի ու անթույլատրելի միջոցներով ձգտում պահպանել
ֆեոդալական վերնախավի իշխանությունը և բրիտանական
իմպերիալիզմի տիրապետող գիրքերը:

Ե՛րաքը, — նշել է Իրաքի կոմունիստական պարտիայի

¹ ИГАОР, ф. 4459, он. 24, еж. xp. 912, л. 181.

² „The Iraq Times“, October 30, 1952.

գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Սալմանը (Շահդ),— կոնստի-
տուցիոն թագավորութունն է, բայց նրա կոնստիտուցիան ան-
գործութիւնն է մատնված այն ամենում, ինչ վերաբերում է ժո-
ղովրդի շահերին ու իրավունքներին... պառլամենտի երկու
պալատների անդամների ընտրութիւնն մեջ ժողովրդական ներ-
կայացուցչութիւնը ոչ մի ազդեցութիւն չունի՝

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, 1948
թվականին Իրաքի կառավարութիւնը ազգային-ազատագրա-
կան շարժման ճնշման տակ թույլատրեց քաղաքական պար-
տիաների գործունեութիւնը: Կազմակերպվեցին հինգ պար-
տիաներ՝ այդ թվում ազգային-դեմոկրատական, անկախու-
թիւնն և ազգային-սոցիալիստական բուրժուական պարտիա-
ները:

Այդ պարտիաներից ամենամեծ հեղինակութիւնը վայե-
լում էր ազգային-դեմոկրատական պարտիան, որը արտա-
հայտում էր Իրաքի ազգային բուրժուազիայի շահերը: Ինչպես
այս, այնպես էլ մյուս բուրժուական և մանրբուրժուական
պարտիաները չունեին հստակ ծրագիր: Սակայն ազգային-
դեմոկրատական պարտիայի կողմից առաջադրված պահանջ-
ների ուսումնասիրումը ցույց է տալիս, որ նա ձգտում էր
հասնել ներքին բարեփոխումների՝ հատկապես ընտրական
սիստեմի դեմոկրատացման: Նա քննադատում էր գյուղա-
տնտեսութիւնն մեջ տիրապետող ֆեոդալական կարգերը և
պահանջում փոփոխութիւններ մտցնել ագրարային հարաբե-
րութիւններում: Դրա հետ միասին այս պարտիան հանդես էր
գալիս քրիտանական տիրապետութիւնն դիմ, պահանջելով
չեղջալ հայտարարել 1930 թվականի անգլո-իրաքյան անի-
րափահավասար պայմանագիրը և վարել շեղոք քաղաքակա-
նութիւն:

Այս բոլոր պահանջները հիմնականում արտահայտում
էին նոր զարգացող և դեռևս թույլ ազգային բուրժուազիայի
շահերը, որը ձգտում էր իր զարգացման և տիրապետութիւն
հաստատման համար ստեղծել ներքին ու արտաքին բարե-
նրպաստ պայմաններ:

Ազգային-դեմոկրատական պարտիայի ղեկավարներն էին Քամիլ Զաղրշին, Մոհամմեդ Հադիզը և Քամիլ Ղազանչին, որոնք Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման խոշոր գործիչներից էին:

Իրաքում գործող մյուս աչքի ընկնող պարտիան՝ ալ-խաթիբլլալ պարտիան էր, որն ալեյի աչ էր: Նա ներկայացնում էր բուրժուազիայի ալեյի ռեակցիոն թևի շահերը: Ալ-խաթիբլլալը նույնպես հանդես էր գալիս ներքին ռեֆորմների և ռազմական բլոկներին շմասնակցելու պահանջով: Դրա հետ միասին նա քարոզում էր պանարաբիզմ: Պարտիայի լիդերներն էին Մահդի Փուրբան, Սադֆ Շարշալը, Սամմարան Ֆտեհը և ուրիշներ:

Մայրահեղ ռեակցիոն ուղղութիւն ունեւր արաբական վերածննդի սոցիալիստական պարտիան: Նրա ծրագրում առանձնահատուկ տեղ էր գրավում արաբական ազգային ազանդույթների պահպանման պահանջը¹: Նա փաստորեն զեմ էր Իրաքի ներքին կյանքում հետևողական բարեփոխումներ անցկացնելուն:

Պարտիայի լիդերն էր դ-ր Շեվքեթը:

Մյուս պարտիաներից պետք է նշել՝ լիբերալ պարտիան, որը կազմված էր ֆեոդալներից, կապիտալիստներից ու աստիճանավորներից և որի ղլխավոր լողունը պանարաբիզմն ու պանիսլամիզմն էր², քրդական ռիզգարի պարտիան, որը հանդես էր գալիս ընդդեմ բրիտանական իմպերիալիզմի տիրապետութեան, և միացյալ ժողովրդական հակատ պարտիան: Այս վերջինն առաջացավ ժողովրդական և ժողովրդական միավորում պարտիաների միաձուլումից: Իրաքի դեմոկրատական ուժերը ողջունեցին այդ պարտիայի հանդես գալը, քանի որ նա իր բնույթով պրոգրեսիվ էր: Միացյալ ժողովրդական հակատ պարտիան պահանջում էր ռեսպուբլիկայի հաստատում, զեմոկրատական ռեֆորմների կիրառում և լրիվ անկախ ու ինքնուրույն Իրաքի ստեղծում: Այս պարտիայի կազմում կային բանվորներ, գյուղացիներ, ինտելիգենցիայի ու մանր բուրժուազիայի ներկայացուցիչներ: Պարտիայի լի-

¹ ԱԳԱՕՐ, ֆ. 4459, օտ. 26, Էժ. 10, ռ. 164.

² Նույն տեղում, Բ. 163.

դերներն էին Ազիզ Շերիֆը, որը Իրաքի հասարակական-քաղաքական խոշոր գեմքերից էր և Արզուլ Ֆաթթահը:

1942 թվականին քաղաքական ասպարեզ եկավ Կոնստանտինոն միություն պարտիան, որի լիդերը Նուրի Սաիդն էր: Այդ պարտիան Իրաքի կառավարող խմբի, ամենառեակցիոն շեյխերի, հողատերերի և բարձրաստիճան պաշտոնյաների պարտիան էր: Նա պաշտպանում էր բրիտանական իմպերիալիզմի շահերը, հանդես էր գալիս հօգուտ Իրաքի և Անգլիայի ամենասերտ զաշինքի, դեմ էր երկրի ներքին կյանքում որևէ փոփոխություններ մտցնելուն և ամեն կերպ ձգտում էր պահպանել ֆեոդալ-շեյխերի իշխանությունը: Երկար ժամանակ լինելով կառավարող պարտիա, կոնստիտուցիոն միությունը վարում էր ամենառեակցիոն, ժայրահեղ հակադեմոկրատական քաղաքականություն:

1946 թվականի օրենքը՝ պարտիաների գործունեության ազատության մասին շտարածվեց կոմունիստական պարտիայի և նրան շատ մոտ կանգնած ազգային ազատագրության պարտիայի վրա:

Ազգային ազատագրական պարտիան որպես հիմնական ժրագրային պահանջներ առաջադրում էր Իրաքի լիակատար անկախության նվաճումը, երկրի դեմոկրատացումը, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացումը և աշխատավորական մասսաների զրույթյան բարելավումը¹: Պարտիան հանդես էր գալիս հանուն Իրաքի բոլոր հայրենասեր ու հակաիմպերիալիստական ուժերի միավորման և ազգային հակատի ստեղծման, գտնելով, որ ամիսկ ուղին, որին պետք է հետևենք, դա ազգային միասնական ճակատի ուղին է, որ պետք է միավորի և ներդաշնակի հայրենասեր դեմոկրատների պայքարը²:

Կոմունիստական պարտիան՝ Իրաքի բանվոր դասակարգի և աշխատավորական մասսաների ավանգարդը, կազմակերպվել է 1934 թվականին³, նա իր գոյության առաջին օրվանից

¹ حسین محمد الشیبی، الاستقلال والسیادة الوطنية، بغداد، ص ۲۹، ۱۳۳

² նույն տեղում, էջ 51:

³ یوسف سلمان یوسفی، ص ۳۱

քարձրացրել է հակաիմպերիալիստական պայքարի դրոշը և պաշտպանել աշխատավորական մասսաների իրավունքները: 1938 թվականին Իրաքի կառավարութունը արգելից կոմպարտիան և նա անցավ ընդհատակ: Չնույած դրան կոմունիստական պարտիան երբեք չհրաժարվեց մարքսիզմ-լենինիզմի ուսույցիոն գաղափարներից և շղագարեցրեց պայքարը հակաժողովրդական ուժերի դեմ: Նա արգեն 1946—1947 թվականներին դառնում է մասսայական ուժ և վճռական գործոն Իրաքի ուսույցիոն շարժման մեջ. կազմակերպում ու ղեկավարում է աշխատավորների գործադուլային պայքարը, քաղաքական ելույթները, հրատարակում և տարածում անլեզու ուսույցիոն գրականութուն և այլն:

1945 թվականի ապրիլին տեղի ունեցավ Իրաքի կոմունիստական պարտիայի առաջին համագումարը, որն ընդունեց պարտիայի ծրագիրը: Երագիրը կանխագծեց կոմունիստական պարտիայի գործունեութունը հետագա տարիների համար և որոշեց նրա խնդիրները ազգային-ազատագրական պայքարում:

Երագրի առաջին կետում ասված էր, որ պարտիան պայքարում է հանուն մեր ազգային սուվերենիտետի, մեր երկրի անկախութունը դարձնելու իրականութուն և ոչ խոսք¹: Պարտիան առաջադրում էր երկրի ներքին կյանքի լրիվ գեմոկրատականացում: Իրա համար, ինչպես նշված էր ծրագրում, պետք էր ստեղծել մի կառավարութուն, որ աշխատեի հօգուտ ժողովրդի, ստեղծել ժողովրդի կողմից ընտրված և նրան իսկապես ներկայացնող պատվամենտ, կիրառել կոնստիտուցիայի ժողովրդի գեմոկրատական իրավունքներին վերաբերող հոդվածները և շեղյալ հայտարարել կոնստիտուցիայի ոգուն չհամապատասխանող բոլոր օրենքներն ու հրամանագրերը²:

Երագրի այն բաժնում, որը նվիրված էր երկրի տնտեսու-

¹ يوسف سلمان يوسف... ص ۱۸

² նույն տեղում:

Թյան զարգացմանը, ասված էր, որ կոմպարտիան պայքարում է ազգային տնտեսության և հասկապես արդյունաբերության զարգացման համար: Որպես այդ խնդրի իրագործման կարեւորագույն միջոցներից մեկը կոմպարտիան գտնում էր, որ պետք է երկիրը լրիվ կերպով ազատագրել օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի, օտար մոնոպոլիստական ընկերությունների ու բանկերի ազդեցությունից և պայքարել օտար ազդեցությունը երկրում որևէ կերպ հաստատելու դեմ¹: Կոմպարտիան հանդես էր գալիս հանուն ազգարային ռեֆորմի կիրառման, պահանջելով խոշոր լատիֆունդիաները, ինչպես նաև ազատ պետական հողերը մանր հողաբաժիններով առանց փոխհատուցման գյուղացիներին հանձնել և վերջիններիս անհրաժեշտ ֆինանսական օգնություն ցույց տալ:

Կարևոր ծրագրային պահանջներից էին նաև աշխատավոր մասսաների տնտեսական դրության բարելավման, հարկերի կրճատման, կնոջը սղամարդկանց հետ հավասար իրավունքներ տալու և յալլ պահանջներ²:

Այս պահանջները համապատասխանում էին ազգային-ազատագրական պայքարի սվյալ էտապի խնդիրներին և հենց նրանցով էլ կանխորոշված էին: Համագումարն ընտրեց կենտրոնական կոմիտե, որի կազմի մեջ մտան Յուսուֆ Սալմանը (Ֆահգ), Ջաքի Ռասիմը, Հուսեյն Մուհամմեդ ալ-Շարիբին, Աբդ Քամիրը, Մալիք Սաիֆը, Մուլլա Շարիֆը, Սամի Նազիրը և ուրիշներ:

Հետագայում, 1952 թվականին Իրաքի կոմպարտիան առաջ քաշեց ազգային դեմոկրատական կառավարության լուզումը, իսկ 1953 թվականին ընդունված նոր ծրագրում մշտցրվեց կեա՝ Ժողովրդական Դեմոկրատական Ռեսպուբլիկայի

¹ يوسف سلمان يوسف... ص ١٩

² Լույն տեղում, էջ 18:

վերաբերյալ¹։ Ռեսպուբլիկան պետք է ստեղծվեր ուսույցի-
ւի հաղթանակից հետո։ Սակայն Իրաքի կոմպարտիան ժողո-
վրդական Դեմոկրատական Ռեսպուբլիկայի ստեղծումը չէր
համարում որպես անհապաղ պահանջ և նրա համար անմի-
ջական պայքար դեռևս չէր սկսում։

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք Իրաքի բոլոր պարտիա-
ներից կոմունիստական պարտիան միակն էր, որն ուներ
մշակված, բոլոր հարցերն ընդգրկող ծրագիր, միակ պար-
տիան էր, որ առաջ էր քաշում Իրաքի ամենահետևողական
դեմոկրատացման պահանջը և պայքարում նրա կենսագործ-
ման համար։ Ի դեմս Իրաքի կոմունիստական պարտիայի աշ-
խատավորական մասսաները տեսնում էին իրենց շահերի
ամենաանձնուրաց մարտիկի։

Իրաքի կոմունիստական պարտիան մեծ նշանակություն էր
տալիս ազգային փոքրամասնությունների՝ քրդերի, հայերի,
թուրքմենների և ասորիների շրջանում տարվող աշխատան-
քին։ Ինչպես նշված է ծրագրում, կոմպարտիան պայքարում
էր աստեղծելու համար քուրդ ազգային փոքրամասնության
իրավունքների իսկական հավասարություն, հարգելով նաև
փոքր ազգային ու ցեղային խմբերի, ինչպիսիք են թուրքմեն-
ների, հայերի և եզդիների իրավունքները²։ Իրաքի ազգա-
յին-ազատագրական շարժման շահերը պահանջում էին բո-
լոր ազգությունների դեմոկրատական ուժերի համախմբում և
բոլոր ազգությունների աշխատավորական մասսաների հա-
մատեղ պայքար։ Ելնելով այդ, ինչպես նաև քուրդ և հայ աշ-
խատավորական մասսաների շրջանում մարքսիստական, ու-
վոլյուցիոն գաղափարները տարածելու խնդիրներից, Իրաքի
կոմունիստական պարտիայի I համագումարը 1945 թվակա-
նին որոշեց ստեղծել Քրդական և Հայկական բաժիններ։ Հն-

¹ „Report of the Iraqi Communist Party to the Conference of
Communist and workers' Parties within the Sphere of British Im-
perialism, held in London, April, 21—24, 1954“, „World News“, vol.
1, № 20, May 15, 1954. p. 389.

² یوسفی سلمان یوسفی... ص ۱۸

ասացաւում պետք է ստեղծվեն նաև Քուրցմենական և Աստրական բաժիններ¹։

Պետք է նշել, որ ազգային փոքրամասնութիւնները մեծ զեւր են խաղացել Իրաքի կոմունիստական շարժման պատմութիւն մեջ։

Հայկական բաժինը Իրաքի կոմպարտիայի կենտկոմի ղեկավարութիւնի ներքո, ղգայի աշխատանք կատարեց Հայ մասսաների շրջանում։ Նա հրատարակում էր «Հիմք» թերթը, որի էջերում լուսարանվում էին Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման, Հայ և արաբ աշխատավորական մասսաների համատեղ պայքարի կարևոր հարցերը։ Քերթը պրոպագանդում էր արաբ և Հայ ժողովուրդների բարեկամութիւն ամրապնդման գաղափարը։

Կոմունիստները Հայ մասսաների շրջանում ունեին որոշակի ազդեցութիւն։ Այդ հանգամանքի վրա ուշադրութիւն է դարձրել նաև բուրժուական «Մոնիտոր»-ը՝ «Ընդհատակյա կոմունիստական աշխատանքն Իրաքում՝ շնայած արգելմանը» հոդվածում։ Այնտեղ ասված է. «Կոմունիստական ձայների համազականութիւնը ցույց է տալիս Հայկական համայնքը, որը բաղկացած է 15000 մարդուց և որը Իրաքում գոյութիւն ունի զարերից ի վեր»²։ Հայերը Իրաքում հաստատվել են զբոսավորական առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ թուրք բարբարոսների յաթաղանից ազատված Հայ ժողովրդի արևմտյան մի քնկորը հանգրվան գտաւ արաբական երկրներում, այդ թվում նաև Իրաքում։ Արաբ ժողովուրդը, որը տառապում էր նույն օսմանյան բռնապետական լծից, շվարանեց հյուրընկալութիւն գտնելու և Հայ տարաբախտ ժողովրդի առջև, — նրան տվեց օթևան, ապրելու և աշխատելու հնարավորութիւն։ Եվ արդեն մոտ կես դար է, ինչ արարելու հայը հաշտ ու համերաշխ ապրում ու պայքարում են կողք-կողքի, մարտնչում արաբական երկրների ազգային սեկսիսութիւն համար։

Մեծ չէ հայերի թիվը Իրաքում։ Տարբեր հաշվումներով

¹ St. W. Laqueur, ... p. 188.

² „Monitor“, April 5, 1948.

այն կազմում է 15000—20000 հազար: Հայերը հիմնականում քաղաքարեակ են և ապրում են Բաղդադում, Բասրայում, Կիր-կուկում, Մոսուլում և այլ վայրերում: Նրանց հիմնական մաս-սան աշխատավորներն ու արհեստավորներն են: Իրաքում հա-յերն ունեն իրենց ազգային մարմինները, զայրոցները, եկե-ղեցիները և այլն:

Ինչպես մյուս ազգային փոքրամասնությունների՝ քրդերի, ասորիների, հրեաների, այնպես էլ հայերի վիճակը շատ ծանր էր միապետական Իրաքում: Իրաքի ռեակցիոն ռեժիմը ճշն-շում էր և՛ արարներին, և՛ ազգային փոքրամասնություններին, սահմանափակում նրանց իրավունքներն ու ազատությունե-րը: Այդ ռեժիմը վարում էր սոսիմիլյատորական քաղաքակու-նություն և, ինչպես նշում է արաբ պատմաբան Ա. Հուրանին, նրանք՝ ազգային փոքրամասնությունը պատկանողները, չէին համարվում լիիրավ քաղաքացիներ¹:

Սակայն հայ աշխատավորական մասսաները տառապում էին ոչ միայն Իրաքի կառավարող շրջանների քաղաքականու-թյունից, այլ նաև դաշնակցություն կոչվող հայրենադավ խրմ-բի քաղաքականությունից: Վերուև անհայտ է,— գրում է Վերարատա Թերթը,— թե Իրաքի հայությունը միշտ ապրեր է և կապրի կրկնակ հտադեմ բռունցքներու միջև, մին՝ մեծպե-տական, մյուսը՝ ազգային: Երկու բռունցքները, սակայն, կմիանան մեկ կետի վրա և կիջնեն արգելաշղթան գոցելու հա-յաստանասիրություն և հայրենադարձի լուսաշող պողոտա-յին²:

Վայելելով Իրաքի ռեակցիոն շրջանների հովանավորու-թյունն ու օժանդակությունը, ահարեկելով առաջադեմ գործիչ-ներին և աշխատավորական մասսաներին, դաշնակները ոչըն-չի առչե կանգ չէին առնում Իրաքի հայ գաղութի ազգային մարմինները՝ քաղաքական և գաղափարական ժողովները, ու-սումնական հաստատությունները և այլն իրենց ձեռքը գցելու համար: Գրա մասին է վկայում Թեկուզ հետևյալ փաստը: 1946 թվականին տեղի ունեցան Իրաքի գաղափարական ժողովի

¹ A. Hourani, Minorities in the Arab world, London, 1947, p. 94.

² Վերարատա, Թեյրթ, 1947, 22 Հեղեմբերի:

ընտրութիւնները: Ընտրութիւններին «հաղթանակն» ապահովելու համար զաշնակները իրենց քաղաքական հակառակորդների դռների վրա սպառնադրեր փակցրին, կազմեցին զսփառիչների խմբեր, որոնք զինված ներկայացան ընտրութիւններին: Զրազարարվելով դրանով, զաշնակները շարքային ընտրողներին վախեցնելու նպատակով ասում էին, որ հակառակ ցուցակին պատկանողները կոմունիստներն են և աստիկանութիւնը արձանագրում է բոլոր նրանց, ովքեր իրենց ձայնը կտան այդ ցուցակին¹: Իրենց այս արարքներով նրանք Իրացի հայ գաղութի ներսում ստեղծում էին աննորմալ վիճակ: Դաշնակները մի կողմից աշխատում էին հայ աշխատավորական մասսաներին հեռու պահել արարական ազատագրական շարժումներից, իսկ մյուս կողմից՝ փորձում էին նրանց մեջ ատելութիւն առաջացնել Սովետական Հայաստանի նկատմամբ, ազավազված ու ծուռ հայելու մեջ էին ներկայացնում սովետական իրականութիւնը: Նրանց այդ ազգազավ գործունեութիւնը առանձնապէս ցցուն կերպով երևաց հայրենագարութիւն օրերին:

Սովետական կառավարութիւնն որոշումը հայերի հայրենագարութիւն մասին շտեմնված ուրախութիւն և խանգաւարութիւն առաջացրեց սփյուռքահայութիւն մեջ: Սփյուռքի բոլոր առաջագնի ուժերը գործի անցան նպաստելու հայրենագարութիւն մեծ գործին: Սակայն սովետական կառավարութիւնն այդ մարդասիրական որոշումը թշնամանքով ընդունեցին զաշնակները: Նրանք արարական բոլոր երկրներում, այդ թվում նաև Իրաքում ամեն ինչ անում էին հայրենագարութիւնը խափանելու համար: Բայց նրանց մտադրութիւնները լիովին ձախողվեցին: Սփյուռքահայ աշխատավորութիւնն համար Սովետական Հայաստանը՝ իրենց մայր հայրենիքը, բոլոր իզմերի ու լավագույն երազների մարմնացումն էր: Արար պատմաբան Ա. Հուրանին գրում է: «Հայերի մեծամասնութիւնն այժմ նայում է Սովետական Հայաստանին, որտեղ նրանց ազգակիցները վայելում են մի այնպիսի աստիճանի անհատական և ազգային ազատութիւն, որը նրանց վերջին

¹ «Ժողովրդի Ձայն», Թեյրուք, 1946, 3 մարտի:

սերունդը չի իմացել¹։ Այն, ինչ որ ակնհայտ ու հասկանալի էր արար պատմարանին, չէին օջանկանում և հասկանալ դաշնակները։

Իրացի հայութիւնը մեծ ոգևորությամբ ընդունեց հայրենադարձության լուրը։ Չնայած դաշնակների բոլոր մեքինայութիւններին հազարավոր մարդիկ ցանկութիւն հայտնեցին մեկնել հայրենիք։ 1947 թվականին Իրացից Սովետական Հայաստան մեկնեց երկու քարավան՝ շուրջ 1000 մարդ։ Անդրադառնալով այդ հարցին և դաշնակների քաղաքակնությանը, Իրացի հայրենադարձներից մեկը շատ պատկերավոր կերպով նշել է. «Անոնք (դաշնակները— Ն. Հ.), ոչ միայն չկրցան մեզ հեռացնել Հայաստանի գաղափարեն, այլ նետեցին մեզ Երվանի փողոցին մեշտեղը»²։

Իրացից մեկնելով մայր հայրենիք, հայերն իրենց հետ տանում էին երախտապարտության խորը զգացմունքներ հանդեպ արար ժողովուրդը։ Այդ տեսակետից հետաքրքիր է Մոսուլի ներգաղթի կոմիտեի անդամ Մարտիրոս Գալուզյանի ելույթը ներգաղթի առթիվ կազմակերպված հավաքույթին. «Պիտի հարցվի—նշում է նա,— թե ինչո՞ւ կերթա հայ ժողովուրդը, արդո՞ք հայը դժգո՞հ է արար ժողովուրդին... Հաստատ շեշտով պիտի ըսենք ո՞չ։ Հայը ոչ թե միայն դժգոհ չէ, այլ երախտապարտության և եղբայրության զգացումներով է լեցված արար ազնիվ ժողովուրդներու հանդեպ, որոնք իրենց տունները բացին մեզի այնպիսի ատեն մը, երբ տակավին իրենք իսկ չէին թոթափած օսմանյան և օտար իմպերիալիզմի տաժանելի դարավոր լուծը։ Պիտի ըսվի, թե քանի որ այդպես է, հայերը ինչո՞ւ կերթան։ Պատասխանը շատ պարզ է. հայը կերթա, որովհետև հայը հայ է և անոր հայրենիքը՝ Հայաստան։

Ամբողջ աշխարհը գիտե թե մեր ազատ կամքով չէր, որ դուրս ելած ենք մեր հայրենիքեն»³։

Մ. Գալուզյանը միանգամայն ճիշտ է. հայերը և արար-

¹ A. Hourani... p. 118.

² «Արարտա», 1947, 23 հոկտեմբերի։

³ «Ժողովրդի Ձայն», 1947, 21 մարտի։

ները կապված են եղբայրական կապերով: Իրացում հայ դեմոկրատները կանգնած են արար դեմոկրատների կողքին և արար ու հայ աշխատավորական մասսաները միասին պայքարել ու պայքարում են օտարերկրյա իմպերիալիզմի և ներքին սեպակցիոն ուժերի դեմ:

Իրացի աշխատավորական մասսաների շահերի պաշտպանությունը գործում սրողակի դեր են խաղացել արհմիությունները: Առաջին արհմիությունները Իրացում ձևավորվել են 1929 թվականին: Դրանից հետո նրանք անցել են Իրացի բանվոր դասակարգի շահերը պաշտպանելու շատ բարձր ու զժվարին ուղի:

Արհմիութենական կյանքը Իրացում որոշ չափով աշխուժացավ և արհմիությունները երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդող տարիներին սկսեցին ավելի ակտիվ գործել: Այդ ժամանակ կազմակերպվեցին մի շարք նոր միություններ: Իրացի արհմիությունների մեջ ամենախոշորը և ամենակազմակերպվածը դա երկաթուղային, նավթարդյունաբերական (ընդհատակյա) և Բասրայի նավահանգստի բանվորների միություններն էին: Բացի դրանից կային նաև մեխանիկական, շինարարական, էլեկտրակայանների բանվորների, փոստի և հեռագրի աշխատողների, գերձակների, հյուանների, իրավաբանների և այլ արհմիություններ: Արհմիությունների աշխատանքին ակտիվորեն մասնակցում էին կոմունիստները: Մի շարք արհմիություններ գտնվում էին կոմունիստական պարտիայի ղեկավարման ներքո: Իրացի արհմիությունները կապ էին պահպանում արհմիութենական միջազգային կազմակերպությունների հետ, մասնակցում նրանց աշխատանքներին: Նրանք հարում էին Արհմիությունների համաշխարհային ֆեդերացիային: Իրացի արհմիությունների աշխատանքը ղեկավարելու և կազմակերպելու գործում զգալի դեր խաղաց 1951 թվականին հիմնված Իրացի արհմիությունների ֆեդերացիայի խորհուրդը:

Արհմիությունների կարևոր խնդիրներից մեկը Իրացում եղել է բանվորների և ծառայողների տնտեսական շահերի պաշտպանումը: Նրանք պահանջում էին աշխատանքային օրվա կրճատում, աշխատավարձի բարձրացում, սոցիալական

ապահովագրութիւն և այլն: Մի շարք արհմիութիւններ իրենց ձեռքն էին վերցրել բանվորներին կրթելու գործը: Նրանք կազմակերպում էին գիշերային դասընթացներ, դասախոսութիւններ սոցիալական և քաղաքական թեմաների շուրջը, հիմնում գրադարաններ ու ընթերցարաններ և այլն: Նրանց խնդիրների մեջ էր մտնում նաև բանվորներին նյութական օգնութիւն ցույց տալու հարցը¹:

Սակայն արհմիութիւնների գործունեութիւն համար նպաստավոր պայմաններ չկային: Ընչպես նշում է Արհմիութիւնների համաշխարհային ֆեդերացիայի Գործադիր կոմիտեի անդամ Մուստաֆա Արիսը ժերաքի սենտիքաները ենթակա են երկրին մեջ տեր և տիրական եզոզ անդլիացիներուն և անոնց կամակատար ետադիմական ուժերու բուռն ճնշումին²: Ռեակցիայի յուրաքանչյուր հարձակման ժամանակ փակվում էին բազմաթիւ արհմիութիւններ, իսկ նրանց ղեկավարները ձերբակալվում էին և նետվում բանտ: Քեկ օրենքը թույլ էր տալիս բանվորներին միավորվելու արհմիութիւնների մեջ, բայց նա միաժամանակ Միսիստրների խորհրդին արհմիութիւնները փակելու իրավունք էր վերապահում, գրանով իսկ ի շիք դարձնելով բանվորների արհմիութեանական իրավունքները³: Իսկ օտարերկրյա մոնոպոլիստներին պատկանող նավթադրոշմաբերութիւնում, բանվորներն իրավունք չունեին ստեղծելու իրենց միութիւնը: Դա մի ավելորդ անգամ ցույց է տալիս, որ օտարերկրյա իմպերիալիստները իրենց տիրապետութիւնը հաստատելով թույլ երկրներում, շէին ենթարկվում այդ երկրի օրենքներին և այնտեղ հաստատում էին իրենց սեփական օրենքները:

Կառավարութիւնը մի կողմից փակում էր ակտիւ գործող, բանվորների շահերը պաշտպանող արհմիութիւնները, բազմաթիւ խոչընդոտներ ստեղծում նրանց համար, մյուս կողմից, ինքն էր կազմակերպում արհմիութիւններ, ըստ որում նրա ղեկավարները սընարվում էին ոչ բանվորներից⁴: Դրան պա-

¹ „Middle Eastern Affairs“, vol. 7, № 4, New York, 1956, p. 139.

² ՇՊՊՊՊՊՊՊ Ձայն, 1946, 7 պատասխի:

³ Յէ՛ս „The Iraq Times“, April 25, 1951.

⁴ Նույն տեղում, October 30, 1952.

տակն էր բանվորական շարժումը չլստել ու թուլացնել և թույլ
լստել, որ նա այնպիսի ուղղութիւնն ու ծավալ ընդունի, որ
սպառնա տիրող գերնախափի շահերին:

Կառավարութեան և սոստիկանութեան կողմից կիրառվող
սեպրեսիաների ու հետապնդումների հետևանքով Իրաքում
ստեղծվել էին ընդհատակյա արհմիութիւններ: Կիրկուկի արհ-
միութիւնների խորհրդի գործադիր կոմիտեի անդամ Նիխազ
Մասադալլա Կիրդարը նշում է, որ Երևանի տեղական օմեժիմի ժու-
մանակ Իրաքի բանվորները ստեղծեցին ընդհատակյա արհ-
միութիւններ: Ո՛չ տեսողը, ո՛չ պրոպագանդան չկարողացան
ներանց խեղդել: Ընդհատակի պայմաններում մեր արհմիութե-
նական շարժումը լավ կոֆիվածութիւնն ձեռք բերեց¹: Ընդհա-
տակում ստեղծված արհմիութիւնից ամենախոշորը Նավթար-
դունաբերութեան բանվորների միութիւնն էր, որը իր շարքե-
րում հաշվում էր մոտ 5000 բանվոր: Երբան հասնելը, — զրում
է Կիրդարը, — հեշտ է՛ր: Նուրի Սաիդի գործակալները և Երաք
պետրոլիումիւն անփական գաղտնի սոստիկանութիւնը շրջում
էին ամենուրեք²:

Արհմիութիւնների աշխատանքը կազմակերպելու գոր-
ծում զգալի դեր է խաղացել ընդհատակում լույս տեսնող արհ-
միութենական ռեանվորների Միութիւնն թերթը: Նա կոչ էր
անում բանվորներին մտնել ընդհատակյա արհմիութենական
կազմակերպութիւնները, օգնում բանվորներին կողմնորոշ-
վելու սոցիալական և քաղաքական բարդ հարցերում և այլն:

Նախառնույնցիոն շրջանի արհմիութենական շարժումը
Իրաքի պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի լավագույն
էջերից է:

Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժումների մեջ նշա-
նակալից դեր է խաղացել երիտասարդութիւնը և հատկապես
ուսանողութիւնը: Երիտասարդութիւնը հանդես էր գալիս հա-
նուն երկրի զեմոկրատացման և Իրաքը օտարերկրյա իմպե-
րիալիստներից ազատագրելու:

Ուսանողութիւնը միավորված էր Իրաքի ուսանողների

¹ „Новое время“, № 19, 1959, стр. 11.

² Նույն տեղում:

Գլխավոր Միության մեջ, որը հիմնվել էր 1948 թվականին: Այդ թվականի ապրիլի 14-ին տեղի ունեցավ ուսանողների այսպես կոչված, «Առյուծի հրապարակի» կոնգրեսը, որը որոշեց, որ ուսանողների գլխավոր նպատակներից պետք է լինի պայքարը աշխատանքի, միասնության և գիտության համար: Միությունն ուներ իր ամսագիրը՝ «Քիֆա» ալ-Քալաբաճ, «Ուսանողների պայքարը»: Ուսանողական միությունը մեծ հեղինակություն էր վայելում ուսանող երիտասարդության շրջանում: Նրա մեջ միավորված էր ուսանողների մոտ 85 տոկոսը: Նրա կազմի մեջ մտավ նաև քուրդ ուսանողների ընդհանուր միությունը: Իրաքի ուսանողության Գլխավոր Միությունը մտնում էր Միջազգային ուսանողական միության մեջ: Բացի ուսանողական միությունից կար նաև Գեմնկըրատական երիտասարդության միությունը: Նա ձևավորվեց 1950 թվականին և մտնում էր Գեմնկրատական երիտասարդության համաշխարհային ֆեդերացիայի կազմի մեջ:

Զափազանց ծանր ու իրավազուրկ վիճակում էր գտնվում իրաքցի կիներ: Նա ընտրական իրավունքից զուրկ էր, ազամարդու հետ համեմատած ցածր էր վարձատրվում և ընտանիքում իր ամուսնու ստրուկն էր:

Սակայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Իրաքում սկսված ընդհանուր դեմոկրատական շարժումն իր մեջ ընդգրկեց նաև կանանց, որոնք սկսեցին գիտակցել, որ պետք է պայքարել կանանց իրավահավասարության համար, մասնակցել երկրի քաղաքական կյանքին: Այդ հողի վրա երկրում ծնունդ առավ կանանց կազմակերպված շարժում, ըստեղծվեց կանանց ազատագրության համար պայքարող կոմիտե, որի ղեկավարը Իրաքի կոմունիստական պարտիայի անդամ, մեծ հայրենասեր, դոկտոր Ազադիա Մահմուդ Ադիրն էր: Կանանց միությունն ուներ իր տպագիր օրգանը՝ «Կանանց իրավունքը» ամսագիրը¹: Այդ կազմակերպությունը ղեկավարում էր Իրաքի կանոնց պայքարը իրենց իրավունքների, խաղաղության պաշտպանության, մասսայական ոչնչաց-

¹ „Семирные студенческие новости“, № 10, Прага, 1954, стр. 21.

² „Советская женщина“, № 9, М., 1954, стр. 31.

ման զննքի արգելման համար: Կանանց ազատագրության համար պայքարող կոմիտեն զգալի դեր խաղաց Իրաքի կանանց ինքնագիտակցությունը զարգացնելու և նրանց պայքարը կազմակերպելու ուղղությամբ:

Սակայն Իրաքում պարտիաների և դեմոկրատական կազմակերպությունների գործունեության համար նպաստավոր պայմաններ չկային: Կառավարությունը ժողովրդական ելույթների նշման տակ հարկադրված լինելով ժամանակ առ ժամանակ թույլատրել նրանց գոյությունը, այնուհետև, ռեակցիայի ուժեղացմանը զուգընթաց, սաստկացնում էր ռեպրեսիաները և ռաւահարում աշխատավորների դեմոկրատական իրավունքները: Այդ ռեպրեսիաները, ինչպես նաև ահաբեկումն ու ձերբակալություններն իրենց գագաթնակետին հասան 1954 թվականին, երբ ընդունվեցին մի ամբողջ շարք ռեակցիոն օրինագծեր: 1954 թվականի օգոստոսի 22-ին Նուրի Մաիդի կառավարությունն ընդունեց «Դեկրետ Իրաքի քաղաքացիությունից զրկելու մասին»: Համաձայն այդ դեկրետի բոլոր կոմունիստները զրկվում էին քաղաքացիությունից և իշխանությունները կարող էին նրանց արտաքսել երկրից, շնայած, որ դա հակասում էր Իրաքի սահմանադրության 7 հոդվածին: Օրենքը «հնարավորություն» էր տալիս ձերբակալված կոմունիստներին պահպանել իրենց քաղաքացիությունը, եթե նրանք իրենց պատիժը կրելուց հետո ներկայանային ոստիկանություն և հայտարարեին իրենց լույսություն մասին¹:

Կոմունիստներին քաղաքացիությունից զրկելը խոր զայրույթ առաջացրեց երկրի ներսում և ողջ արարական աշխարհում: Լիբանանի իրավաբանների մի խումբ բողոք ուղարկեց Իրաքի կառավարությանը: Այդ բողոքում ասված էր. «Իրաքի քաղաքացիների մի մասին քաղաքացիությունից զրկելը հանգիստնում է տեոորիստական ակտ, որը հակասում է մարդու օրինական իրավունքներին, Իրաքի կոնստիտուցիային և միջազգային իրավունքին: Այդպիսի օրենսդրական ակտեր լին իմացել նույնիսկ միջին դարերը»²:

¹ ЦГАОП, ф. 4459, он. 24, ел. кр. 1182, 1954, а. 114.

² Նույն տեղում, թ. 133.

Ընդունվեց նաև օրենք, որը խաղաղության կողմնակից-ներին և երիտասարդության ղեմավարատական միությունը դասում էր կոմունիստական կազմակերպությունների շարքը. նրանց վրա տարածելով 1954 թվականի օգոստոսի 22-ի վերահիշյալ օրենքը: Բացի դրանից ընդունվեց նաև մեկ այլ որոշում, որը ցմահ թանտարկություն և մահապատիժ էր նախատեսում խաղաղության շարժման մասնակիցներին և երիտասարդական ղեմավարատական կազմակերպությունների անդամներին¹:

1954 թվականի օգոստոսի 22-ին ընդունվեց նաև սԴեկրետ արհմիությունների մասին: Բոլոր արհմիությունները արգելվեցին: Ներքին գործերի մինիստրությանը իրավունք տրվեց թույլատրել այն արհմիությունները, որը նա կզտներ նպատակահարմար: Այդ ղեկրեաից հետո ստեղծվեցին մի շարք արհմիություններ, որոնց ղեկավարները բանվորական շարժմանը խորթ մարդիկ էին: Գաղտնի ոստիկանությունն ուժեղացրեց իր հսկողությունը նրանց վրա: Բազմաթիվ արհմիություններ հարկադրված եղան անցնել ընդհատակ:

1954 թվականի սեպտեմբերի 22-ին ընդունվեց մեկ այլ օնակցիոն, Իրաքի ղեմավարատական ազատությունները սահմանափակող օրենք: Դա ասոցիացիաների վերաբերյալ ղեկրեալ էր: Այդ ղեկրեաով արգելվեցին բոլոր քաղաքական պարտիաները, հասարակական, զրական, կրոնական, զեղարվեստական և սպորտային բոլոր ընկերություններն ու անումրները: Փակվեցին մոտ 465 այգպիսի կազմակերպություններ: Ծրկրում լեգալ քաղաքական ու հասարակական կյանքը դադարեց: Դրա փոխարեն մուեզնում էր օնակցիան:

Չբավարարվելով վերահիշյալ օրենքներով, Իրաքի կառավարող կլիկը 1954 թվականի նոյեմբերի 10-ի՝ մամուլի վերաբերյալ ղեկրեաով փակեց 225 քաղաքական, զիտական ու կրոնական թերթեր ու ամսագրեր: Թողնվեց միայն 7 լրագիր, որը լրիվ հսկողության էր ենթարկվում կառավարության կողմից²: Դեմակրատական ուժերը զրկվեցին իրենց խոսքն ասե-

¹ Г. Фарман... стр. 73—74.

² „The Iraqi Revolution“, Baghdad, 1958, p. 94.

լու, իրենց օրդանները հրատարակելու հնարավորութիւնից նրանք դրվեցին վերին աստիճանի ծանր կացութիւն մեջ:

Իրաքի կառավարութիւնը արգելեց նաև դեմոնստրացիաները: 1954 թվականի նոյեմբերի 12-ի ցույցերի և ժողովների մատին դեկրետով սահմանվում էր, որ միայն ներքին գործերի մինիստրը իրավունք ուներ թույլատրել ժողովներ ու ցույցեր: Տիրող վերնախավն այնքան էր վախեցած ժողովըրդական շարժումներից, որ ներքին գործերի մինիստրին իրավունք արվեց որոշել շարասյունների երկարութիւնն ու լայնութիւնը, ցույցերի լողունները և այլն: Բացի դրանից ներքին գործերի մինիստրն իրավունք ուներ գնդակոծել ցույցերը¹:

Այս ստիկանական միջոցառումներով Իրաքի կառավարութիւնը փորձում էր ճնշել երկրում ծավալվող ազատագրական շարժումը և փակել բոլոր դեմոկրատական ուժերի քերանը՝ Բազդադի ազրեսիվ ռազմական խմբավորմանը միանալու նախօրյակին:

Դեմոկրատական ազատութիւններին փոխարինելու եկան ստիկանական դաժան միջոցառումները: Ձերբակալվեցին քաղամթիվ առաջադեմ գործիչներ: Կասկածում էին ամենքին: Ինչպես նշում է Ղ. Ֆարմանը մարդկանց բռնում՝ ին ուղղակի փողոցում: ԵԱԻրաքում թերթը հաղորդում է, որ 1949 թվականի մի քանի ամիսների ընթացքում միայն բանակում ձերբակալվեցին մոտ 7 հազար մարդ, որոնց մեղադրում էին կոմունիստներին պատկանելու կամ համակրելու մեջ: Բանը հասավ այնտեղ, որ մի շարք վայրերում քաղաքացիներին արգելեցին շուն պահել, ճնկատելով, որ երբ ստիկանութիւնը մեկը ձերբակալելու համար տուն մը կպաշարե, շունին հաշոցը կհասկրցնե հետապնդումի առարկա անձին, թե վտանգված է և որը փախուստ կուստ ստիկաններու մուտքին առաջ²: 1955 թվականին երկրում կար մոտ 50000 քաղաքական բանտարկյալ: Նրանց թիվը հետագա տարիներին ավելի մեծացավ: Բանտերը լեզի-լեցուն էին: Միայն Բազդադի կենտրոնական բանտում 1956 թվականին կար 7400 մարդ, որոնք գտնվում էին անասելի ծանր պայմաններում: ԵԱԻ-Գումհուրիա-ն

¹ Տե՛ս Գ. Փարսան... ստր. 76.

² ԵԱԻրաքում, 1949, ? հուլիսի:

1956 թվականին նշում էր, որ Իրաքի բանտերը այնքան լիքն են, որ կառավարությունը որոշել է՝ Քաղաքում կառուցել մի նոր բանտ կա՝ 6 հազար հոգու համար:

Բացի ընդհանուր ստիկանությունից, Իրաքի կառավարության թույլտվությամբ Կիրկուկում, Բասրայում, Ջուբայրում և Ֆառուսում, այսինքն օտարերկրյա մոնոպոլիաներին պատկանող նավթարեր շրջաններում, ստեղծվեցին հատուկ ստիկանական ուժեր, որոնք փաստորեն ենթակա էին օտարերկրյա նավթային ընկերությունը և ոչ թե կառավարությանը¹: Դա Իրաքի սուվերենությունը սահմանափակող փաստերից մեկն է:

Երկիրը պատված էր լրտեսների ու պրովոկատորների լայն ցանցով: Լրտեսներ կային հասարակական քրոթ շերտերից, նույնիսկ մինիստրներից: Լրտեսների թիվը ընդհանուրապես առաջ հասնում էր 24000-ի², թեև, ինչպես Կարակաուն է նշում, այդ թիվը շատ է փոքրացված: Լրտեսները վխտում էին ամենուրեք: Նրանք հետևում էին մարդկանց կինոներում, թատրոններում, սրահարաններում, ձեռնարկություններում և նրանց տված կարծիքը կարող էր կործանարար լինել յուրաքանչյուր մարդու համար: Ուսանողների անվան տակ ուսումնական հաստատություններն էին խժկվում ստիկանական գործակալներ: Եստ ուսանողների կաշառելու և ահարեկելու միջոցով դարձնում էին գործակալներ³: Ստիկանությունը լսում էր հեռախոսային խոսակցությունները, կարդում նամակները և այլն: Նա դարձավ ամենազոր: Նույնիսկ արդյունաբերական և առևտրական գործարքները հաստատելու և օրինականացնելու համար գործարք կնքողները պետք է ստիկանությունից վկայական ունենային, որը հաստատել նրանց քաղաքական բարհուսությունը: Արգելվեցին առաջադեմ գործիչների ստեղծագործությունները, խիստ սահմանափակվեց հասարակական և քաղաքական գրականության, տարածումը: Դրա փոխարեն գրական շուկան ողողել էին խմպե-

¹ „The Iraq Times“, February 15, 1964.

² Caractus, ... p. 53.

³ „Всемирные студенческие новости“, № 8, Прага, 1956, стр. 26.

բիայիստական գաղութատիրական գաղափարները քարոզող գրքերը: Երկրում ճնշվում էր ազատ խոսքն ու ազատ կարծիքը, ստեղծվել էր ծանր ու հեղձուցիչ մթնոլորտ: Ոստիկանական սանձարձակ ուժերի հաստատումը խոսում էր Իրաքի կառավարման սխտեմի սնանկության մասին: Կառավարող ուժերն ու ստարերկրյա իմպերիալիստները այլևս ընդունակ չէին սովորական մեթոդներով պահպանելու իրենց տիրապետությունը, ուստի գիտնում էին ամենաժայռահեղ միջոցների:

Իրաքում ստեղծված ներքաղաքական իրադրությունը հարցի առթիվ 1956 թվականին հայտարարությունը հանդես եկավ Իրաքի կոմունիստական պարտիայի կենտրոնական կոմիտեն: Նա պահանջում էր Իրաքի ժողովրդին տալ կոնստիտուցիոն իրավունքներ, շեղյալ հայտարարել Նուրի Սաիդի բոլոր հակաժողովրդական և հակաազգային դեկրետները, արձակել պառլամենտը, որը չէր ներկայացնում Իրաքի ժողովրդին, անցկացնել ազատ ընտրություններ և ժողովրդին տալ ղեկավարատական ազատություններ¹: Դա կենսական պահանջ էր, առանց որի անհնար էր պատկերացնել Իրաքի ղեկավարատական զարգացումը:

Աշխատավորների տնտեսական ծանր պայմանները, ղեկավարատական ազատությունների բացակայությունն ու ոստիկանական տեռորիստական ուժերի հաստատումը էլ ավելի ուժեղացրեց երկրում ծավալվող ազգային-ազատագրական շարժումը, որը գնալով ավելի ու ավելի մեծ թափ էր ստանում:

¹ ԱԳԱՕՐ, ֆ. 4459, օղ. 14, Էժ. քր. 1182, 1956, թ. 71.

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԻՐԱՐՈՒՄ

1945—1958

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ ներքին և միջազգային մասշտաբով ուժերի նոր փոխհարաբերություն ստեղծվեց, ուժեղ թափ ստացան ազգային ազատագրական շարժումները արաբական երկրներում:

Իրաքը դուրս շմեաց այդ ընդհանուր շարժումից: Իրաքում ծավալված ազգային-ազատագրական պայքարը ընդհանուր արաբական ազատագրական շարժման անբաժանելի մասըն է կազմում: Սակայն, դա իհարկե, չի բացառում, որ արաբական երկրներից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունները, խնդիրների լուծման և պայքարի մեթոդների յուրօրինակությունները:

Ազգային-ազատագրական շարժումները բոլոր գաղութային և թույլ զարգացած երկրներում, այդ թվում և Իրաքում, ունեն երկու կողմ, արտաքին և ներքին: Արտաքինը դա պայքարն է իմպերիալիզմի դեմ՝ օտարերկրյա լծից ազատվելու և քաղաքական ինքնուրույնություն ձեռք բերելու համար, որն անհամեմատ ավելի նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական և քաղաքական զարգացման համար:

Ինչ վերաբերում է ազգային-ազատագրական շարժումների ներքին կողմին, ապա դա աշխատավորական մասսաների պայքարն է տիրապետող կլիկի և շահագործողական դասակարգերի դեմ: Պայքարելով իրենց երկրի քաղաքական ազատագրության համար և այդ խնդրում միասին ընթանալով ազգային-քուրժուազիայի հետ, նրանք միաժամանակ պայքարում են իրենց տնտեսական վիճակի բարելավման, քաղաքական-դեմոկրատական իրավունքների ընդլայնման և, ընդհանրապես, ներքին բարեփոխումների համար: Այդ պայքարի սրությունը կախված է աշխատավորական ուժերի հասունությունից, կազմակերպվածության և նրանց կողմից իրենց շահերը գիտակցելու աստիճանից, ինչպես նաև այն բանից, թե ազգային-ազատագրական շարժումը տվյալ մոմենտում զարգացման ինչ փուլում է գտնվում և ինչ խնդիրներ է լուծում:

Այդ պատճառով էլ սխալ կլինի ազգային-ազատագրական շարժումը հանգեցնել միայն իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարին, գաղութային լծից ազատագրվելու խնդրին: Իրավացի է իրաքցի առաջավոր գործիչ Ազիզ ալ-Հաշը, որն իր «Ազգությունն ու դեմոկրատիան» գրքում գրում է. «Գիտակից արարական մասսաներն ամենուրեք ազգային ազատագրություն նպատակները չեն բաժանում տնտեսական ու կուլտուրական մակարդակի բարձրացման, ինդուստրացման ու ագրարային ռեֆորմի, քաղաքական դեմոկրատական իրավունքների իրագործման և բոլոր ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի նպատակներից»¹:

Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման հիմնական ուժերն էին բանվոր դասակարգը, որին ղեկավարում էր կոմունիստական պարտիան, և գյուղացիությունը: Իմպերիալիզմի և ֆեոդալական ռեժիմի դեմ մղվող պայքարում նրանց հետ, թեև որոշ տատանումներով, ընթանում էր ազգային հակամպերիալիստական քուրժուազիան: Այդ պայքարում ակտիվորեն հանդես էին գալիս նաև մտավորականությունը և

ուսանողութունը: Չնայած Իրաքի բանվոր դասակարգը փոքրաքանակ էր, սակայն շնորհիվ իր կազմակերպվածութիւնն և հակաիմպերիալիստական ամենահետևողական պայքարի, հանդիսանում էր ազգային-ազատագրական շարժման առաջատար ուժը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Իրաքի աշխատավորները պայքար սկսեցին իրենց զրութիւնն բարելավման համար: Այդ պայքարի ավանգարդում ընթանում էր բանվոր դասակարգը՝ կոմունիստական պարտիայի գլխավորութիւնամբ: Երկրում ծավալվում էր հուժկու գործադուլային շարժում: Գործադուլային շարժման հիմնական բովանդակութիւնը կազմում էին աշխատավարձի բարձրացման, աշխատանքային օրվա կրճատման, առողջապահական պայմանների բարելավման, արհմիութիւններ կազմակերպելու և այլ պահանջներ:

1946 թվականի հուլիսին բռնկվեց կիրկուկի նավթագործ բանվորների գործադուլը, որը ամենախոշորն էր Իրաքում մինչ այդ եղած գործադուլների մեջ: Գործադուլին մասնակցում էին մոտ 6 հազար բանվորներ¹: Նրանք շիրաք պետրոլիումս-ին ներկայացրին հետևյալ պահանջները. աշխատավարձը բարձրացնել, բնակարանային պայմանները բարելավել, տալ արձակուրդներ, թույլատրել արհմիութիւնների կազմակերպում, ստեղծել բազմազան կողմնակից ֆոնդ, կազմակերպել պրոֆեսիոնալ դպրոցներ և իրաքցի բանվորներին տալ այնպիսի իրավունքներ, որպիսին ունեն օտարերկրյա բանվորները²: Այդ պահանջները, որի մշակմանը ակտիվորեն մասնակցել էին կոմունիստները, ցույց էին տալիս, որ նավթարդյունաբերութիւնն աշխատավորները լավ էին հասկանում իրենց գասակարգային խնդիրները: Մանավանդ կարևոր էր արհմիութիւնների ստեղծման և իրաքցի բանվորների իրավունք-

¹ „Революция в Ираке“, стр. 28.

² ЦГАОР, ф. 4459, оп. 24, ел. хр. 232, 1946., л. 89.

ներք օտարերկրյա բանվորների իրավունքներին հավասարեցնելու պահանջները: Վերևում արդեն նշվել է, որ օտարերկրյա մոնոպոլիաներին պատկանող նավթարդյունաբերության մեջ իրաքցի բանվորները զրկված էին արժիտություններ ստեղծելու իրավունքից: Նրանք չէին օգտվում նույնիսկ այն սահմանափակ իրավունքներից, որ օրենքը ընձեռում էր Իրաքի արդյունաբերության մյուս էությունում աշխատող բանվորներին: Այդ պատճառով էլ վերջին այդ երկու պահանջներով, Կիրկուկի բանվորները փաստորեն հանդես էին գալիս օտարերկրյա իմպերիալիզմի դեմ, որը հաշվի չէր առնում երկրի օրենքները և նավթարդյունաբերության մեջ հաստատել էր այնպիսի կարգ ու կանոն, որպիսին ինքն էր ցանկանում:

1946 թվականի հուլիսի 14-ին մի քանի հազար գործադուլավորներ հավաքվեցին Կիրկուկի մոտ՝ Կաուր Բագիում, որպեսզի իմանան, թե նավթային ընկերությունը ինչ պատասխան է տալիս իրենց պահանջներին: Ե՛րբաք Պետրոլիումս-ը հրաժարվեց բավարարել գործադուլավորների գրչխաղժոր պահանջները: Կիրկուկի նահանգապետը գործադուլավոր բանվորների հավաքը գնահատեց որպես կարգ ու կանոնի խախտում և օստիկանությունը կարգադրեց ցրել այդ միախնդր: Ոստիկանները կրակեցին խաղաղ գործադուլավորների վրա: Ինչպես նշում է Մաուրթ ալ-Ահալիս-ն, բանվորներին այնպես էին զնդակոծում, կարծես թե նրանք ոչ թե մարդիկ էին, այլ անասուններ: Սպանվեց 18 և վիրավորվեց 50 բանվոր: Ոստիկանությունը հաշոդվեց գավազանների, հրացանների և զնդացիների օգնությամբ ճնշել Կիրկուկի բանվորների գործադուլը:

Կաուր Բագիի արյունոտ դեպքերը ցույց տվին, որ Իրաքի իշխանությունները պատրաստ են հանուն օտարերկրյա իմպերիալիզմի շահերի թափել սեփական աշխատավորների արյունը:

Կաուր Բագիի զնդակոծության լուրը արագորեն տարածվեց ամբողջ երկրով մեկ: Նա խորը ցասում առաջացրեց ժողովրդի մոտ: Դեմոկրատական ուժերը պահանջում էին պատժել մեղավորներին և բավարարել նավթագործ բանվորների պահանջները: Ե՛րբաք պետրոլիումս-ը հարկադրված եղավ

գիմնի որոշ գիշումների: Նա բավարարեց բանվորների պահանջը աշխատավարձի բարձրացման հարցում: Նախապես ընկերությունը խոստացավ իրականացնել բնակարանային շինարարություն, բարելավել բուժապասարկումը և այլն¹: Սակայն նա մերժեց բանվորների գլխավոր՝ արհմիությունների կազմակերպելու և իրաքցի բանվորներին օտարերկրյա բանվորների հետ հավասար իրավունքներ տալու պահանջները: Ըմպ սա հասկանալի է: Իմպերիալիստների համար, որոնք Իրաքի բնական հարստությունների շահագործումից ստանում էին առասպելական շահույթներ, առանձնապես գծվար չէր որոշ շահով ավելացնել բանվորների աշխատավարձը և զբանով փորձել թուլացնել բանվորական շարժումը: Սակայն թույլատրել արհմիությունների ստեղծում, դա նշանակում էր նպաստել բանվորների կազմակերպության բարձրացմանը, որը իմպերիալիզմը չէր կարող թույլ տալ:

Իրաքի հասարակական կյանքում նշանակալից երևույթ էր մամուլի աշխատավորների պայքարը հանուն խոսքի և մամուլի ազատության: Իրաքի կառավարությունը, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, ունյուցիոն շարժման ճնշման տակ, հարկադրված եղավ որոշ գեմտկրատական ազատություններ տալ, այդ թվում թույլատրել մի քանի գեմտկրատական թերթերի հրատարակումը: Սակայն նա պատեհ ստիժը բաց չէր թողնում ճնշում գործադրելու մամուլի վրա, երբեմն փակելու գեմտկրատական ուղղության պատկանող թերթերը: Կառավարությունը չէր հանդուրժում, որ այդ թերթերը քննադատում էին նրա ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը, հանդես էին գալիս ընդդեմ իմպերիալիզմի և պահանջում ներքին բարեփոխումներ: Թեպետսխանները հատկապես ուժեղացան 1946 թվականի կեսերին: Կառավարությունը փակեց մի շարք լրագրեր, Մամուլի համար ստեղծվեցին ծանր պայմաններ: Դա մամուլի աշխատողներին ստիպեց 1946 թվականի սեպտեմբերի 6-ին հայտարարել համընդհանուր գործադուլ², Հաշորդ օրը թերթերը լույս չտեսան: Գործադուլին

¹ Mahmud al-Habib, The Labour movement in Iraq, „Middle Eastern Affairs“, vol. 7, № 4, New York, 1956, p. 142.

² ЦГАОР, ф. 4459, он. 3, ед. хр. 1779, 1946., а. 85.

մասնակցեցին նաև տպարանական բանվորները: Նրանք պահանջում էին կրկին թույլատրել արգելված թերթերի հրատարակումը և մամուլի գոյության համար ստեղծել նորմալ պայմաններ:

Մամուլի աշխատողների և տպարանական բանվորների գործադուլին միջամտեց սուտիկանոթյունը, քանի որ տպարանական բանվորները հրաժարվում էին հրատարակել նաև կառավարական թերթերը: Ժանդարմները բռնի ուժով ստիպում էին հրատարակել կառավարական թերթերը: Նրանք բանվորներին թույլ չէին տալիս ազատ դուրս գալ տպարաններից, այլ ուղեկցում էին նրանց:

Մամուլի և տպարանական բանվորների գործադուլը տեղից 9 օր և ավարտվեց սեպտեմբերի 15-ին: Թեև այդ գործադուլը որոշակի հաջողությունների չհասցրեց, սակայն նա զգալի շտփով նպաստեց մամուլի աշխատողների և տպարանական բանվորների համերաշխության ամրապնդմանը և ինքնադիտակցության բարձրացմանը:

Հետպատերազմյան շրջանի առաջին տարիների ամենախաշոր բանվորական ելույթներից էր Բաղդադի երկաթուղային բանվորների գործադուլը, որը տեղի ունեցավ 1946 թվականի սեպտեմբերին: Բանվորները պահանջում էին բարձրացնել աշխատավարձը, վճարել հանգստյան օրերի համար, թույլատրել ունենալ իրենց արհմիութունը և այլն¹: Գործադուլը ղեկավարելու համար ստեղծվեց գործադուլային կոմիտե: Երկաթուղային բանվորների պայքարը ղեկավարում էին կոմունիստները: Գործադուլավորները դուրս եկան ցույցի, պահանջելով կառավարությունից բավարարել իրենց պահանջները: Կառավարությունը խաղաղ ցուցարարների դեմ հանեց զինված սուտիկաններ, որոնք ցրեցին ցույցը և ձերբակալեցին շատերին: Ձերբակալվածների թվումն էին նաև Ազգային-ազատագրություն պարտիայի (այդ պարտիան իր ժրգրով շատ մոտ էր Իրաքի կոմունիստական պարտիային) ղեկավարներ Հուսեյն աշ-Շաքիրին և Սեյիմ Նաման:

Սակայն դա չխափանեց երկաթուղային բանվորների գործադուլը: Շուտով ընդհատվեց երկաթուղային կապը Բաղ-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 3, ед. хр. 1821, 1946. л. 1.

դադի և Կիրկուկի, Բաղդադի և Բասրայի, Բաղդադի և Սամա-
վայի միջև: Գործադուլն ընդունեց սպառնալի շափեր: Այս
պայմաններում Իրաքի կառավարութիւնն օգնութիւն եկաւ
քրիտանական իմպերիալիզմը: Անգլիացիները Հնդկական
գործեր տեղափոխեցին Իրաք: Գրանով անգլիացիները խախ-
տեցին անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը,
որը Մեծ Բրիտանիային իրավունք էր տալիս զորք տեղափո-
խել պատերազմի ժամանակ կամ պատերազմի վտանգի դեպ-
քում: Հայտնի է, որ Իրաքում այդ ժամանակ ոչ պատերազմ և
ոչ էլ պատերազմի վտանգ կար: Անգլիական իմպերիալիստնե-
րը պարզապէս վախենում էին, որ Իրաքում ստեղծված լար-
ված դրութիւնը կարող է սպառնալ իրենց տիրապետութիւնը
և օգնութիւն շտապեցին Իրաքի կառավարող կլիկին: Օտոզի-
ցիոն պարտիաները խիստ կերպով հանգեա եկան Ումարիի
կառավարութիւն դեմ, նրան մեղադրելով երկրի ազգային
շահերը ստնահարելու մեջ: Կառավարութիւնը փակեց մի
շարք թերթեր և նրա խմբագիրներին դատի տվեց:

Հնդկական զորքերի ժամանումից հետո քակցիան ան-
ցավ հարձակման: Երկաթուղիների դիրեկտոր անգլիացի Սը-
միթսը գործադուլի ժամանակ Հնդիկ զինվորներին օգտագոր-
ծեց գնացքների ձրթեկութիւնը կազմակերպելու համար¹:
Բացի այդ ոստիկանները ներխուժեցին գործադուլավորների
տները և ուժով ստիպեցին նրանց դուրս գալ աշխատանքի:
Բազմաթիւ գործադուլավոր բանվորներ ձերբակալվեցին,
նրանց մեջ գտնվեցին նաև անկայուն տարրեր, որոնք դիմե-
ցին շտրեյկըրեխերութիւն: Նրանք առանց գործադուլային կո-
միտեի համաձայնութիւն դուրս եկան աշխատանքի: Սակայն
գործադուլավորները խորտակեցին շտրեյկըրեխերների նախ-
թամթեքներով լի գնացքը:

Կառավարութիւնը մտքիլիզացնելով իր բոլոր միջոցները,
կանգ շտնելով ոստիկանական տեղորի առջև, ճնշեց երկա-
թուղային բանվորների գործադուլը: Գործադուլային կոմի-
տեն հաշվի առնելով ստեղծված իրադրութիւնը և ուժերի
փոխհարաբերութիւնը, հրապարակեց մանիֆեստ, որով բան-
վորներին կոչ էր անում անցնել աշխատանքի, սակայն շարու-

¹ ԱԴԱՕՐ, փ. 4459, օտ. 3, էջ. xр. 1821, ա. 2.

նակելի պնդել իրենց պահանջների վրա և պատրաստ լինել նոր
ելույթների¹։

Չնայած գործադուլավորներին շահողվեց հասնել իրենց
պահանջների բավարարմանը, սակայն նրանք անցան պայ-
քարի մեծ դպրոց և ուսանելի շատ բան քաղեցին։ Գործադու-
լը միաժամանակ ցույց տվեց, որ աշխատավորների պայքարն
իրենց վիճակի բարելավման համար անխուսափելիորեն վեր
է ածվում իմպերիալիզմի դեմ պայքարի, որովհետև Իրաքի
կառավարութունը և օտարերկրյա իմպերիալիստները միաս-
նական նակատով էին հանդես գալիս աշխատավորական մաս-
սաների դեմ։ Այս շրջանում տեղի ունեցան նաև Բասրայի
նավավերանորոգման բանվորների, Բաղդադի կապի աշխա-
տողների գործադուլները և այլն։

Իրաքի ընդհանուր ազգային-ազատագրական շարժման
մի մասն էր կազմում քրդական ազատագրական շարժումը։
Քրդերը կազմում են Իրաքի ազգաբնակչության մոտ 20 տոկո-
սը։ Նրանք բնակվում են երկրի հյուսիսային մասում, գլխա-
վորապես Մոսուլի, էրբիլի, Սուլեյմանիայի և Կիրկուկի լիվա-
ներում, կազմելով տեղի բնակչության գերակշռող մասը։
Նրանք գտնվում են իրավազուրկ վիճակում, արաբական ազ-
մինխատրացիայի ճնշման ներքո։ Քրդերը ազգային ճնշման
էին ենթարկվում արաբ տիրող վերնախավի կողմից։

Քուրդ ժողովուրդը բազմիցս հանդես է եկել հանուն իր
իրավունքների պաշտպանման և պայմանների բարելավման։

1945 թվականի սեպտեմբերին բռնկվեց մի նոր ապստամ-
բություն։ Ապստամբության ղեկավարն էր Մուստաֆա Բար-
զանին։ Քրդական ազատագրական շարժման նպատակն էր
ավտոնոմ իրավունքներ ձեռք բերել և նպաստավոր պայման-
ներ ստեղծել քրդերի տնտեսական և կուլտուրական զարգաց-
ման համար։ Սակայն Իրաքի կառավարութունը չէր ցանկա-
նում այդ հարցում որևէ գիշում կատարել քրդերին։ Նա ապրս-
տամբների դեմ հանեց կանոնավոր բանակ՝ ծանր հրետանիով
և ինքնաթիռներով, Ըստ որում ավիացիան Իրաքի կառավա-
րության տրամադրության տակ գրեցին անգլիացիները և

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 3, ел. хр. 1780, л. 55.

ամերիկացիները¹։ Նրանք անհանգստացած էին քրդական ազատագրական շարժման ծավալումից, վախենալով, որ նա վնաս կհասցնի իրենց նավթային տիրապետություններին և բացի այդ կարող է տարածվել հարևան երկրների քրդական շրջանները ու վտանգ ստեղծել նրանց տիրապետությունը Մերձավոր ու Միջին Արևելքի այդ շրջանում։

Կառավարական զորքերը բարբարոսական ուժեղացման ենթարկեցին ապստամբների անպաշտպան գյուղերն ու բնակավայրերը։ Նրանք ճնշեցին ապստամբությունը։ Մուսաաֆա Բարզանուն հաղողվեց իր ջոկատի մնացորդներով փախելի իրան։ Այնտեղ փախան նաև Բարզանի ցեղին պատկանող մոտ 5000 մարդ։ Սակայն դա լարվածությունը չմեղմացրեց։ 1946 թվականին նոր հուզումներ սկսվեցին։ Կառավարությունը պահանջեց, որ բարզանցիները իրենց արամագրության տակ եղած զինքը հանձնեն։ Սակայն վերջիններս հրաժարվեցին կատարել այդ պահանջը, որից հետո կառավարական զորքերն անցան հարձակման։ Բազմաթիվ քրդեր իրենց բնակավայրերից քշվեցին Իրաքի այլ շրջաններ։ Երաժման ղեկավարներից շորս Հոգի մահապատժի ենթարկվեցին²։

Չնայած դրան, քուրդ ժողովուրդը շղաղարեցրեց պայքարը օտարերկրյա իմպերիալիստների և ֆեոդալ շեյխերի տիրապետության դեմ։ Նա արար աշխատավորական մասսաների հետ միասին հանդես էր գալիս հանուն Իրաքի անկախության և ղեմնկրատացման։

Քրդական աշխատավորական մասսաները հանդիսացել են Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման առաջավոր ջոկատներից մեկը։

1947 թվականին կրկին հանդես եկան Կիրկուկի նավթադուրծ բանվորները։ Գործադուլին մասնակցում էին մոտ 7000 բանվորներ։ Գործադուլը, որ տևեց մի քանի օր, նավթային ընկերություններին միլիոնավոր դինարի վնասներ հասցրեց³։ Նավթային ընկերությունը դաժան հաշվեհարդար անսավ զոր-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, он. 1, ел. хр. 4178, л. 46.

² „Революция в Ираке“, стр. 23.

³ „Trade Union Record“, vol. 15, № 10, New Delhi, 1959, p. 12.

ծաղույսավորների հետ: Նա քաղմաթիվ բանվորների հետացրեց աշխատանքից:

Աշխատանքից զրկված և քաղցի դատապարտված բանվորները կազմակերպեցին բողոքի երթ: Նրանք ուղքով 200 մղոն կտրեցին, որպեսզի իրենց բողոքը հայտենեն կառավարությանը: Սակայն Բաղդադում նրանց դիմավորեց ոստիկանությունը, որը ցրեց ցուցարարներին և նրանց մի մասին ձերբակալեց: Այսպես վերջացավ Կիրկուկի բանվորների բեմեքը:

Բանվորները անհաջողությունից չէին վհատվում: Նրանք իրենց պարտությունները համարում էին բազատատենչ սըրտերի փորձություն:

Բանվորների հետ միասին պայքարում էին նաև գյուղացիությունը, ինանիլիզենցիան և ուսանողությունը: Դժգոհությունը համակել էր սոցիալական բուրբ շերտերին: 1946 թվականին տեղի ունեցավ Ալբու-Մաթնուրի (Մոսուլի լիվա) գյուղացիների զինված ելույթը ընդդեմ Ֆեոդալ շեյխերի¹: Դա երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո առաջին գյուղացիական զինված ելույթն էր: Դրա պատճառը մի կողմից գյուղացիների տնտեսական ծանր և հողազուրկ վիճակն էր, իսկ մյուս կողմից՝ Ֆեոդալների ձգտումը իրենց ձեռքը բցել ոչ միայն պետական, այլ նաև գյուղացիներին և ցեղերին պատկանող հողերը: Սակայն գյուղացիական այս ելույթը դաժանորեն ճնշվեց իշխանությունների կողմից:

1947 թվականի մայիսին սկսվեց Բաղդադի Ծելսալիանվան կոլեջի ուսանողների դաժադուլը: Այս կոլեջը գտնվում էր անգլիական վարչության տնօրինության տակ: Վարչությունը և նրա դիրեկտորը՝ անգլիացի Վուդը ամեն կերպ վիրավորում էին իրաքցիների ազգային ղգացմունքները և կոլեջում քարոզում էին իմպերիալիստական գաղափարներ: Անգլիացիները դրանով փորձում էին ալլասերել Իրաքի երիտասարդությունը և նրանց դարձնել հլու գործիք բրիտանական իմպերիալիզմի ձեռքում:

¹ „Дохады Московской ордена Ленина Селхоз Академии им Тимирязева (ТСХА)“, вып. 58, М., 1960, стр. 317,

Կռիւնքի ուսանողութիւնը շտանկելով այս վիրավորանքները դասադուլ հայտարարեց, պահանջելով հարգել իրաքցիներին ազգային արժանապատվութիւնը, շխտանքել նրանց ներքին գործերին և կռիւնքում կիրառել դասավանդման դեմոկրատական մեթոդներ:

Ուսանողութեան այս դասադուլը լայն արձագանք գտավ երկրում: Դասադուլ ուսանողութեանը իրենց համերաշխութիւնը հայտնեցին Բաղդադի, Բաքուրայի, Նեշեֆի, Էդ-Դիվանիայի և մյուս վայրերի ուսանողները:

«Ալ-Վաթան»-ը անդրադառնալով այդ գեպերին, իրավացիորեն նշում էր, որ սրբուր այդ իրադարձութիւնները մեր գործերում իմպերիալիստների միջամտութեան արդյունք են: Օտարերկրյա խորհրդատուները և չքայերաները ամեն ինչ անում են հոգուտ իմպերիալիստների՝ ի վնաս ազգային շահերի:

Աշխատավորական մասսաների շարժման ուժեղացումը սարսափեցրեց Իրաքի կառավարութեանը: Վերջինս որոշեց դիմել ամեն տեսակի միջոցների այդ շարժումը ճնշելու և զըլխատելու համար: 1947 թվականին նա ցրեց մի շարք դեմոկրատական պարտիաներ և արհմիութիւններ, փակեց բազմաթիվ պրոգրեսիվ թերթեր և այլն: Սկսվեցին մասսայական ձերբակալութիւնները¹:

Իրաքի կառավարութիւնն ամենազաժան կերպով հետապընդում էր կոմունիստական պարտիային, որը թեև գտնվում էր ընդհատակում, սակայն կարևոր դեր էր խաղում մասսաների ուսուցիչին պայքարը կազմակերպելու գործում: 1947 թվականի հունվարի 18-ին ոստիկանական գործակալներին հաջողվեց ձերբակալել Իրաքի կոմունիստական պարտիայի գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Սալման Յուսուֆին (Յահդ), Կենտկոմի քաղքչուրոյի անգամ Զարի Մուհամմեդ Բասսիմին, Իրրահիմ Կաշին Շուսեյիին և ուրիշներին: Նրանք հաճարվել էին կոմպարտիայի ընդհատակյա օրգան «Ալ-Քաթիբա»-ի հերթական համարը լույս ընծայելու համար: Իրաքի կառա-

¹ Тарих Мухаммед, Борьба Иракского народа за свободу и независимость, см. "Современный Восток", М., 1957, № 5, стр. 14.

վարող կլիկը նրանց մեղադրում էր կոմունիստական պրոպագանդայի և օտարերկրյա կոմպարտիաների հետ ունեցած կապի մեջ: 1947 թվականի հունիսին ցատարանը Յուսուֆ Սալմանին և նրա երկու քնկերներին դատապարտեց մահապատժի:

Դա բողոքի մեծ ալիք առաջացրեց ամբողջ երկրում: Ի պաշտպանություն նրանց իրենց ձայնը բարձրացրին աշխատավորական մասսաները և առաջադեմ գործիչները:

Ժողովրդական շարժման ճնշման տակ Իրաքի իշխանությունները ստիպված եղան նրանց մահվան դատավճիռը փոխել: Յուսուֆ Սալմանը դատապարտվեց ցմահ, իսկ Զաքի Բասիմը և Նաշեհ Եումեյին՝ 15 տարվա բանտաքնություն¹:

Սակայն դեմոկրատական կազմակերպություններին ու գործիչներին հետապնդելը, առաջադիմական թերթերը փակելը, տեղորն ու ձերբակալությունները և մյուս քառիկանական միջոցառումներն ի վիճակի չէին կանգնեցնել իմպերիալիզմի ու թագավորական-ֆեոդալական կլիկի դեմ ուղղված աշխատավորների ելույթներն ու դեմոկրատական շարժումը: Այդ շարժումն ուժեղ քնույթ քնդունեց և վերածվեց հակաիմպերիալիստական ապստամբության 1948 թվականի հունվարյան իրադարձությունների ժամանակ: Դեռևս 1947 թվականի վերջերին առաջ քաշվեց մի պայմանագրի նախագիծ, որը պետք է փոխարիներ անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը: Այդ պայմանագրի 5-րդ հոդվածի համաձայն Անգլիան իրավունք ուներ Իրաքում պահել իր զորքերը: Նրա տնօրինության տակ էր զբաղվում երկու ռազմական բազա՝ Եայբայում և Հարբանիայում: Բրիտանական զորքերը իրավունք ունեին ազատ տեղափոխվել Իրաքի տերիտորիայով: Իրաքը պարտավորվում էր իր բանակը զինել անգլիական զենքով և օգտագործել անգլիական ռազմական հրահանգիչներին: Բանակը զբաղվում էր բրիտանական ռազմական միսիայի հսկողության տակ: Իր կարիքները հոգալու համար Իրաքը կարող էր միայն Անգլիայից պաշտոնյաներ հրավիրել²: Պայմանագիրը սահմանափակում

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 24, ед. кр. 10, л. 183.

² „Дипломатический словарь“, М., 1980, т. 3, стр. 86.

էր Իրաքի իրավունքները արտաքին քաղաքականութիւն ընագաւառում, քանի որ նա պարտավոր էր ամեն մի հարցում թխորհրդակցել Անգլիայի հետ:

Իրաքի ժողովուրդը երբեք չհաշտվեց այդ պայմանագրի հետ: Սկսած 1930 թվականից նա անընդհատ պայքարել է պայմանագրի լիկվիդացման համար, պահանջելով երկիրը ազատագրել բրիտանական իմպերիալիզմի կապանքներից: 1930 թվականի անգլո-իրաքյան պայմանագրի վերացումը և օտարերկրյա զորքերն Իրաքից դուրս բերելը դարձավ Իրաքի դեմոկրատական ուժերի հիմնական պահանջներից մեկը¹:

Պայքարն այդ պայմանագրի դեմ ավելի ուժեղացավ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը, ինչպես նաև ազգային-ազատագրական շարժման ուժեղացումը Մերձավոր և Միջին Արևելքի մյուս երկրներում, որը հարցականի տակ էր դնում Անգլիայի գաղութային դիրքերը, վերջինս փորձեց առերես զիջել, ցույց տալ, որ ինքը իրոք հաշվի է առնում Իրաքի ժողովրդի պահանջները և պատրաստ է հրաժարվել 1930 թվականի պայմանագրից: Անգլիան և Իրաքը համաձայնութիւն հկան 1930 թվականի պայմանագիրը փոխարինել նորով: 1948 թվականի հունվարի 6-ին Անգլիա ժամանեց իրաքյան պատվիրակութունը, որի կազմի մեջ մտնում էին պրեմիեր-մինիստր Սալիհ Ջաբրը, սենատի նախագահ Նուրի Սաիդը և արտաքին գործերի մինիստր Ֆադիլ Ջամալին:

1948 թվականի հունվարի 15-ին Պորտսմութում Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր Բեվիլը և Իրաքի պրեմիեր-մինիստր Սալիհ Ջաբրը ստորագրեցին նոր պայմանագիր: Պորտսմութի պայմանագրով նախատեսվում էր ստեղծել «Անգլո-իրաքյան համատեղ պաշտպանութիւն օրգան» և միասին օգտագործել Իրաքի ռազմա-օդային բազաները: Եթե Մեծ Բրիտանիան 1930 թվականի պայմանագրով իրավունք ուներ օգտվել միայն երկու բազաներից՝ ապա այժմ նա կարող էր առանց վնարի օգտագործել Իրաքի բոլոր օդային բազաները:

¹ توفيق منير، ... ص ٢٣٩

Անգլիան նախկինի պես իրավունք ունեւր Իրաքում պահելու իր զորքերը: Իրաքը պարտավորվում էր անգլիական զորքերին ցույց տալ ամեն տեսակի օգնութիւն, ցամաքում, օդում և ջրում: Նոր պայմանագիրը պարտավորեցնում էր Իրաքի բանակին համազորեակցել անգլիական բանակի հետ ոչ միայն երկրի ներսում, այլ նաև Իրաքի սահմաններից դուրս¹: Պաշտանակում էր, որ անգլիական զորքերը կարող էին Իրաքի զորքերի հետ միասին մասնակցել ժողովրդական ելույթների մշտմանը: Բացի այդ անգլիական իմպերիալիզմը կարող էր իրաքյան բանակն օգտագործել իր շահերի համար, նրան ներգրավելով ամեն տեսակի ավանտյուրաների մեջ:

Ինչպես տեսնում ենք, 1948 թվականի Պորտսմութի պայմանագիրը ոչ միայն լվերացրեց 1930 թվականի պայմանագրի ծանր պայմանները, այլ, ընդհակառակը, էլ ավելի ընդլայնեց բրիտանական իմպերիալիզմի իրավունքները և ուժեղացրեց Իրաքի կախվածութիւնը Անգլիայից: Պորտսմութի պայմանագրի կնքման լուրը Իրաքի ժողովուրդն ընդունեց խորը զայրույթով: Իրաքի աշխատավորները պահանջում էին ոչ թե մեկ անիրավահավասար պայմանագիրը փոխարինել մեկ ուրիշով, այլ ընդհանրապես շեղյալ համարել բոլոր անիրավահավասար պայմանագրերը: Պորտսմութի պայմանագրի դեմ դուրս եկան բանվորները, գյուղացիները, ուսանողութիւնը և ազգային հակաիմպերիալիստական բուրժուազիան: Աշխատավորական մասսաների ելույթը սկզբից ևեթ ղեկավարում էր կոմունիստական պարտիան: Իրաքի կոմունիստական պարտիայի ղեկուցադրում ասված էր, որ կոմունիստական պարտիան 1948 թվականին սգլիսավորեց ժողովրդի հուժկու ազգային ապստամբութիւնը²:

Իրաքի կոմունիստական պարտիան հանդես էր գալիս թե 1930 թվականի և թե 1948 թվականի պայմանագրերի դեմ: Նա պահանջում էր վերացնել բոլոր անիրավահավասար պայմանագրերը և վարել Իրաքի ազգային շահերին համապատասխանող քաղաքականութիւն: 1948 թվականի դեպքերի ժամանակ Իրաքի կոմունիստական պարտիան ղեկավարելով մասսաների

¹ „Дипломатический словарь“, т. 1, стр. 87.

² „World News“, vol. 1, № 20, London, 1954, p. 389.

շարժումը, վերահիշյալ պահանջների հետ միասին առաջադրեց նաև ընդհանուր զեմտկրատական պահանջներ:

Պորտսմուտի պայմանագրի դեմ հանդես եկավ նաև ազգային-զեմտկրատական պարտիան: Այդ պարտիայի հայտարարության մեջ ասված էր, որ Իրաքը հույս ուներ ազատագրվել 1930 թվականի պայմանագրի կապանքներից, մինչդեռ նոր պայմանագիրը նրան դնում է ավելի ծանր կապանքների տակ: Նա Պորտսմուտի պայմանագիրը դիտում էր որպես ստրենձգություն Իրաքի սուվերենությունից դեմ և արգելք նրա ազգային զարգացման ճանապարհին¹:

Նույնպիսի հայտարարությամբ հանդես եկավ նաև ալ-Խաթիբյալ պարտիան: Այդ պարտիայի հայտարարության մեջ ասված էր, որ Բեմին-Ջարր գաշնագիրն ավելի ծանր է, քան քի նրան նախորդող գաշնագիրը, որ Պորտսմուտի գաշնագրի համաձայն Իրաքի զավակները պետք է գրսում կռվեն քրիտանական կայսրության շահերը պաշտպանելու համար:

Հունվարի 16-ից սկսած, երբ հայտնի դարձավ նոր պայմանագրի բովանդակությունը, Իրաքում սկսվեցին ժողովրդական ցույցեր, որոնց ավանգարդում ընթանում էին բանվորները: Ակտիվորեն հանդես էին գալիս ուսանողները: Նրանք Իրաքի պառլամենտի առջև կազմակերպեցին ցույց: Գիմնում պառլամենտի անդամներին ցուցաբարձրեցին ասում էին. «Գեպուտատներ, Գուք պառլամենտ եք ընտրվել ոչ թե ժողովրդի կամքով, այլ Նուրի Սաիդի կողմից կեղծված ընտրությունների միջոցով: Գուք, զեպուտատներ, չեք ներկայացնում ժողովրդին, այդ պատճառով էլ ձեր կողմից ստեղծված կառավարությունը չի ճանաչվում ժողովրդի կողմից»²: Ոտքի ելած ժողովուրդը պահանջում էր կառավարության հրաժարականը և շեղյալ համարել Պորտսմուտի պայմանագիրը: Ոստիկանությունը կատարեց մի շարք ձերբակալություններ, բայց այնուանգոր էր հանգարտեցնել ժողովրդական մասսաներին և վերականգնել կարգ ու կանոնը: Քաղաքական միջոցորտը նրկ-

¹ Հովհ. Աղաշյան, Աբաբ-Կան արգային պատագրական զարթոնքը, Բեյրութ, 1939, էջ 80:

² Г. Фарман... стр. 37.

րում շիկացել էր: Պայթյունը կարող էր ամեն բուսական եննալու Այսպիտի պայմաններում, Հունվարի 21-ին խնամակալը՝ Արդուլ Իլլահը, թագավորական պալատում հրավիրեց խորհրդակցութուն, որին մասնակցում էին մինիստրները, քաղաքական գործիչները և Իրաքի քաղաքական պարտիանների ներկայացուցիչները: Վերջիններս քննադատեցին Ջարրի կառավարությանը և պահանջեցին անհապաղ շեղյալ հայտարարել նոր կնքված պայմանագիրը:

Ժողովրդական շարժման ճնշման տակ, ստեղծված քաղաքական իրադրության պայմաններում խնամակալը հարկադրված եղավ նահանջել: Խորհրդակցութունից հետո նա հանդես եկավ մի հայտարարությամբ, որտեղ ստիպված էր խոստովանել, որ Պորտսմուտի պայմանագիրը չի համապատասխանում Իրաքի ազգային շահերին: Նա միաժամանակ հայտարարեց, որ այդ պայմանագիրը չի վավերացվի: Հաջորդ օրը Բաղդադում տեղի ունեցավ վիթխարի ջուլջ, որին մասնակցեց 50 հազար մարդ: Ցուցարարները պահանջում էին, որ Սալահ Ջարրը հրաժարական տա և Իրաքում ստեղծվի ուժեղ ազգային կարիներ, որն ի վիճակի լինի իրականացնել ժողովրդի ազգային պահանջները²:

Հունվարի 22-ին Լոնդոնի ազդեցիկ հանդես եկավ Սալահ Ջարրը, որը դեռևս այնտեղ էր գտնվում: Նա հայտարարեց, որ այդ պայմանագիրը արտահայտում է Իրաքի ազգային շահերը: Անդրադառնալով Իրաքում պայմանագրի դեմ ծավալված շարժմանը, նա նշեց, որ դա կոմունիստներն են հրահրել, օգտագործելով մի քանի անմեղ ուսանողների: Ջարրը հայտարարեց, որ ինքը կվերադառնա Իրաք և հաշվեհարդար կտեսնի բոլոր այդ սխռվարարներին հետ:

Սալահ Ջարրի այդ ազդեցիկ լույսն ամիսի զայրացրեց ժողովրդական մասսաներին, նրանք պահանջում էին Իրաքի պալատի կառավարության անհապաղ հրաժարականը:

Վերադառնալով Իրաք Ջարրը ոչ միայն հրաժարական

¹ ԱԳԱՕՐ, ֆ. 4459, օտ. 2, Էձ. քր. 1079, 1948., ռ. 10; Majid Khaddari, In sepienent Iraq, p. 271.

² ԱԳԱՕՐ, ֆ. 4459, օտ. 3, Էձ. քր. 2282, 1948., ռ. 42.

չտվեց, այլև ուսքի հանեց ոստիկանութիւնը: Զինված ոստիկանները զրաժեցին Բաղդադի կարևոր ստրատեգիական կետերը, խաշմերուկները և հրապարակները: Բայց դա շարասփեցրեց ժողովրդին: Բանվորները, ծառայողները, առևտրականները և ուսանողութիւնը դուրս եկան ցույցի, որը վերածվեց ապստամբութեան: Ապստամբների հիմնական լռզուեղներն էին. «Կորչի անգլո-սաքսոնական իմպերիալիզմը», «Պայմանագիրը Սալեհ Զարրը թանաքով գրեց, մենք այն կշեռենք արյունով», «Իմպերիալիզմի զորքերը դո՛ւրս Իրաքից և արաբական երկրներից», «Կորչի սարսփի և սովի կառավարութիւնը» և այլն: Դրա հետ միասին նրանք պահանջում էին հաց, խոսքի և մամուլի ազատութիւն, պարտիաների և արհամիութիւնների թուլատրում և այլն: Սկսվեցին մարտերը ցուցարարների և ոստիկանների միջև: Շատ վայրերում ապստամբները զրաժեցին ոստիկանական տեղամասերը, դինաթափ արին ժանդարմներին ու զինվեցին նրանց զենքով: Ծուցարարների մի մասը շարժվեց դեպի միևնույն կողմը խորհրդի շենքը, փորձելով մտնել պրեմիեր-մինիստրի ռեզիդենցիան: Առջևից ընթանում էին լացող կանայք, արյունի մեջ թաթախած կարմիր դրոշներով: Ոստիկանութիւնը նրանց չբուկրակ բացեց զնդացիներից և զրահամեքենաներից¹:

Նրան հաշողվեց ետ մղել ցուցարարների գրոհը: Սակայն դա նշանակութիւն չունեցավ ապստամբութեան ելքի համար: Վճռական ճակատամարտը ապստամբ ժողովրդի և կառավարական ուժերի միջև տեղի ունեցավ Բաղդադի կենտրոնական կամուրջի վրա: Տիգրիսի վրա գտնվող այդ կամուրջը Բաղդադի նրկու մասերն միացնում է իրար: Տիգրիսի տարբեր փերում գտնվող Բաղդադի մասերից՝ ալ-Կյարթալից և առ-Ռասաֆալից ցուցարարները շարժվեցին դեպի կամուրջը, փորձելով միանալ միմյանց: Ոստիկանները ցուցարարներին գնդացրային կրակով դիմավորեցին, աշխատելով թուլ լուսել նրանց միանալու: Ծուցարարները երկու կողմից անցան գրոհի, ճգմեցին ոստիկանների դիմադրութիւնը, նրանցից

¹ Լուվ. Աղբայան, Արաբական ազգային ազատագրական պայքարը, Քեյրութ, 1969, էջ 83:

² ЦГАОР, ф. 4459, оп. 12, ед. хр. 431, л. 180.

շատերին նեանցին Տիգրիսի շրերը և միացան միմյանց։
Նման վիճակ էր տիրում նաև երկրի մյուս շրջաններում։
Պողովուրդը դուրսից տեր էր Սուլեյմանիայում, Հյուսիսա-
լին Իրաքում, Էրբիլում, Կավթային կենտրոններ Կիրկուկում
և Մոսուլում։

Սալեհ Ջարրի կառավարության հարցն արդեն լուծված
էր։ Նա այլևս հենարան չուներ։ Երկու մինիստրների և 30 դե-
պուտատների հրաժարականից հետո, 1948 թվականի հունվա-
րի 27-ի երեկոյան հրաժարական ավելց նաև Սալեհ Ջարրը
Վախենալով ժողովրդական ցասումից Նուրի Սաիդը կանացի
չորերով ծպտված փախավ Թուրքիա, իսկ Սալեհ Ջարրը՝ Հոր-
դանան։

Իրաքի պառլամենտը սենատի և դեպուտատների պալատի
համատեղ նիստում միաձայն մերժեց Պորտսմուտի պայմա-
նագիրը¹։ Դա Իրաքի ժողովրդի հաղթանակն էր և սեղվիական
զազուխարանների ու երանց հետ համադրժակցող Իրաքի
կառավարող ֆեոդալական վերնախավի պարտությունը։

Այդ հաղթանակը հեշտ ձեռք չբերվեց։ Աշխատավորական
մասսաները ավելցին մոտ 100 սպանված և 360 վիրավոր։ Ջեր-
րակալվածների թիվը հասնում էր 8000-ի։ Բաղդադի այն կա-
մուրջը, որի վրա տեղի ունեցան այդ հերոսական իրադարձու-
թյունները, ժողովուրդն անվանեց «Ջահված մարտիկների կա-
մուրջ»։

1948 թվականի հունվարյան դեպքերը նշանակալի են ոչ
միայն նրանով, որ իմպերիալիզմի և ներքին ունակցիայի դեմ
մղված պայքարում համախմբվեցին բոլոր հայրենասիրական
ուժերը, այլև նրանով, որ այդ պայքարին ակտիվորեն մաս-
նակցեցին Իրաքի բոլոր ազգությունները։ Արաբների հետ միա-
սին կողք կողքի պայքարում էին քրդերը և հայերը։ Այդ կա-
պակցությամբ Հովհ. Ադրաշյանը գրում է. «նշանակալի էր
Իրաքի մեջ հայերու լայն մասնակցությունը Պորտսմուտի
զանազորին դեմ կազմակերպված զանգվածային ցույցերուն։
Իրաքի ազատագրական շարժման իրենց հետևողական մաս-
նակցության համար, արաբ և քուրդ հայրենասերներու կող-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 3, ед. хр. 2285, л. 13.

քին, խոշտանգվեցան և Նուրի Սախիբի բանտերուն մեջ երկար տարիներ արգելափակվեցին նաև շարք մը հայ հեղափոխական աշխատավորներ, որոնց վերջինները ազատ արձակվեցան միայն հուլիսի 14-ի հեղափոխության վազորգայնին¹։

Մեծ է 1948 թվականի հունվարյան ապստամբության նշանակությունը։ Նա ցույց տվեց, որ եթե օպոզիցիոն, հայրենասիր ուժերը հանդես գան միասնական հակատուգ և հեանդական լինեն, ապա նրանց համար սարսափելի չէ ոչ օտարերկրյա իմպերիալիզմը և ոչ էլ ներքին ռեակցիոն կլիկը։ 1948 թվականի հունվարին ձեռք բերված հաղթանակը համատեսերշնչեց աշխատավորական մասաներին իրենց ուժերի նկատմամբ։ Սիրիայի կոմունիստական պարտիայի գլխավոր քարտուղար խալիդ Բեկդաշը անդրադառնալով այդ ելույթին, նշել է, որ նա սգրեթե նոր երևույթ մըն էր արաբներու մղած ազգային ճակատամարտերուն մեջ, այն իմաստով, որ ազգային պայքարը զորավոր կերպով միաձուլվեցավ դեմոկրատական պայքարի հետ։ Օտար զորքերու հեռացման պահանջին և իմպերիալիստական դաշնագրերի մերժումին կողքին ի հայտ եկավ հացի պահանջը, գյուղացիներու կարգ մը պահանջները, սենտիքաներու և կուսակցություններու ազատության պահանջը, որոնք բոլորը մտան ազգային ընդհանուր շարժման տարրերին մեջ²։ Այդ շարժման ընթացքում իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարն անխուսափելիորեն միահյուսվեց Իրաքում տիրապետող ռեակցիոն ռեժիմի դեմ մղվող պայքարին։

1948 թվականի հունվարյան ապստամբությունը Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման փայլուն շքերից է։

Սալահ Զարրի կառավարության հրաժարականից հետո իշխանության գլուխ եկավ Մուհամմեդ ալ-Սադրի կառավարությունը։ Նա հաշվի առնելով ուժերի ռեալ փոխհարաբերու-

¹ Հովհ. Ազրաշյան, Աբաբեկան ազգային ազատագրական զարթոնքը, էջ 106։

² Նույն աեղում, էջ 83։

թյունը հարկազրկած էր ճնշումները մեղմացնել և ժողովրդին տալ որոշ զեմոկրատական ազատություններ: Սկսեցին լույս տեսնել մի շարք արգելված թերթեր, իրենց գործունեությունը վերականգնին քաղաքական պարտիաները և այլն: Սակայն այդ գրությունը երկար շարունակվեց: 1948 թվականի մարտի 15-ին Իսրայելի դեմ սկսված պատերազմի կապակցությամբ Իրաքում մտցվեց արտակարգ գրություն և ուժի մեջ մտան պատերազմի ժամանակվա օրենքները: Այդ պատերազմը պատրվակ էր իրաքյան ռեակցիայի ձեռքին կրկին հարձակվելու աշխատավորների զեմոկրատական իրավունքների վրա: Փակվեցին բազմաթիվ առաջադիմական լրագրեր, մի շարք պարտիաներ դադարեցրին իրենց գործունեությունը: Դարձյալ ըսկըսվեցին ձերբակալություններն ու տեղորդ: Ռեակցիան ավելի սաստկացավ, երբ 1949 թվականի հունվարին իշխանություն գլուխ եկավ Նուրի Սաիդը:

Ի պատասխան այս բռնությունների երկրում ծայր առավ խիստ դժգոհությունը: Տարրեր վայրերում տեղի ունեցան բողոքի ցույցեր: Յուցարարները կրում էին հետևյալ լողունգները. «Մենք պահանջում ենք հաց և ազատություն», «Մենք պահանջում ենք դադարեցնել ձերբակալությունները և ազատել քաղաքական բանտարկյալներին», «Կորլի Նուրի Սաիդի կառավարությունը» և այլն¹: Ուտիկանությունը դաժանորեն ճնշում էր այդ ցույցերը: Գործի անցան ուղղմական տրիբունալները, որոնք ցույցի մասնակիցներին դատապարտում էին տաժանակիր բանտարկության:

1949 թվականի փետրվարին ռեակցիան Իրաքում դիմեց անլուր ոհրազորություն: Մահապատժի դատապարտվեցին Իրաքի կոմունիստական պարտիայի ղեկավարները՝ զիտավոր քարտուղար Յուսուֆ Սալմանը (Յահզ), Հուսեյն Մուհամմեդ աշ-Շարիրին, Ջաքի Մուհամմեդ Բասսիմը և Յազուդա Իբրահիմ Սադիրը: Նրանք մահվան էին դատապարտվել զեռնս 1947 թվականին, սակայն ժողովրդական շարժման ճնշման տակ մահապատժը փոխարինվել էր բանտարկությամբ: Այժմ ռեակցիան որոշեց ի կատար ածել իր վաղեմի երազանքը՝

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 3, ел. кр. 2651, л. 60.

հույս ունենալով գրանով գլխատել կոմունիստական շարժումը Իրաքում: 1949 թվականի փետրվարի 14-ին կախաղան բարձրացվեցին Յուսուֆ Մալմանը և Մուհամմեդ ալ-Շարիրեն, իսկ 16-ին՝ Ջաքի Բասսիմը և Յազուզ Սադիքը: Բացի այդ 56 կոմունիստներ դատապարտվեցին ցմահ բանտարկության և տաժանակիր աշխատանքների: Կոմունիստական պարտիայի ղեկավարների մահապատիժը բողոքի մեծ շարժում առաջացրեց Իրաքում և արաբական մյուս երկրներում: Աշխատավորական մասսաները և առաջագիծ գործիչները պահանջում էին դադարեցնել քաղաքական ազատությունների ճնշումը, դադարեցնել մահապատիժները: Բողոքի ուժեղ շարժում տեղի ունեցավ Սիրիայում, Լիբանանում և մյուս երկրներում: Մեծ ցույցեր տեղի ունեցան Հալեքում: Քիզաբազար ցույցարարներ, — գրում է «Արաբառ» թերթը, — հարձակված են Հալեքի իրաքյան դեսպանատան վրա, քարկոծելով զայն և սպառնական բացականչություններ ընելով Իրաքի կառավարության և դեսպանատան անձնակազմի հասցեին: Ամբոխն այս ցույցով իր բողոքն ու զայրույթը հայտնած է Իրաքի կառավարության դեմ, որ վերջերս ձերբակալված կոմունիստ լիզերները մահվան դատապարտեց և որ այսօր այդ մահավճիռները գործադրված են¹:

Անգլիայի կոմունիստական պարտիայի օրգան «Ռեյլի Ուորկերը», Իրաքի կոմունիստական պարտիայի ղեկավարների մահապատիժը համարեց ազավանական սպանություն, որին ձգտում էր թե անգլիական իմպերիալիզմը և թե Իրաքի կառավարությունը:

Ոստիկանական այս միջոցառումներով ռեակցիան վրեժ էր լուծում առաջագիծ ուժերից 1948 թվականի հունվարին նրանց տարած հաղթանակի համար: Մյուս կողմից նա դրանով ուզում էր ահաբեկել ժողովրդական մասսաներին և ճնշել ազգային-ազատագրական շարժումը: Բայց Իրաքի աշխատավորական մասսաները շահանչեցին ռեակցիայի ճնշման տակ: Նրանք կառավարության ձեռնարկած ոստիկանական միջոցառումներին պատասխանեցին գործադուլներով, ցույցերով, բողոքներով և այլն: 1948 թվականի մարտին գործա-

¹ «Արաբառ», 1949, 2 մարտի:

գույ Հայտարարեցին երեք Հազար երկաթուղայիններ, մայիսին կամունխտները ղեկավարեցին Իրաքից Միչերկբրական ժով ձգվող Նավթամուղի բանվորների գործադուլը¹: 1949—1950 թվականներին բազմիցս հանդես եկան ուսանողները: Բանվորները և ուսանողները առաջադրում էին տնտեսական և քաղաքական մի շարք պահանջներ: 1950 թվականի ղեկավարներին սկզբից Իրաքի բուրգ բանկերի ծառայողների գործադուլը, որին մասնակցում էր հինգ Հազար մարդ²: Նրանք պահանջում էին հրաժարվել աշխատավարձերը սառեցնելու քաղաքականությունից:

Այս շրջանի բանվորական ելույթների առանձնահատկություններից մեկն այն էր, որ նրանք ավելի կազմակերպված բնույթ ունեին: Գործադուլավորներն աշխատավարձի բարձրացման պահանջի հետ միասին առաջադրում էին նաև իրենց դասակարգային շահերը պաշտպանող պահանջներ, ինչպես, օրինակ՝ արհմիությունների ազատություն, աշխատանքային օրենքի կիրառում, աշխատանքից արձակված բանվորների հտնվումում և այլն: Այս տեսակետից հատկանշական էր Բաղդադի բնույթի ֆաթթահա տեքստիլ ֆաբրիկայի բանվորների գործադուլը, որը տեղի ունեցավ 1951 թվականի մայիսին: Գործադուլի պատճառը 200 բանվորների աշխատանքից հեռացնելն էր: Բնույթի ֆաթթահա ֆաբրիկայի բանվորները միահավաքված ոտքի ելան և պահանջեցին աշխատանքի ընդունել իրենց հեռացված ընկերներին: Դրա հետ միասին նրանք պահանջում էին աշխատավարձի բարձրացում և աշխատանքային կողմնակի կիրառում³: Ստեղծվեց գործադուլային կոմիտե: Այս գործադուլը լայն պաշտպանություն գտավ Իրաքի մյուս վարչերի բանվորների կողմից: Մուտով համերաշխություն գործադուլ Հայտարարեցին Բաղդադի մյուս տեքստիլ ֆաբրիկայի՝ «Սալիհ Իբրահիմ»-ի բանվորները: Միախառն արդյունաբերություն բանվորների արհմիությունը Հայտարարեց, որ ինքը լրիվ կերպով պաշտպանում է տեքստիլագործների պա-

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 3, ед. хр. 2387, л. 8.

² Նույն տեղում, ед. хр. 3352, л. 61.

³ „Саут аль-Ахали“, Багдад, 1951, 28 мая.

հանգեցրել նրանց միացան նաև Փաղիմին քաղաքի բանվորները: Վերջիններս իրենց արհմիության միջոցով զիմեցին կառավարությունը, նշելով, որ բնենք պահանջում ենք կառավարությունից պարտավորեցնել ֆաբրիկաներին լրիվ կերպով բավարարել բանվորների պահանջները¹: Այսպիսով, տեքստիլագործ բանվորների գործադուլը վերաժվեց պրոլետարական համերաշխության մի հոյակապ ցույցի: Իրաքի կառավարությունը հայտարարեց, որ գործադուլավորների աշխատանքի վերադառնալուց հետո միայն արձակված բանվորները կվերականգնվեն աշխատանքի: Սակայն գործադուլային կոմիտեն, շատ լավ իմանալով, որ դա մի դատարկ խոստում է և նպատակ ունի գործադուլը կազմալուծելու, մերժեց այդ առաջարկը: Գրանից հետո կառավարությունը գործադուլավորների դեմ նեոտեքստիլականությանը և ուժով ճնշեց տեքստիլագործ բանվորների այդ ելույթը:

Իրաքի պրոլետարիատի դասակարգային ինքնագիտակցության զարգացման մասին է վկայում Բասրայի նավթագործների 1951 թվականի մարտի գործադուլը, ուն ընդգրկեց ամբողջ Ազ-Ջուբայրի նավթային շրջանը: Նավթագործների գործադուլին շուտով միացան երկաթուղային կայարանի, Տառի նավահանգստի և այլ ձեռնարկությունների բանվորները: Գործադուլավորները պահանջում էին աշխատավարձը բարձրացնել 50 տոկոսով, բարելավել աշխատանքի պայմանները և իրենց նկատմամբ լավ վերաբերմունք ցույց տալ²:

«Սադա ալ-Ահալի» թերթը անդրադառնալով «Բասրա Պետրոլիումի» բանվորների գործադուլին նշում էր, որ օտարերկրյա իմպերիալիստները ոչ միայն թալանում են Իրաքը, այլև ծագրում նրա սուլթանությունն ու նրա զավակների սրժանապատվությունը:

Սվահա Բասրայի բանվորները լզիմանալով այդ ծագր ու ծանակին, ոտքի ելան ընդդեմ իմպերիալիստների, պահանջելով լվիրավորել իրենց արժանապատվությունը:

Այս գործադուլը, որը տևեց 13-օր, ավարտվեց բանվոր-

¹ „Сада ал-Ахали“, Багдад, 1951, 30 мая.

² „The Iraq Times“, March 1, 1951.

ների հաղթանակով՝ Նավթային ընկերությունը հարկազրկած եզամբ բավարարել գործադուլավորների մի շարք պահանջները:

1951 թվականի հուլիսին խոշոր ցույցեր սկսվեցին անգլիական ռազմա-օդային բազա Շայրալում՝ Բասրայի մոտ: Ցուցարարները պահանջում էին Իրաքից դուրս բերել անգլիական զորքերը: Դրա հետ միասին նրանք բողոքում էին Իրաքի կառավարության դեմ, որը վարում էր Իրաքը անգլիական ռազմական բազայի վերածնելու քաղաքականություն¹: Խաղաղ ցուցարարների դեմ դուրս եկան Շայրալում գտնվող անգլիական զորքերը: Ձինված անգլիացիները հարձակվեցին ցուցարարների վրա, սպանելով և վիրավորելով նրանցից շատերին: Անգլիական զորքերը արյունի մեջ խեղդեցին աշխատավորների հակաքրիտանական այդ ելույթը:

Անգլիական իմպերիալիստների դեմ հանդես եկան նաև բրիտանական մյուս ռազմա-օդային բազայի՝ Հարբանիայի բանվորները: 1952 թվականի հունիսի 9-ին նրանք գործադուլ հայտարարեցին և անգլիական վարչությանը ներկայացրին հետևյալ պահանջները. աշխատավարձի բարձրացում, բանվորների կամայական հեռացումների դադարեցում և աշխատանքային կոդեքսի կիրառում²: Անգլիացիները մերժեցին քավարարել Հարբանիայի բանվորների պահանջները: Բանվորները շփոթեցին և շարունակեցին իրենց պայքարը: Հունիսի 11-ին անգլիական զորքերը և Իրաքի ոստիկանությունը կազմակերպեցին գործադուլավոր բանվորների գնդակոծումը, եզան բազմաթիվ զոհեր և վիրավորներ: Զբաղարարվելով դրսևով, նրանք հրդեհեցին շատ բանվորների տները և 60 հոգու շղթայուկհապ ուղարկեցին սպարրամագիս-ի քանտո: Այդպիսի գաժանությունք անգլիական զորքերը և Իրաքի ոստիկանությունը անշեցին Հարբանիայի բանվորների ելույթը: Անգլիական զորքերի հետ Իրաքի ոստիկանության համագործակցությունը Հարբանիայի գործադուլավորների գնդակոծմանը և գաժան դատաստանը նրանց հետ կրկին անգամ ցույց տվեց, որ

¹ Ցե'ս „Кейхун“, Тегеран, 1951, 26 июля.

² Ցե'ս „Ас-Տարха“, Бейрут, 1952, 24 июня.

Իրաքի կառավարությունը իմպերիալիզմի շահերը ավելի քարձք է դասում իր երկրի ազգային շահերից և հանուն քրիստանական իմպերիալիզմի շահերի պատրաստ է թափել իր սեփական ժողովրդի արյունը:

Ազգային-ազատագրական պայքարին ակտիվորեն մասնակցում, Իրաքի կառավարության քաղաքականություն և ֆեոդալ շեյխերի տիրապետության դեմ հանդես էր դալիս նաև Իրաքի գյուղացիությունը: Հողազրկությունն ու աղքատությունը մի կողմից և ֆեոդալ-շեյխերի ազահությունը, կամայականությունը, ծաղր ու ծանակը մյուս կողմից, ստիպում էին գյուղացիությանը պայքարի դուրս գալ իրենց իրավունքները պաշտպանելու համար:

1951 թվականին մի շարք գյուղացիական ելույթներ տեղի ունեցան Ամարայի, Բասրայի և Քուֆի լիվաներում: Գյուղացիները պահանջում էին իրենց հող տալ: Բացի դրանից նրանք հրաժարվում էին ֆեոդալներին վճարել վարձագին ու պահանջում, որ հարկերը թեթևացվեն: Մի շարք տեղերում գյուղացիական ելույթները ղեկավարում էին գյուղացիական կոմիտեները¹: Այդ ելույթները ճնշելու և ֆեոդալների տիրապետությունը պահպանելու համար Իրաքի կառավարությունը գյուղացիության դեմ հանեց բանակը: Վերահիշյալ լիվաներն ուղարկված զորքերը դաժանորեն հաշվեհարդար տեսան գյուղացիների հետ: Գնդակահարվեց մոտ 280 գյուղացի, իսկ շատերն էլ ձերբակալվեցին:

Նշանակալի էր քրդական դիվալի ցեղին պատկանող գյուղացիների զինված ապստամբությունը: Ապստամբ գյուղացիները զավթեցին կալվածատերերին պատկանող հողերը և որոշեցին այդ հողերը մշակել կոլեկտիվ կերպով: Նրանք ֆորձեցին ստեղծել գյուղատնտեսական կոմունա², Իրաքի կառավարությունը նրանց դեմ նույնպես զորքեր ուղարկեց, որոնք դաժանորեն ճնշեցին քուրդ գյուղացիների ելույթը:

Պակսյն այս շրջանի ամենաաչքի բնկնող գյուղացիական ելույթը՝ դա Ամարայի գյուղացիների 1952 թվականի զինված

¹ ԵՎՊ «Арабы в борьбе за независимость», стр. 363.

² «Современный Восток», № 5, 1957, стр. 15.

ելույթն էր: Ընդհանրապես Ամարայի լիվան գյուղացիական շարժումների կարևոր կենտրոններից մեկն է եղել: Դա պետք է բացատրել նրանով, որ Ֆեոդալական տիցապետությունն ու շահագործումն Իրաքում ամենաալյանդակ ձևով դրսևորում էր հենց այս լիվայում: Խոշոր շափերի էին հասնում Ֆեոդալական կալվածքները: Ամբողջ լիվայում եղած 832 հազար հեկտար, հողից 808 հազար հեկտարը կենտրոնացված էր Ֆեոդալների ձևերում: Բարձր էր Ֆեոդալներին վճարվող վարձագինը և այլն: Զոխմանալով այս ժանր պայմաններին Ամարայի գյուղացիները բացեիքաց հանդես եկան Ֆեոդալների դեմ: Նրանք հող էին սուզում, պահանջում էին վերացնել իրենց կախվածությունը շեյխերից, ոչնչացնել անուղղակի հարկերը և այլն¹: Իրաքի ահաբեկված կառավարությունը Ամարա ուղարկեց մեքենայացված ոստիկանություն, որը ճնշեց գյուղացիական այդ ելույթը և սկսեց ու կանոնա հաստատեց Ամարայի լիվայում:

Սակայն պետք է նշել, որ գյուղացիական ելույթները տարիքային քնույթ էին կրում, վատ էին կազմակերպված և տեղի էին ունենում մեկը մյուսից անշատ: Դա, անշուշտ, հեշտացնում էր Իրաքի կառավարության գործողությունները այդ շարժումները ճնշելու գործում: Չնայած դրան, գյուղացիական ելույթները ցնցեցին հին ուժիմի հիմքերը: Բանվորական, գյուղացիական և ուսանողական շարժումները վկայում էին, որ Իրաքի ճգնաժամը համազգային էր և շոշափում էր բոլոր դասակարգերի ու սոցիալական շերտերի շահերը:

1950-ական թվականների սկզբներին Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում ուժեղ շարժում սկսվեց նավթարդունարեբություն ազգայնացման համար: Դա մի կոր էտապ էր թույլ զարգացած երկրների ազգային-ազատագրական պայքարի մեջ:

Նավթարդունարեբության ազգայնացման և օտարերկրյա նավթային քնկերություններին Իրաքից վտարելու համար

¹ «Новое Время», № 38, 1953, стр. 27.

պայքարի էլան նաև Իրաքի աշխատավորական մասսաները և ղեմակրատական ուժերը Այդ պայքարի ուժեղացման վրա մեծ ազդեցություն թողեց անգլո-իրանական նավթային ընկերության ազգայնացումը Իրանում: Իրաքի աշխատավորական մասսաները իրենց համերաշխությունը հայտնեցին Իրանի աշխատավորներին և պաշտպանեցին Մոսադդիկի կոռուպցիոն միջոցառումները: 1951 թվականի հուլիսին Բասրայում անդի ունեցած հրիտասարգություն մեծ ցույց է պաշտպանություն Իրանում նավթային արդյունաբերության ազգայնացման¹: Դա սարսափեցրեց տեղական իշխանություններին և անգլիացիներին: Բասրայի փողոցներում սկսեցին պարեկություն կատարել անգլիական զորքերը, որոնց հրաման էր արված ցրել ամեն մի ցույց, օգտագործելով նաև զենք:

1951 թվականի սկզբներին Իրաքի օպոզիցիոն ուժերը կոռուպցիոնից պահանջեցին ազգայնացնել նավթային արդյունաբերությունը: Նույն թվականի մարտին Իրաքի պառլամենտի 18 ղեկուսատներ պաշտոնապես առաջարկություն մտցրին, որ կոռուպցիոն ընդունի օրենք՝ առանց քացառության բոլոր նավթային ընկերություններն ազգայնացնելու մասին²: Օպոզիցիոն ուժերը նշում էին, որ արդյունաբերության ազգայնացումը յուրաքանչյուր պետության իրավունքն է և Իրաքը նույնպես պետք է օգտվի այդ իրավունքից:

Նավթարդյունաբերության ազգայնացման համար ըսկրված շարժումը շուրջ կերպով անհանգստացրեց անգլիական և ամերիկյան իմպերիալիստներին: 1951 թվականի ապրիլին Քաղաքում Անգլիայի դեսպան Զոն Քրուտերկը և Մերձավոր Արևելքի ու Աֆրիկայի գործերով ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարի օգնական Մաքգին տեսակցություն ունեցան պրեմիեր-մինիստր Նուրի Սաիդի և արտաքին գործերի մինիստր Մուվեյդիի հետ: Տեսակցության ժամանակ նրանք պահանջեցին, որ Իրաքի կոռուպցիոնն անհապաղ վերական միջոցներ ձեռք առնի նրանց դեմ, ովքեր պահանջում են նավթարդյունաբերության ազգայնացում³:

¹ Յե՛ս «Sakhspe Əwraz», Terepən, 1951, 15 noxar.

² „The I sq Times“, March 27, 1951.

³ „Tex rpađ“, Beřpɣe, 1951, 13 anբeռ.

Երկրում արտակարգ գրութուն մացնելու տօնի՝ տալու նպատակով, շահագրգռված տարրերը Բաղդադում ԱՄՆ-ի ինֆորմացիոն ծառայության շենքի մուտքի մոտ կաղամակերպեցին պրովոկացիոն պայթյուն: Անգլիան շտապ կարգով զորքեր տեղափոխեց Բասրա և Կիրկուկ ու սկսեց ուժեղացնել Իրաքում գտնվող իր ռազմա-օդային ուժերը: Դրա նպատակն էր ահաբեկել աշխատավորական մասսաներին և ժողովրդական ելույթների դեպքում անգնե ժողովրդի դեմ հանել զինված տեղիական զինվորներին՝ պաշտպանելու նավթային մոնոպոլիաների շահերը:

Իրաքի կառավարութունը կատարելով անգլիական և ամերիկյան իմպերիալիստների պահանջը սկսեց ռեպրեսիաներ կիրառել պրոգրեսիվ ուժերի նկատմամբ: Բանվորների և ինտելիգենցիայի մասսայական ձերբակալութուններ կատարվեցին Բաղդադում: Միայն մի քանի օրվա ընթացքում ձերբակալվեց մոտ 200 մարդ:

1951 թվականի մայիսին ղեկուսատների պալատում հանդես եկավ պրեմիեր-մինիստր Նուրի Սաիդը: Անգրադառնալով նավթի ազգայնացման հարցին, նա ի զարմանք բոլորի հայտարարեց, որ շնավթը Իրաքում արդեն ազգայնացված է, որովհետև նա գտնվում է պետության հսկողության տակ:

Մեր հարաբերութունները ընկերության (նավթային—ն. շ.) հետ նման է տիրոջ և վարձակալի հարաբերութուններին¹: Նուրի Սաիդի այդ ղեմազոգիկ հայտարարութունը, որի նպատակն էր քողարկել Իրաքի կառավարության և նավթային ընկերութունների իսկական փոխհարաբերութունները, երկրում ընդունվեց խորը զայրույթով: Դիտավորյալ կերպով ազգայնացման հարցը նենգափոխելով իրավական տեսակետից նավթը Իրաքի պետությանը պատկանելու հարցի հետ, Նուրի Սաիդը փորձում էր շփոթութուն առաջացնել և ապակողմնորոշել աշխատավորական մասսաներին: Մի՞թե տիրոջ և վարձակալի փոխհարաբերութուն է դա, երբ տերը միևնույն 1952 թվականը յուրաքանչյուր տունն նավթի զիմաց

¹ „The Iraq Times“, May 7, 1951.

օտանում էր ընդամենը 4 շիֆինգ, իսկ վարձակալը մի քանի անգամ ավելի:

Պե՞մ դուրս գալով նավթարդյունաբերության ազգայնացմանը, օտարերկրյա մոնոպոլիաները սակայն հասկանում էին, որ նախկին հարաբերությունները պահպանել այլևս հնարավոր չէ: Նրանք հարկադրված էին դիշել, հակառակ գնաքում կզրկվեին ամեն ինչից: 1951 թվականի օգոստոսին Իրաքի կառավարության և նավթային երեք ընկերությունների միջև կնքվեց նոր նավթային համաձայնագիր, որը սահմանեց նավթից ստացվող շահույթների բաժանման 50/50-ի սկզբունքը: Քե՛ս այդ համաձայնագիրը մի քայլ էր դեպի առաջ, համեմատած մինչ այդ եղած վճարումների հետ, պետք է նշել, որ օպոզիցիոն ուժերն այն շրջանների և շարունակեցին պնդել ազգայնացման վրա: Ե՛րաք պետություն՝ ի գլխավոր գիրեկատոր Գիրսոնը, որը ղեկավարում էր անգլիական պատվիրակությունը, հարկադրված խոստովանեց, որ սե՛թև Իրաքում չլինեին անգլիական զորքեր, անգլիացիներին չէր հաջողվի համաձայնագիր կնքել Բաղդադի կառավարության հետ¹: Նա միաժամանակ նշեց, որ անգլիական գինվորական նորանոր կոնտինգենտների ժամանումը Իրաք ցույց էր տալիս, որ Անգլիան որոշել էր ոչ մի գնով թույլ չտալ նավթի ազգայնացում: Անգլիական զորքերի ներկայությունը ամբապնդում էր Նուրի Սաիդի դրությունը:

Նավթի ազգայնացման համար մղվող պայքարն ավելի ուժեղացավ 1952 թվականին: Փետրվարին պառլամենտը պետք է վավերացներ 1951 թվականի օգոստոսին կնքած պայմանագիրը: Այդ առթիվ տեղի ունեցան բանվորական և ուսանողական մի շարք ցույցեր: Ցուցարարները պառլամենտից պահանջում էին չվավերացնել այդ պայմանագիրը և ընդունել օրենք նավթարդյունաբերության ազգայնացման մասին: Փետրվարին կառավարությունը 15 օրով փակեց երկրի բոլոր ուսումնական հաստատությունները: Փետրվարի 18-ին և 19-ին քաղաքական պարտիտները կոչով Իրաքում սկսվեց համընդհանուր զործազուր, որպես բողոք նավթային նպահանջագրի դեմ: Գործադուլին մասնակցում էին բանվորներն-

¹ „Аванти“, Рим, 1951, 23 августа.

բը, սասանողները, առևտրականները և այլն: Գործազուգամոր-
ների դեմ կառավարութիւնը հանեց սաստիկանութիւնը և զո-
րամասնր: Նրանք գործազուգամորներին - հարկադրում էին
սկսել աշխատանքը, բռնի կերպով քացել էին տալիս փակ
խանութները և այլն: Գրա հետ միասին Նուրի Սաիդը դիմեց
Իրաքի բնակչութեանը, սպառնալով, որ իշխանութիւնները
իրենց պարտքը կկատարեն և դաժան միջոցներ կկիրառեն
նրանց դեմ, ովքեր հանդես են քալիս ընդդեմ նոր նավթային
համաձայնագրի և պահանջում նավթարդյունաբերութեան ազ-
գայնացումը:

Համանման հայտարարութեամբ նա հանդես եկավ նաև
փետրվարի 28-ին, քանի որ ժողովրդական հուզումները ընդ-
դարձում:

Նուրի Սաիդը փորձեց ժողովրդին վախեցնել այն բանով,
որ նավթի ազգայնացումը կքայքայի Իրաքը: Նա հայտարար-
եց, որ նավթի ազգայնացումն ասլոմ կնշանակի դործարան-
ների լրիվ փակում, որը կտանի դեպի գործազրկութիւն և կու-
նենա այլ հետևանքներ, որոնք կառաջացնեն տնտեսական
փլուզում¹: Քն ինչու էր նավթարդյունաբերութեան ազգայ-
նացումն տնտեսական փլուզում առաջացնելու պարզ չէ: Պատ-
մական փորձը ցույց է տալիս, որ, ընդհակառակը, օտարերկ-
րյա իմպերիալիստների ձեռքում գտնվող արդյունաբերու-
թեան ազգայնացումը ծառայում է տվյալ երկրի էկոնոմիկա-
յի դարգացմանը և քաղաքական անկախութեան աւրապնդմա-
նը: Ինչպես իրավացիորեն նշում էր Էլիվա ալ-Խաթիթլայն
Թերթը, նավթարդյունաբերութեան ազգայնացումը կհասցնէր
Իրաքի տնտեսական և ֆինանսական անկախութեան ամբա-
պընդմանը:

Նավթարդյունաբերութեան ազգայնացման դեպքում երկ-
րի տնտեսական վիճակը այդպիսի մտալլ գույներով ներկա-
յացնելով Նուրի Սաիդը ցանկանում էր ահաբեկել ժողովրդ-
ական մասսաներին և թուլացնել նրանց պայքարը: Բայց ժո-
ղովրդական ելույթները շարունակվում էին: Փետրվարի 28-ին
կրկին հանդես եկան Իրաքի սասանողները: Հակակառավարա-
կան և հակաիմպերիալիստական խոշոր ցույց տեղի ունե-

¹ „The Iraq Times“, February 12, 1962.

ցավ Բաղդադում 1952 թվականի ապրիլի 14-ին Յուցարար-
ները դեմ դուրս եկան Նուրի Սաիդի կառավարությանը և Իրա-
քի կառավարության ու օտարերկրյա նավթային ընկերու-
թյունների միջև կնքված պայմանագրին¹։ Նուրի Սաիդը դա-
ժանորեն ճնշեց այդ ցույցը։ Մի քանի ցուցարարներ զոհվե-
ցին, 37 հոգի վիրավորվեց։ Կառավարությունը կերպակալեց
բազմաթիվ ցուցարարների։

Գրանից հետո շարժման թափը թուլացավ, թեև օպոզի-
ցիոն ուժերը նավթի ազգայնացման պահանջը կրկին օրա-
կարգից չհանեցին։

Այսպիսով, աշխատավորական մասսաների և դեմոկրա-
տական ուժերի պայքարը չհանգեցրեց նավթային արդյունա-
բերության ազգայնացմանը Իրաքում։ Դա պետք է բացատրել
նախ և առաջ նրանով, որ իմպերիալիզմի ուժերը գերակշռող
էին, Իրաքում գտնվում էին անգլիական զորքերը, որոնք Անգ-
լիան պատրաստ էր օգտագործել ժողովրդական մասսաների
ելույթների դեմ։ Մյուս կողմից նավթային ընկերությունները
հաշվի առնելով Իրանի դասերը շտապեցին օրոշ դիտումների
գիմնել, բարձրացնելով Իրաքի բաժինը նավթից ստացվող
եկամուտներից։ Դա, անշուշտ, որոշ չափով թուլացրեց
պայքարի սրությունը։

Չնայած այս բոլորին, նավթի ազգայնացման և օտարերկ-
րյա մոնոպոլիստական ընկերություններին Իրաքից դուրս
քշելու համար մղած պայքարը կազմում է Իրաքի ազգային-
ազատագրական շարժման կարևոր մոմենտներից մեկը։
Առանց 1951—1952 թվականների ելույթների իմպերիալի-
ստական մոնոպոլիստները չէին գիշի և չէին ընդունի 50/50-ի
սկզբունքը։ Հենց դրանումն է այդ ելույթների պատմական
նշանակությունը։

Իմպերիալիստական պետությունները և, առաջին հերթին,
ԱՄՆ-ը և Անգլիան իրենց ազդեցիվ պլաններում մեծ աեղ չին
հատկացնում Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներին։ Հեռ-
պատերազմյան շրջանում երկրագնդի տարբեր մասերում

¹ ՑԿՄ „Առ-Սարք“, Եսիքրտ, 1952, 15 արբառ.

ռազմական բռնկներ ստեղծելու ուղի վերցնելով, նրանք փորձում էին այդ բռնկների մեջ ներթաշել նաև արաբական երկրներին: Դրանով նրանք երկու նպատակ էին հետապնդում: Առաջին, ստեղծել ռազմական պլանցդարմ ուղղված Սովետական Միության և սոցիալիստական մյուս երկրների դեմ և, երկրորդ՝ օգտագործել ռազմական այդ խմբավորումները ճշնշելու արաբական երկրներում ծավալվող ազգային-ազատագրական շարժումները և պահպանել նրանց զաղութային կախվածությունը արևմտյան տերութուններից: Այդ պլանների մեջ ամելի ու ամելի վճռական դեր էր խաղում ԱՄՆ-ը, որի դիրքերը արաբական երկրներում երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հետզհետե ուժեղանում էին: ԱՄՆ-ը ձգտում էր վերջնականապես զուրս մղել Անգլիային ու Ֆրանսիային այդ շրջանից: Հատկապես ուժեղանում էր ամերիկյան ներթափանցումը Սաուդյան Արաբիա, Հորդանան, Լիբանան, Իրաք և այլն:

1951 թվականի ապրիլի 10-ին ԱՄՆ-ի և Իրաքի միջև պայմանագիր կնքվեց, որի համաձայն ԱՄՆ-ը տնտեսական օգնություն է պետք է ցույց տար Իրաքին՝ «Տրումենի ղոկտորինայի» 4-րդ կետի համաձայն¹: 1953 թվականի փետրվարի 19-ին նրանց միջև կնքվեց նոր պայմանագիր՝ «տեխնիկական օգնության» մասին: Այս պայմանագրերը ամերիկյան իմպերիալիզմին լայն հնարավորություններ էին տալիս Իրաքի էկոնոմիկայի մեջ ներթափանցելու համար: Ամերիկյան բազմաթիվ մասնագետներ, էքսպերտներ և խորհրդատուներ, այդ պայմանագրերի համաձայն, հաստատվեցին Իրաքի զանազան մինիստրություններում և օրգաններում, աժեն կերպ ջանալով նպաստավոր պայմաններ ստեղծել ամերիկյան կապիտալի համար և ուժեղացնել ԱՄՆ-ի ազդեցությունը Իրաքի կառավարության վրա:

Իրաքում ԱՄՆ-ի դիրքերի հետագա ուժեղացման արտահայտություն էր 1954 թվականի ապրիլի 21-ին Թաղազում կնքած համաձայնագիրը՝ Իրաքին ամերիկյան ռազմական օգնություն ցույց տալու մասին²: Այդ պայմանագրով ԱՄՆ-ը

¹ „UN Treaty Series“, 1952. vol. 151, p. 184.

² Տե՛ս „The Iraq Times“, April 26, 1954.

պարտավորվում էր մինչև 1957 թվականը Իրաքին առ 100 միլիոն դոլլարի զենք: Իրաքում ստեղծվում էր ամերիկյան ռազմական միսիա: Ինչպես նշել է Մաուրիս ալ-Ահալի-ն, Իրաքի կողմից ամերիկյան ռազմական օգնության ընդունումը նշանակում էր, որ Իրաքը մտնում է ամերիկյան քաղաքական ազդեցության ոլորտը:

Այս ամենը էլ ազելի էր սրում անգլո-ամերիկյան հակասությունները Մերձավոր և Միջին Արևելքի շրջանում: Բայց արաբական երկրներում տիրապետող դերք գրավելու համար Անգլիայի և ԱՄՆ-ի միջև մղվող պայքարը չէր խանգարում նրանց միասնական ճակատով հանդես գալ արաբական ազգային-ազատագրական շարժումների դեմ և արաբական երկրներին օգտագործել իրենց ազդեցիվ պլանների կենսագործման համար: Այդ նպատակն էր հետապնդում միջինարևելյան հրամանատարություն ստեղծելու պլանը, որ առաջ քաշվեց 1951 թվականին: ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան և Թուրքիան պաշտոնապես դիմեցին արաբական երկրներին՝ Ազիպոսին, Իրաքին, Միրիային, Սաուդյան Արաբիային, Լիբանանին, Լորդանանին և Սմենին միավորել իրենց ռազմական ուժերը և ստեղծել՝ միջինարևելյան հրամանատարություն: Նրա մեջ մտնելու էին նաև Իսրայելը, Ալժաիրիան, Նոր Զելանդիան և Հարավ-Աֆրիկյան միությունը: Այդ ազդեցիվ պլանի հեղինակները նախատեսում էին, որ միջինարևելյան հրամանատարության մեջ մտնող երկրները կկնքեն ռազմական զաշինք և կստեղծեն միասնական զինվորական հրամանատարություն, որի տրամադրության տակ կղղվեն այդ ռազմական խմբավորման մեջ մտնող երկրների ռազմական ուժերը, բազաները, օդանավակայանները, նավահանգիստները և այլն: Այդ զաշինքի մեջ մտնող յուրաքանչյուր երկիր պարտավոր էր իր տերիտորիայում տեղավորել իր բաշնակցի՞ գործերը¹: Ինչպես տեսնում ենք, իմպերիալիստական տերությունները փորձում էին փաստորեն օկուպացնել արաբական երկրները, նրանց ռազմական ուժերը և կոմունիկացիաները վերցնել ի-

¹ О. 9. Туганова, Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960, стр. 40—41.

րենց հսկողութեան տակ և նրանց փաստորեն զրկել անկախութեանից: Մյուս կողմից, եթե ի նկատի ունենանք, որ ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան և Քուբրիան մտնում էին Հյուսիս-ատլանտյան ազդեցիկ գաղտնիքի մեջ, որն ուղղված էր Մովսեսական Միութեան և սոցիալիստական երկրներին դեմ, ապա հասկանալի կզանա, թե ինչն էր իմպերիալիստական տերութեանների նպատակը:

Միջինարևելյան հրամանատարություն ստեղծելու առաջարկը առարկելու ընդունելություն գտավ արաբական երկրների կառավարողների և ժողովուրդների կողմից, Արաբական միջազգայն երկրների կառավարողներ բարյացակամ վերաբերմունք ցույց տվին այդ պլանին: Նրանք հույս ունեին այդ ռազմական խմբավորման օգնությամբ ճնշել ժողովրդական ելույթները և սպահանքի իրենց տիրապետությունը: Իսկ ժողովրդական մասսաները և բոլոր զեմոկրատական ուժերը վճռականորեն մերժեցին արևմտյան իմպերիալիստական պետությունների այդ առաջարկությունը:

Այդպես եղավ նաև Իրաքում: Իրաքի պրեմիեր-մինիստր Նուրի Սաիդը հանդես գալով պատվամենտում հայտարարեց, որ Իրաքի համար չեզոքությունն անհնար է և անընդունելի: Նա նշեց, որ չեզոք լինելու համար պետք է ուժեղ լինել, որպեսզի կարողանալ զիմադրել ամեն մի սպառնալիք: Իսկ Իրաքը ուժեղ չէ և չի կարող չեզոքության իրավունք ձեռք բերել¹: Պատասխանելով Նուրի Սաիդին սեյիդ Ֆաիք աս-Սամարրայը նշեց, որ միանգամայն հնարավոր է չեզոք լինել: Իրա համար անհրաժեշտ է Իրաքում վերացնել բոլոր քաղաքները և ոչ մի պրովոկացիայի առիթ չտալ²:

Իրաքի կառավարությունը չեզոքության դեմ դուրս գալով պաշտպանում էր ռազմական բռնկներին միանալու քաղաքականությունը: Բայց դա հակասում էր Իրաքի և արաբական մյուս ժողովուրդների կենսական շահերին և ազգային իդեոլոգիան: Արաբական բոլոր երկրներում և Իրաքում ուժեղ պայքար սկսվեց ծավալվել միջինարևելյան հրամանատարու-

¹ „The Iraq Times“, May 7, 1951.

² Նույն աղբյուր:

թյուն ստեղծելու դեմ: Դեմոկրատական թերթերը և քաղաքական պարտիաները մերկացնում էին իմպերիալիստական այդ պլանի գաղութարարական նպատակները: 1951 թվականի հոկտեմբերին տեղի ունեցավ Իրաքի երեք օպոզիցիոն պարտիաների՝ ալ-խաթիբյալ, միասնական ժողովրդական ճակատ և ազգային դեմոկրատական պարտիաների համատեղ նիստը, որտեղ մի շարք կարևոր հարցերի հետ միասին քննարկվեց նաև միջինարևելյան ուղղմական խմբավորում ստեղծելու հարցը: Պարտիաները միաձայն որոշեցին, որ Իրաքի ազգային շահերին ամենից ավելի համապատասխանում է շեզոքությունը և դա պետք է լինի Իրաքի կառավարության քաղաքականությունը: Նրանք Իրաքի կառավարությունից պահանջեցին հրաժարվել ահամատեղ պաշտպանությունը՝ այսինքն իմպերիալիստական պետությունների կողմից ծրագրվող միջինարևելյան ուղղմական հրամանատարությունը մասնակցելուց¹: 1951 թվականի դեկտեմբերին ԵՍԿԿ ալ-Ահալիա-ն տպագրեց Բազդազի բնակիչների բողոքը, որի մեջ ասվում էր. «Մենք մերժում ենք բոլոր իմպերիալիստական պլանները և կոչ անում բոլոր արարներին տապալել ահամատեղ պաշտպանությունն սխտեմ ստեղծելու նախադիժը»²: Իրա հետ միասին նրանք կառավարությունից պահանջում էին վերացնել անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը: Նման մի հոշտագիր ներկայացրին նաև Բազդազի իրավաբանները, որի մեջ կառավարությունից պահանջում էին մերժել Անգլիայի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի հետ որևէ համատեղ պաշտպանության պակտի կնքումը: Բողոքի ելույթներ էին տեղի ունենում նաև Նեշեֆում, Բասրայում, Ալ-Ամարայում և Իրաքի մյուս շրջաններում:

Ռազմական խմբավորումներ ստեղծելու դեմ և Իրաքը անգլիական ու ամերիկյան իմպերիալիզմի շղթաներից ազատելու պահանջով հանդես եկավ Իրաքի քաղազույթյան խորհուրդը: Նրա հայտարարության մեջ ասվում էր. «Իրաքի խաղազույթյան կողմնակիցները իրենց հիմնական պարտակա-

¹ „Телеграф“, Бейрут, 1951, 16 октября.
² „Сада аль-Ахали“ Багдад, 1951 16 декабря.

նություններն են համարում պայքարել... որն է օտար պետու-
թյան ռազմական բազաներ շտրամադրելու, ռազմական ազ-
րեսիվ նպատակներ հետապնդող ռազմական գաշինքներին
մասնակցելուց հրաժարվելու, օտար ռազմական օգնություն-
ները մերժելու, ամերիկյան շորրորդ կետի՝ գործունեության
արգելման, իմպերիալիզմի ռազմական ապարատից նազիս-
յին ադրյուրները կտրելու, ազգային քաղաքականությունն ու
էկոնոմիկան օտար ազդեցությունից ազատագրելու համար²։

Միջին և Մերձավոր Արևելքում ռազմական խմբավորում
ստեղծելու դեմ ուղղված մասսայական ելույթներ տեղի ունե-
ցան նաև արաբական մյուս երկրներում։ Հանդիպելով արա-
բական ժողովրդի միահամուռ դիմադրությանը իմպերիալիս-
տական տերությունները հարկադրված եղան հրաժարվել
միջինարևելյան հրամանատարություն ստեղծելու իրենց պլան-
ներից։ Սակայն 1952 և 1953 թվականներին նրանք դարձ-
յալ, այս անգամ արդեն ուրիշ անվան տակ, առաջ քաշեցին
Միջին և Մերձավոր Արևելքում ռազմական բլոկ ստեղծելու
պլանը։ Դա առիթ հանդիսացավ նոր, ավելի խոշոր ժողովրդ-
գական ելույթների համար։ 1952 և 1953 թվականներին Եգիպ-
տոսում, Սիրիայում, Լիբանանում և այլ երկրներում տեղի
ունեցան բազմաթիվ հակաիմպերիալիստական ելույթներ,
բողոքներ, ցույցեր և զործադուլներ։ Հակաիմպերիալիստական
մեծ շարժում սկսվեց նաև Իրաքում։ 1952 թվականի ապրիլին
խոշոր ցույց տեղի ունեցավ Բազդադում, որին մասնակցում
էին բանվորներ, առևտրականներ, ուսանողներ և այլն։ Նրանք
պահանջում էին, որ Իրաքը լմիանա միջինարևելյան ռազմա-
կան բլոկին³։ Յուցարարների դեմնետված ոստիկանութունը
գաժանորեն ճնշեց Բազդադի աշխատավորների այդ ելույթը։
Եղան սպանվածներ, վիրավորներ, շատերին ձերբակալեցին։
Յուցարարների հետ ոստիկանության այդ բարբարոսական
վերարերմունքը խոբըր զայրույթ առաջացրեց երկրում։ Որպես

¹ Ի նկատի ունի Տրումենի զոկտրինայի շորրորդ կետը։

² ٣٩ ص ...، توفيق منير،

³ „Аш-Шарк“, Бейрут, 1952, 15 апреля.

բողոքի ելան թաղապետն հաշորդ օրը հայտարարվեց համ-
ընդհանուր զործագուլ: Թազմականը բլոկ ստեղծելու գեմ ուղ-
ղըված էլուլթները շարունակվեցին նաև 1953 թվականին:

Իրաքում և Մերձասիայի ու Միջին Արևելքի մյուս երկրնե-
րում ծավալված ժողովրդական լայն զանգվածների պայքարի
հետևանքով իմպերիալիստական պետությունները հարկա-
դրված եղան ժամանակավորապես հրաժարվել Արևելքի այդ
չբռնելու ուղղման, բլոկ ստեղծելու իրենց մտադրությու-
նից: Նրանք համոզվեցին, որ դրա համար հող չկա և որ արա-
բական ժողովուրդներին անընդունելի է: Ուղղման բլոկնե-
րին միանալու քաղաքականությունը:

1952 թվականի վերջին դրությունը Իրաքում կրկին լար-
վեց: Գրա անմիջական առիթը պառլամենտական ընտրու-
թյունների հարցն էր: Ինչպես արդեն նշել ենք, ընտրություն-
ները Իրաքում երկաստիճան էին: Ընտրությունները տեղի էին
ունենում ստիկանական ուժերի պայմաններում և թույլ էին
տրվում մեծ կեղծիքներ: Իրաքի զեմոկրատական ուժերը պա-
հանջեցին վերացնել երկաստիճան ընտրական սխառնը և
մտցնել օւղղակի ընտրական սխառն, օպոզիցիոն ուժերի հա-
մար պայմաններ ստեղծել ընտրություններին մասնակցելու
համար, չքունանալ ընտրողների կամքին և այլն:

Իրաքի կառավարությունը մերժեց զեմոկրատական ուժե-
րի պահանջը և հայտարարեց, որ ընտրությունները նախկինի
պես լինելու են երկաստիճան: Ուղղակի ընտրությունների հա-
կառակորդների փաստարկը կայանում էր նրանում, որ Իրաքի
բնակչության 92 տոկոսը անգրագետ է, հետևաբար, Իրաքում
ուղղակի ընտրությունների համար պայմաններ գեղևս չեն
հասունացել¹: Իրաքի կառավարությունը զեմոկրատական ա-
զատությունների հարցը ոչ ճիշտ կերպով կապում էր գրագի-
տության աստիճանի հետ:

Հարցի էությունը, իհարկե, այլ էր. երկաստիճան ընտրա-

¹ „The Iraq Times“, November 10, 1952.

կան սիստեմի պայմաններում կառավարող կլիկը ավելի լայն հնարավորություններ էր ստանում ներկայացուցչական օրգաններում ընտրել այնպիսի մարդկանց, որոնք թաղամուտի կան ռեժիմի կողմնակիցներն էին և որոնց օգնությամբ այդ կլիկը ավելի կամրապնդեր իր գիրքերը: Անուղղակի ընտրությունների պայմաններում ավելի լայն հնարավորություններ էին ստեղծվում խարդախությունների և կեղծիքների համար, և ժողովրդական մասսաներն ավելի քիչ հնարավորություններ ունեին ազդելու ընտրությունների ելքի վրա: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ հիմն իրաքում մտցվելու ուղղակի ընտրական սիստեմ, ապա երկրում շարիքները կանհետանային:

Պաշարը ուղղակի ընտրական սիստեմի համար, ինչպես և պետք էր սպասել, վերածվեց՝ պաշարի ընդդեմ իրաքում գոյություն ունեցող ռեժիմի:

1952 թվականի հոկտեմբերին իրաքի լոքս օպոզիցիոն պարտիաները՝ ալ-խաթիբլլալ, ազգային-դեմոկրատական, միացյալ ժողովրդական նախաձեռնություն և ժողովրդա-սոցիալիստական պարտիաները Արդուլ Իլլահին ներկայացրեցին հուշագիր, որի մեջ շարադրված էին նրանց հիմնական պահանջները: Օպոզիցիոն պարտիաները պահանջում էին մտցնել ուղղակի ընտրական սիստեմ, սենատորներին ոչ թե նշանակել, այլ ընտրել, տալ քաղաքական լայն ազատություններ, յեզլալ հայտարարել անդո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը, հրաժարվել միջինարևելյան հրամանատարությունը մասնակցելուց, նրկրում անցկացնել ազդարային ռեֆորմ, վերացնել ցեղերի վերաբերյալ օրենքը և այլն¹:

Հետագայում այդ պահանջներին ավելացան նաև ետվթային մոնոպոլիաները իրաքից վտարելու և հողատերերի ձեռքից քաղաքական միահեծան իշխանությունը խլելու պահանջը: Ինչպես տեսնում ենք, իրաքի օպոզիցիոն պարտիաների հուշագիրը պարունակում էր իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման թուր գլխավոր պահանջները:

¹ 34 - Khalil Totah, Dynamite in the Middle East, New York, 1955, p. 230.

² ЦГАОП, ф. 4459, оп. 9, ед. хр. 804.

ննամակալը հրաժարվեց բավարարել օպոզիցիոն պարտիաների պահանջները: Իր պատասխանում նա նշում էր, որ Իրաքի կառավարման սխտեմը լավ է և սահմանադրութիւն մեջ փոփոխութիւն մտցնելու կարիք չկա¹: Այդպիսի պատասխանը երկրում խորը զժգոհութիւն առաջացրեց, Վերահիշյալ պարտիաները հայտարարեցին, որ իրենք ընտրութիւններին չեն մասնակցի և կոչ արին Իրաքի ժողովրդին բոլկոտի ենթարկել ատաշիկա ընտրութիւնները:

Ժողովրդական հուզմունքն ու զժգոհութիւնն ավելի ուժեղացավ, երբ նոյեմբերի 17-ին պրեմիեր-մինիստր Մուստաֆա ալ-Ումարին հայտարարեց, որ Իրաքի կառավարութիւնը մտադիր չէ որևէ փոփոխութիւն մտցնել իւր քաղաքականութիւն մեջ:

Երկրում սկսվեցին ցույցերն ու գործադուլները: 1952 թվականի նոյեմբերի 17-ին դասադուլ հայտարարեցին Բաղդադի կոլեջների ուսանողները: Կրթական գործերի քարձապոյն կոմիտեն փակեց Բաղդադի ուսումնական հաստատութիւնները: Բայց արդեն ուշ էր: Դեպքերի զարգացումը գուրսեկալ Իրաքի կառավարութիւն հսկողութիւնից: նոյեմբերի 22-ին և 23-ին Բաղդադում տեղի ունեցան հզոր ցույցեր, որին մասնակցում էր 20 հազար մարդ: Պայքարի ավանգարդում ընթանում էին բանվորները և ուսանողները: Յուցարարների հիմնական լոզունգներն էին. «Կորչեն անգլո-ամերիկյան իմպերիալիստները», «Կորչի անգլո-իրաքյան պայմանագիրը», «Կորչեն փարզախ ընտրութիւնները», «Կորչի գոյութիւն ունեցող ռեժիմը» և այլն: Կառավարութիւնը ցուցարարների դեմ դուրս բերեց ստիկանութիւնը, որը նրանց դեմ օգտագործեց զնդացիներ և արտասովաբեր ռումբեր: Սպանվեց 5 և վիրավորվեց 50 մարդ: Յուցարարները հարձակվեցին կառավարական շէնքերի վրա: Տեսնելով ժողովրդական շարժման լայն թափը խնամակալը շտապ կերպով հրաժիրեց կառավարութիւն նիստ, որին հրաժիրվեցին նաև օպոզիցիայի լիդերները: ննամակալը փորձեց համոզել օպոզիցիոն պարտիաների ղեկավարներին, որ նրանք դադարեցնեն պայքարը:

¹ „The Iraq Times“, October 30, 1952.

Սակայն վերջիններս հայտարարեցին, որ իրենք չեն պաշտպանի ոչ մի կառավարութիւն, որն անհապաղ փոփոխութիւններ չի մտցնի ընտրական սիստեմում: Աշխատավորները ելույթներն ու ցույցերը շարունակեցին՝ Նոյեմբերի 23-ին ցույցի դուրս եկան 20 հազար բաղադրեցիներ: Նրանք հրկիզեցին ԱՄՆ-ի դեսպանութիւնը կից ամերիկյան ինֆորմացիոն ծառայութիւն շենքը, ոստիկանական մի քանի շէնքեր, ներխուժեցին Նուրի Մաիդի պարտիայի՝ կոնսախտուցիոն միութիւն շէնքը և շարք ու փշուր արին այնտեղ գտնվող կահկարասին: Նրանք հրկիզեցին նաև շիրաք քայմա-ի շէնքը: Նախորդ օրը ցուցարարները հարձակվել էին նաև անդլիական դեսպանութիւն հասարակական կապերի շէնքերի վրա: Ինչպես նշում է «Daily Telegraph»-ը Իրաքի ժողովրդի մաս եղած ատելութիւնը տուղղած էր թե Մեծ Բրիտանիայի և թե Ամերիկայի դեմ»¹: Իրաքի կառավարութիւնը ԱՄՆ-ի և Անգլիայի դեսպանութիւն շէնքերը պահպանելու համար ուժեղ ոստիկանական պաշտպանութիւն նշանակեց: Սակայն ոստիկանութիւնն այլևս ի վիճակի չէր դիմադրել ժողովրդի անշմանը: Բաղադրի շատ վայրերում ցուցարարները համարձակ կերպով մարտի մեջ էին մտնում ոստիկանների հետ:

Ժողովրդական խռչոն ելույթներ տեղի ունեցան նաև ան-Նաշաֆում, էդ-Դիվանիայում և այլ վայրերում: Կառավարութիւնն այլևս հենարան չունեի: Նոյեմբերի 22-ին Մուստաֆա Ռամարիի կառավարութիւնը հրաժարական տվեց: Զեմալ ալ-Մադֆաին կազմեց նոր կառավարութիւն, որը հենց նույն օրը ժողովրդական շարժման ճնշման տակ նույնպես հրաժարվեց: Ժողովրդական մասսաները դարձան գրութիւն տերը:

1952 թվականի նոյեմբերյան այս ելույթների ժամանակ Իրաքի կոմունիստական պարտիան, որի անդամները զրտնրվում էին շարժման ավանգարդում և ղեկավարում աշխա-

¹ „Daily Telegraph“, London, November 24, 1952.

² „31 прощаний мир, за народную демократию“, 1953, 5 июня.

տաճարների ելույթները, առաջ քաշեց ազգային դեմոկրատական կառավարություն ստեղծելու պահանջը: Այդ կառավարությունն աշխատելու էր ազգային դեմոկրատական ուղղությամբ և գործելու էր գոյություն ունեցող սիստեմի շրջանակներում: Նրա հիմնական խնդիրներն էին լինելու վերացնել 1930 թվականի պայմանագիրը և օտարերկրյա ուղղման բազաները Իրաքում, պայքարել ռազմական ագրեսիվ պլանների դեմ, երկրից արտաքսել նավթային և այլ մոնոպոլիստական ընկերությունները և Իրաքի ժողովրդին երաշխավորել դեմոկրատական ազատություններ¹: նա լինելու էր մի այնպիսի կառավարություն, որը երկրում կիրառելու էր մի շարք բուրժուական միջոցառումներ և Իրաքը ազատագրելու էր օտարերկրյա իմպերիալիզմի կախումից: Այդպիսի կառավարության ստեղծումը պիտի նպաստվոր պայմաններ կտանգծեր դեմոկրատական կազմակերպությունների և պարտիաների գոյության համար, աշխատավորների շարժումների համար:

Սակայն այդպիսի կառավարություն կազմելու համար համապատասխան պայմաններ չստեղծվեցին: Ռեակցիան, որ ուժեղ հարված էր ստացել, զեռնս չէր պարտվել: Իրաքի կառավարող կլիկը իր ֆիշանսությունը փրկելու և ժողովրդական ապստամբությունը ճնշելու համար Իրաքի ժողովրդի դեմ հանեց բանակը: 1952 թվականի նոյեմբերի 23-ին Իրաքի բանակը, տանկերով և զրահամեքենաներով, զրավեց Բաղդադի բոլոր արքայազնական կետերը², նկամակալը Իրաքի բանակի շտաբի պետ Մուհամմեդ Նուրեդդինին հանձնարարեց կազմել կառավարություն: Մուհամմեդ Նուրեդդինին պրեմիեր-մինիստրը նշանակելը սահմանադրության կոպիտ խախտում էր, որովհետև Իրաքի սահմանադրությունը արգելում է բանակի շտաբի պետին կառավարության ղեկավար նշանակել: Բայց արքունիքը և ֆեոդալ շեյխերն իրենց տիրապետությունը պահպանելու համար ոչնչի առջև կանգ չէին առնում: Ժողովուրդը խիստ զժգոնությամբ ընդունեց Մուհամմեդ Նուրեդդինի պրեմիեր-մինիստր նշանակելու լուրը: Նոյեմբերի 23-ին Բաղդա-

¹ „World News“, vol. 1, № 20, London, 1954, p. 389.

² „Iraq Year Book“, Baghdad, 1953, p. 49.

գում տեղի ունեցավ մի նոր ցույց ուղղված պալատի այդ ակտի դեմ:

Նոյեմբերի 23-ի երեկոյան բանակին հաջողվեց երկրում վերականգնել կարգը: Ռեակցիան կրկին զարձակ դրուժյան տերը: Նա սկսեց ռեպրեսիաների կիրառումը օպոզիցիոն ուժերի նկատմամբ: Միայն մի գիշերվա ընթացքում ձերբակալվեց մոտ 2000 հայրենասեր, Ձերբակալվածների թվում էին Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման ականավոր գործիչներ, այդ թվում նաև Իրաքի մեծ հայրենասեր, պոետ, խաղաղության շարժման ակտիվ գործիչ Մուհամմեդ Մահդի ալ-Ջավահիրին: Բազմաթիվ մտցվեց ռազմական դրուժյուն, արգելվեցին ցույցերն ու ժողովները, փակվեցին 17 առաջադիմական թերթեր, արձակվեցին բոլոր քաղաքական պարտիաները:

Չնայած ռեակցիային հաջողվեց ճնշել 1952 թվականի ապստամբությունը, սակայն Իրաքի կառավարությունը հարկադրված էր դիմել որոշ զիջումների և բավարարել օպոզիցիոն ուժերի որոշ պահանջներ: Մուհամմեդ Նուրեդդինի կառավարությունը վերացրեց երկաստիճան ընտրությունները և մտցրեց ուղղակի ընտրություններ: 1953 թվականին Իրաքի պատմության մեջ առաջին անգամ, ընտրական նոր կարգով անցկացվեցին պառլամենտական առաջին ընտրությունները: Դրանով իսկ Իրաքի կառավարող կլիկը հարկադրված եղաւ կատարել երկրի դեմոկրատական ուժերի կարևոր պահանջներեց մեկը, այն պահանջը, որն 1952 թվականի նոյեմբերյան իրադարձությունների անմիջական պատճառը հանդիսացավ: Սա, անշուշտ, Իրաքի աշխատավորական մասսաների և դեմոկրատական ուժերի խոշոր հաղթանակն էր:

1952 թվականի նոյեմբերյան ապստամբությունը երկրորդ խոշոր հարվածն էր իմպերիալիզմին և Իրաքի միապետական ռեժիմին: Ինչպես նշել է Արդևի Քերիմ Կասրը Իրաքի 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիան նախապատրաստվել էր 1948, 1952 և 1956 թվականների ժողովրդական խոշոր հույսերով:

Մուհամմեդ Նուրեդդինի իշխանությունից հետո գալիս և երկրում արտակարգ դրություն մտցնելը նշանակում էր՝ որ Իրաքում հաստատվել էր զինվորական զիկտատուրա: Սակայն դա ևս չկարողացավ կանգնեցնել ժողովրդական շարժումները: Աշխատավորական մասսաները և պրոգրեսիվ ուժերը շղաղարեցրին իրենց պայքարը իմպերիալիզմի և միապետական ուժերի դեմ: Ընդհակառակը, այդ պայքարը այս շրջանում ավելի ուժեղացավ և ավելի կազմակերպված բնույթ կրեց: Իրաքի օպոզիցիոն ուժերը պահանջում էին վերացնել արտակարգ դրությունը երկրում, թուլլատրել զեմոկրատական կազմակերպությունների և քաղաքական պարտիաների գործունեությունը, դադարեցնել պրոգրեսիվ գոթիլների հետպնդումն ու ձերբակալությունները և այլն: Դրա հետ միասին նրանք առաջադրում էին հակաիմպերիալիստական մի շարք պահանջներ: 1953 թվականի մայիսին Իրաքում և նրա սահմաններից դուրս տարածվեց Իրաքի կոմունիստական պարտիայի գիմունը՝ ուղղված Իրաքի ժողովրդին, ԱՄՆ-ին և բոլոր միջազգային կազմակերպություններին, որտեղ կոչ էր արվում Իրաքում հաստատել քաղաքական ազատություններ, դադարեցնել ձերբակալությունները և ազատ արձակել քանտարկված հայրենասերներին¹: Կոմունիստական պարտիայի այդ կոչը մեծ դեր խաղաց Իրաքի պրոգրեսիվ ուժերի մոբիլիզացման և պայքարի կազմակերպման գործում:

1953 թվականի հունիսին Բաղդադի ավելի քան 5 հազար բնակիչներ խնդրագիր ուղղեցին Իրաքի թագավոր Ֆեյսալ 2-րդին², որի մեջ շարադրված էին հետևյալ պահանջները. վերացնել բոլոր արտակարգ օրենքները և ազատ արձակել քաղաքական քանտարկյալներին, շեղյալ հայտարարել անդրօրհրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը, շեղյալ միջինարևելյան հրամանատարությունը, շեղյալ հայտարարել օտարերկրյա նավթային ընկերությունների հետ կնքած պայմանա-

¹ „Ա-Շարա“, Երբրտ, 1953, 9 սառ.

² Ֆեյսալ 2-րդը շափստո գործով և գալ քարձացով 1953 թ. մայիսին:

գրերը և այլն¹, նույնպիսի պահանջներով հանդես եկան նաև ազգային-դեմոկրատական պարտիան, իրավաբանների ասոցիացիան և քաղաքական տարբեր ուժերի ներկայացուցիչները։ Իրաքի կառավարությունը ստիպված եղավ զիջել և երկրում արտակարգ դրուժյունը վերացվեց, Կրկին սկսեցին լույս տեսնել պրոգրեսիվ լրագրերը, որոնք փակվել էին 1952 թվականի նոյեմբերյան դեպքերից հետո։ Քաղաքական լեզու գործունեություն իրավունք ստացան դեմոկրատական պարտիաները, բացի Իրաքի կոմունիստական պարտիայից։

1954 թվականի մայիսին Իրաքի դեմոկրատական ուժերի կյանքում տեղի ունեցավ նշանակալի երևույթ։ Ստեղծվեց Ազգային ճակատ, որի մեջ մտան ալ-խաթիբլլալ և ազգային դեմոկրատական պարտիաները, ինչպես նաև բանվորների, գյուղացիների, ուսանողության, երիտասարդության, իրավաբանների, բժիշկների և հասարակական այլ շերտերի ներկայացուցիչները։ Այդ երևույթը նշանակալի էր այն իմաստով, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո առաջին անգամ դեմոկրատական ուժերը միավորվեցին։ Ազգային ճակատը ստեղծվեց 1954 թվականի հունիսին կայանալիք ընտրություններին միասնականորեն հանդես գալու համար։ Նա բնդունեց խարտիա, որի մեջ շարադրված պահանջները շուտափույթ էին ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին քաղաքականությունից բաղմամբիվ կարևոր հարցեր։ Խարտիան պահանջում էր՝ արտաքին քաղաքականության բնագավառում—վերացնել անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագիրը, հրաժարվել ամերիկյան ռազմական օգնությունից, շմասնակցել ռազմական խմբավորումներին, ամրապնդել բարեկամական կապերը արաբական երկրների հետ և այլն։ Ներքին քաղաքականությունում՝ տալ դեմոկրատական ազատություններ (մամուլի, խոսքի, ժողովների, միությունների), կիրառել 1936 թվականի աշխատանքային օրենքը, կորուճառել լատիֆունդիաների շահերը, վերացնել օտարերկրյա մոնոպոլիաները, ապահովել լրիվ զբաղվածություն, բարձրացնել աշխատավորների կենսամակարդակը և այլն։ Խարտիան ուշադրով էր նրանով, որ այն ստորագրել էին նաև

¹ «Аль-Миср», Каир, 1953, 2 июня.

գյուղացիության ներկայացուցիչները: Դա նշանակում էր, որ գյուղացիական շարժումը թևակոխում էր նոր հասարակարգի գյուղացիական շարժումների հիմնական պահանջները համարում էին հող ձեռք բերելուն, վարձակալման պայմանները բարելավելուն և այլն: Ընդհանուր ազգային-դեմոկրատական պահանջների առաջադրումը գյուղացիության կողմից համեմատաբար թույլ էր: 1950-ական թվականներից սկսած, երբ գյուղացիական շարժումները ավելի լայն թափ և կազմակերպված բնույթ ստացան գյուղացիությունը ավելի վճռականորեն հանդես եկավ ազգային դեմոկրատական խնդիրների պաշտպանությունում:

Ազգային հակառակ խարտիան, որը փաստորեն դարձավ Իրաքի դեմոկրատական ուժերի ընտրական պլատֆորմը, լայն աջակցություն գտավ ժողովրդական մասսաների կողմից: Մասնավորապես Ալ-Ահլիյե-ն նշում էր, որ Ազգային հակառակ ստեղծումը ժողովուրդը ցնծություն մտաբերեց, մինչդեռ ուսուցիչները և շրջաններն այն համարեցին մեծ վտանգ իրենց շահերին և բարեկեցությունը: Այդ պատճառով էլ կառավարությունը սկսեց ամեն տեսակ խոչընդոտներ ստեղծել նրա գործունեության համար:

1954 թվականի հունիսի ընտրություններն անցան ուսուցիչականական ուժերի պայմաններում: Կառավարությունը բացահայտ կերպով միջամտում էր ընտրությունների ընթացքին, ահաբեկում ընտրողներին, որ նրանք իրենց ձայնը շտան Ազգային հակառակ թեկնածուներին: Ընտրությունների արդյունքները կեղծելու նպատակով շատ տեղերում ընտրական ցուցակներում մտցնում էին մահացածների և այնպիսի մարդկանց անուններ, որոնք ընդհանրապես գոյություն չունեին: Ուսուցիչությունը Ազգային հակառակ թեկնածուներին թույլ չտվեց անցկացնել նախընտրական կամպանիա, նրանց հեռացնում էր ընտրական տեղամասից և այլն: Կառավարության հակադեմոկրատական գործողությունները և ուսուցիչական միջոցառումները ժողովրդական նոր ելույթների առիթ հանդիսացան: Մի շարք վայրերում՝ Քերբելայում, Սուլեյմանիում և Ալ-Քուֆայում արյունալի ընդհարումներ տեղի ունեցան ժողովրդի և ուսուցիչության միջև: Ըն-նեքեքում տեղի ունե-

ցավ բողոքի ցույց այն կապակցութիւններ, որ տեղական իշխանութիւնները ձեռքարկալի էին տեղի թեկնածու Մուհամմեդ աշ-Շարիբիին: Ոստիկանութիւնը ձեռքարկալից և բանտ նետեց բազմաթիւ ցուցարարներ¹: Մի քանի հազարանոց ցույց տեղի ունեցավ Կադիմայնում (Բաղդադի մոտ), որտեղ իշխանութիւնները կոպիտ կերպով խախտել էին ընտրութիւնների կանոնները և չէին ուզում, որ ընտրվեն օպոզիցիայի ներկայացուցիչը: Ոստիկանութիւնը նշեց այդ ցույցը: Եղան սպանվածներ և վիրավորներ²: Բացի այդ մի շարք ելույթներ տեղի ունեցան Դուզ Փուրմաթում (Կիրկուկի լիւմ), Հիլլայում, Փարխում (Բաղդադի շրջան), Դուլայմայում, Սամարայում և այլ վայրերում: Աշխատավորական մասսաների և պրոգրեսիւվ ուժերի ակտիւ աշակցութիւն շնորհիւ Ազգային ճակատի 10 դեպուտատներ ընտրվեցին պառլամենտի անդամ: Իրաքի պառլամենտի մեջ առաջին անգամ օպոզիցիան իր ներկայացուցիչներն ունեցավ պառլամենտում: Դա ունեցին ուժերի պարտութիւնն ու ժողովրդական մասսաների, Իրաքի առաջադեմ ուժերի խոշոր հաղթանակն էր:

Հակաիմպերիալիստական պայքարի հետ միասին բանվորները և գյուղացիները շարունակում էին պայքարը իրենց անտեսական պահանջները բավարարելու համար: 1953 թվականի դեկտեմբերի 5-ին գործադու սկսեցին «Բասրա պետրոլումի» բանվորները, որոնք պահանջում էին աշխատավարձի բարձրացում և իրենց արհմիութիւնի ստեղծում: Այս գործադույն այժմ էր ընկնում իր կազմակերպվածութիւններ: Այն ղեկավարում էր կոմունիստական պարտիայի Բասրայի ընդհատակյա կոմիտեն³:

Բասրայի գործադույնը լայն արձագանք գտավ ողջ երկրում: Նավթագործ բանվորների հետ համերաշխութիւնի դասադու հայտարարեցին Բաղդադի հրեք ուսումնական հաստատութիւնների ուսանողները, գործադու արեցին տասը տարեանների բանվորները և այլն: Երկրի դեմոկրատական

¹ „Саут аль-Ахалк“, Багдад, 1954, 5 июня; „Аль-Ахбар“, Каир, 1954, 9 июня.

² „The Iraq Times“, June 10, 1954.

³ „The Iraq Times“, January 18, 1954.

ուժերը պահանջում էին բավարարել գործադուլավորների պահանջը: Գործադուլավորների դեմ նեոավեցին ոստիկաններ, շատերը՝ վիրավորվեցին, եղան բազմաթիվ մերթափառություններ, փակվեց 9 թերթ: Դեկտեմբերի 15-ին Բասրայում մրտցրվեց ուղղմական դրուժյուն:

Սակայն ոստիկանական միջոցառումների օգնությամբ նույնպես հնարավոր չեղավ ընկնել գործադուլավորների կամքը: Նրանք պնդում էին իրենց պահանջների բավարարման վրա: Հանդիպելով այսպիսի համառ դիմադրության նավթատերերը հարկադրված եղան զիջել: Նրանք բավարարեցին բանվորների պահանջները աշխատավարձը բարձրացնելու վերաբերյալ: Բանվորներին թույլատրվեց կազմակերպել իրենց արհմիությունը: Բասրայի նավթագործ բանվորների հազիմանակը Իրաքի բանվորական շարժման լավագույն կշիռն է:

Ուշադրության արժանի է Բաղդադի ծխախոտի երկու ընկերությունների բանվորների գործադուլը, որը տեղի ունեցավ 1953 թվականի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին: Գործադուլավորները պահանջում էին աշխատավարձի բարձրացում և բանվորների իրավունքների հարգում¹: Կոմունիստական ղեկավարությամբ նրանք կազմակերպեցին միտինգներ և ցույցեր: Միախոտագործ բանվորները պաշտպանեցին Ազատ հայրենիք և ժողկող ժողովուրդը կոմունիստական լոզունգը: Նրանք ցույցի դուրս եկան Եֆրոլիտարներ բուրք երկրների, միացն՝ք լոզունգով: Ցուցարարները Իրաքի կառավարությունից պահանջեցին պաշտպանել Իրանի ժողովրդի պայքարը և Մոսադդիկի կառավարությունը, իրենց համերաշխությունը հայտնեցին Հյուսիսային Կորեայի ժողովրդի ազատագրական պայքարին: Միախոտի ընկերության բանվորները ցույցի ժամանակ առաջ քաշեցին ռեժիմը ուղում հենք մի ղեկավարիկա, որը ղեկավարի բանվոր զասակարգը²: Սա բուլտրովին նոր երևույթ էր Իրաքի ազգային ազատագրական շարժման մեջ: Այժմ այդ կարգի պահանջի առաջադրումը խոսում էր այն մասին, որ Իրաքի ազգային ազատագրական ուժերն ընդհուպ

¹ „The Iraq Times“, January 21, 1954.

² Նույն տեղում, February 1, 1954.

մտեցել էին միապետության տապալման և ռեսպուբլիկա հիմնելու գաղափարին:

1954 թվականին հուլիսին տեղի ունեցան Նաև Բաղդադում (մայիսի 1-ի կապակցությամբ), Հաբրանիայում, Հայլում (Քույթի լիվա) և այլ վայրերում: Ըստ որում Հայլում այդ հուլիսին, որոնց պատճառը աշխատավորների ժանդարմականներն էին, վերածվեցին խոշոր հակակառավարական ելույթի: Ծուցարարները կտրեցին հեռախոսային կապը, շարժեցին անդի փոստի շենքի պատուհաններն ու դռները, այրեցին տեղի պաշտոնյաների ակումբի կահ-կարասին, քարեր նետեցին կառավարական շենքերի վրա, հարձակվեցին գատավորի տան վրա և այլն¹: Քույթի մուսաարիֆը նրանց զեմ ուղարկեց ռստիկանական խոշոր ուժեր, որոնք ճնշեցին Հայլի բնակիչների այդ հակակառավարական ելույթը:

-Չնայած այդ պարտություններին և ժամանակավոր անհաջողություններին, բանվորական շարժումն իրաքում անշեղորեն աճում ու ավելի կազմակերպված էր դառնում:

Այս շրջանում ուժեղանում են նաև գյուղացիական ելույթները: Նրանք դառնում են ավելի մասսայական: Գյուղացիները վճռականորեն հանդես էին գալիս ֆեոդալ-շեյխերի դեմ, բռնադրամում նրանց հողերը, հրաժարվում հարկերը վճարելուց, պահանջում քարձրաշնել վարձակալման իրենց բաժինը և այլն: 1953 թվականի փետրվարին Ամարայի լիվայի Ալ-Ազիրջա գյուղի բնակիչները ոտքի ելան պաշտպանելու իրենց իրավունքները: Գյուղի կալվածատերերը փորձում էին բռնադրամել գյուղացիներին պատկանող փոքրիկ հողակտորները: Զայրացած գյուղացիները կալվածատերերին վռնեցին գյուղից², նրանք զինված դիմադրություն ցույց տվին գյուղ եկած ռստիկաններին, Ոստիկանությունը 6 ժամ անընդհատ զեղակոծում էր գյուղացիների խրճիթները: Եվ միայն դրանից հետո նրան հաջողվեց կտարել գյուղացիների դիմադրությունը: Գյուղացիներից եղան սպանվածներ, վիրավորներ, իսկ 49 հոգի, որպես խոտվարարներ, ձերբակալվեցին:

¹ „The Iraq Times“, June 10, 1954.

² Տե՛ս „Арабы в борьбе за независимость“, стр. 391.

1953 թվականի մայիսին ապստամբվեցին Էրբիլի լիվայի մոտ 300 գյուղերը Ապստամբությունը տարածվեց նաև Գիալայի և Սուլեյմանիայի լիվաները¹։ Սարսափահար Ֆեոդալներն ու կառավարությունը հարկադրված եղան ապստամբների դեմ ուղարկել ոստիկանական մեծ ուժեր, որոնք ճնշեցին գյուղացիական այդ խոշոր ելույթը։ Ապստամբության ղեկավարները ձերբակալվեցին, իսկ շատ գյուղացիներ արտաքսվեցին իրենց հարազատ վայրերից։

Գյուղացիական նման մեծ ելույթներ տեղի ունեցան նաև Միչին Եփրատում։ Այստեղ առանձնապես աչքի ընկավ ալ-Հիլլայի գյուղացիների շարժումը։ Նրանք հրավիրեցին ազգային համագումար, որին մասնակցեց մոտ 300 մարդ։ Համագումարում ընդունվեց ազգային ծրագիր, որի մեջ շարադրված էին գյուղացիներին հուզող բազմաթիվ պահանջներ²։ Իսկ ալ-Իմարի գյուղացիները պահանջում էին, որ պետությունը պատկանող մի քանի սիրՖ հողերը արգարացիորեն բաժանվեն, որ այդ հողերը շանցեն միայն ֆեոդալների ձեռքը։ Նրանք պահանջում էին իրենց ապահովել հողափտորով և սահմանել վարձակալման այնպիսի սխեմա, որ իրենք ստանան բերքի կեսը։

1954 թվականին գյուղացիական խոշոր ելույթներ տեղի ունեցան նաև Շայմանում, որին մասնակցում էին մի քանի հազար գյուղացիներ։ Ֆեոդալ-շեյխերը հարկադրված եղան նրանց մի շարք պահանջները բավարարել։ Հետպատերազմյան շրջանի ամենախոշոր գյուղացիական ելույթը՝ Ամարայի լիվայի գյուղացիների 1955 թվականի հունիս-հուլիս ամիսների ապստամբությունն էր, որին մասնակցեց 20 հազար գյուղացի։ Գյուղացիները բռնադրվեցին կալվածատիրական հողերը և բաժանեցին իրար միջև։ Նրանց միջև բաժանվեց նաև բերքը³։ Նուրի Սաիդի կառավարությունը ազատամբների դեմ ուղարկեց զինվորական մասեր, որոնք դաժանորեն ճնշեցին գյուղացիների այդ ելույթները։ Ապստամբ

¹ 34* «Доклады ТСХА», вып. 58, стр. 317.

² 36* Г. Фарман... стр. 93.

³ «Ат-Тахрир», Каир, 1965, 19 июня.

գյուղացիների տները քանդեցին և այրեցին, մի քանի հոգու մահապատժի ենթարկեցին և շատերին էլ ձերբակալեցին:

Շատ ժամանակ չէր անցել Ամարայի գյուղացիների ապստամբությունից, երբ 1956 թվականին գյուղացիական մի նոր ելույթ բռնկեց Քուֆի լիվայի Ռամիսա գյուղում: Գյուղացիները գրավեցին կալվածատիրական հողերը և հրաժարվեցին վարձավճար տալ: Ռամիսա եկած ոստիկանները շեղարդացան ճնշել գյուղացիների ելույթը և վերականգնել կալվածատերերի իրավունքները: Այն ժամանակ Իրաքի կառավարությունը Ռամիսայի գյուղացիների դեմ ուղարկեց զորքեր՝ գրահապատ մեքենաներով և հրետանիով¹: Ինչպես նշում է ԵԱԹ-Քալիսա թերթը սկսվեց փսկական հակաաամարտ զորքերի և գյուղացիների միջև: Կառավարական զորքերը այլուրեք մեջ խեղդեցին գյուղացիական այս ելույթը: Բավական է նշել, որ այդ մարտում զոհվեցին 200 գյուղացիներ:

Գեմոկրատական ուժերի հաղթանակը ընտրությունների ժամանակ, ինչպես նաև բանվորական և գյուղացիական մասսայական ելույթները ցույց էին տալիս, որ միապետական ռեժիմն ապրում էր խորը ճգնաժամ: Իրաքը նորից գտնվում էր մեծ իրադարձությունների նախօրյակին:

1956 թվականի ընտրություններին կոնստիտուցիոն միություն պարտիան ստացավ պառլամենտի տեղերի մեծ մասը և նրա լիզեր Նուրի Սաիդը կազմեց կառավարություն: Նուրի Սաիդի կրկին պրեմիեր-մինիստր դառնալը Իրաքի գեմոկրատական ուժերը ընդունեցին խորը դժգոհությամբ: Նրանք արդեն փորձից գիտեին, որ ամեն անգամ, երբ անգլիական իմպերիալիզմի այդ հլու ծառան իշխանություն գլուխ էր կանգնում, արկրում հաստատվում էր տեոորիստական ռեժիմ և իմպերիալիստական ուժերը աշխատում էին իրականացնել իրենց հակաժողովրդական պլանները: Այնպես եղավ նաև այժմ: Նուրի Սաիդը որոշեց անպայման միանալ արևմտյան իմպերիալիստական պետությունների կողմից ծրա-

¹ „Ար-Տալա“, Դամասկ, 1956, 9 մալ.

զբրվող ռազմական խմբավորմանը: Սակայն մինչև այդ քալի իրականացումը ես ձեռք առնով մի շարք ստիկանական միջոցառումներ՝ երկրում օպոզիցիոն ուժերին ճնշելու համար: Ինչպես նշվեց սույն աշխատության առաջին գլխում 1954 թվականի ընթացքում Նուրի Մաիդի կառավարությունն ընդունեց բազմաթիվ հակակոնստիտուցիոն և հակադեմոկրատական գեկրեաներ, որոնք արգելեցին քաղաքական պարտիաների գործունեությունը, արհմիությունները, ժողովները և ցույցերը, փակեցին դեմոկրատական թեթիքը, քաղաքացիությունից զրկեցին կոմունիստներին, սկսեցին հետապնդել խաղաղության կողմնակիցներին, երիտասարդական դեմոկրատական կազմակերպությունները և այլն: Երկրում մոլեզնում էր տեևորը:

Նախքան ռազմական խմբավորմանը միանալը Իրաքի կառավարությունը որոշեց խզել իր դիվանագիտական հարաբերությունները Սովետական Միության հետ: 1954 թվականի նոյեմբերի 6-ին Իրաքի արտաքին գործերի մինիստր Շարանգիրը Բաղդադում ՍՍՄԳ Գործերի ժամանակավոր հավաքարմատարին հայտարարեց, որ Իրաքի կառավարությունը վրձնել է՝ սելնելով խնայողության նկատառումներից՝ փակել իր դիվանագիտական ներկայացուցչությունը Մոսկվայում: 1955 թվականի հունվարի 3-ին Իրաքի կառավարությունը հայտարարեց, որ դիվանագիտական հարաբերությունները երկու երկրների միջև համարում է ընդհատված, թեև, ինչպես նշվում էր, դա չէր նշանակում դիվանագիտական հարաբերությունների խզում՝ Սովետական Միության և Իրաքի միջև¹:

ՍՍՄԳ Արտաքին գործերի մինիստրության հայտարարության մեջ Իրաքի կառավարության այդ քալը իրավացիորեն գնահատվեց որպես տնքարյացակամ ակտ Սովետական Միության նկատմամբ: Այդտեղ միաժամանակ նշվում էր, որ պնուրի Մաիդի կառավարության այդպիսի գործողությունները ուղղակի կապ ունեն նրա արտաքին քաղաքական կուրսի հետ, որը ուղղված է Իրաքը և արաբական մյուս երկրները Մերձավոր և Միջին Արևելքի շրջանում Ամերիկայի Միացյալ Նա-

¹ „Правда“, 1955, 8 օտարք.

Հանգնեցրի և Անգլիայի կողմից կազմակերպվող ագրեսիվ
ուսղմական խմբավորումների մեջ ներգրավելու հետև¹:

1955 թվականի Հունվարին Քուրթիայի պրեմիեր-մինիս-
տրը Մենդերեսը այցելեց Բաղդադ՝ Իրաքի կառավարութան
հետ ուսղմական դաշինք կնքելու վերաբերյալ կոնկրետ խըն-
դիրները քննարկելու համար: Մենդերեսի այցը և Երա ու Նու-
րի Սաիդի Հունվարի 12-ի համատեղ կոմյունիկեն այն մա-
տին, որ Քուրթիան և Իրաքը որոշել են ուսղմական պակա
կնքել, խորը դժգոհություն առաջացրին Իրաքում և ողջ ա-
րարական աշխարհում: Իրաքում տեղի ունեցան բազմաթիվ
ցույցեր, որի ժամանակ ցուցարարները պահանջում էին Քուր-
թիայի հետ լինքել որևէ ուսղմական պայմանագիր: Երկրում
տարածվեցին թուուցիկներ, որոնք աշխատավորներին կոչ էին
անում պայքարել Նուրի Սաիդի կառավարության և նրա հա-
կապողային քաղաքականության դեմ: Նուրի Սաիդը այդ
ցույցերը ճնշեց անողորմաբար: Մի քանի օրվա ընթացքում ու-
սիականությունը ձերբակալեց մոտ 1000 մարդ: Բաղդադում
կենտրոնացվեցին զորքեր: Լիրանանի ԷԱԼ-Ախրարա թերթը
«Մենդերեսը ամերիկյան իմպերիալիզմի պատգամաբերն է»
հոդվածում անդրադառնալով Մենդերեսի Իրաք կատարած
այցին նշում էր, որ պատահական չէր Իրաքի կառավարության
կողմից զիվանագիտական հարաբերությունների խզումը Սո-
վետական Միության հետ՝ Մենդերեսի այցի նախօրյակին:
Մենդերեսի այցը, շարունակում է ԷԱԼ-Ախրարը, նշանակում
է մի նոր փորձ արարական երկրները Սովետական Միության
դեմ ուղղված ուսղմական խմբավորման մեջ ներգրավելու ուղ-
ղություն: Բեյրությում լույս տեսնող «Տեխզրաֆ» թերթը,
բացահայտելով թուրք-իրաքյան ուսղմական դաշինք կնքելու
խկական պատճառները, գրում էր, որ այդ պակաի նպատա-
կը ոչ թե Իրաքի պաշտպանությունն էր արտաքին վտանգից,
այլ երկրում գոյություն ունեցող ռեժիմի ղինումը, որպեսզի
ճնշվի ազգային-ազատագրական շարժումը, որը բազմիցս
հարկազրել է Նուրի Սաիդին և նրա համախոհներին փախել
Իրաքից:

¹ «Правда» 1955, 8 января.

Սգիպտոսը հայտարարեց, որ եթե Իրաքը Քուրդիայի հետ
 ուղղմական դաշինք կնքի, ապա զրանով նա արաբական միա-
 նությանը հարված հասցրած կլինի: Արաբական երկրնե-
 րում Իրաքի դեմ եղած դժգոհությունը մեղմացնելու և, եթե
 հնարավոր է նրանց նույնպես նախապատրաստվող ուղղմա-
 կան քաղաքական նպատակով, Նուրի Մախդը արաբա-
 կան երկրները ուղարկեց Իրաքի հայտնի պետական և քաղա-
 քական գործիչ Յադիլ Ջամալիին: Վերջինս հանդիպումներ
 ունեցավ Սգիպտոսի, Սիրիայի և Լիբանանի պրեզիդենտների
 և պետական այլ գործիչների հետ: 1955 թվականի փետրվարի
 2-ին Յադիլ Ջամալին հանդես եկավ Իրաքի պառլամենտում
 զեկուցելով իր շրջագայությունների արդյունքների մասին:
 Նրա ելույթը հետաքրքիր է այն տեսակետից, որ լույս է
 սփռում Իրաքի և արևմտյան տերությունների քաղաքակա-
 նություն մի քանի հարցերի վրա: Այսպես, երբ, արաբական
 երկրների ղեկավարները առաջարկում են Իրաքին, որ նա
 չմտնի ուղղմական քաղաքական, որովհետև Արաբական Լիգան,
 վտանգի դեպքում կարող է օգնել Իրաքին, Յ. Ջամալին ա-
 ռադիկալ է, նշելով, որ Արաբական Լիգան ազգային կազմա-
 կերպություն է, մինչդեռ իրենց անհրաժեշտ է ռեզիստանս կազ-
 մակերպություն և եթե ուզում ենք ունենալ ռեզիստանս կազմա-
 կերպություն, ապա այս շրջանի մեջ պետք է մացնենք
 Քուրդիան, Իրանը, Պակիստանը և նույնիսկ Աֆղանստանը¹,
 Ամեն ինչ ասված է պարզ: Պարզվում է, որ արևմտյան իմ-
 պերիալիստները իրենց ազդեցիկ խմբավորման մեջ ցանկացել
 են ներգրավել ոչ միայն արաբական երկրները, Քուրդիան և
 Իրանը, այլ նույնիսկ Աֆղանստանը, որը վարում է շեղորու-
 թյան և ուղղմական խմբավորումներին շմիանալու քաղաքա-
 կանություն:

Յադիլ Ջամալիի ելույթը նշանակալի է նաև մեկ այլ ի-
 մաստով: Նա ստիպված է խոստովանել, որ արևմտյան տե-
 րություններն առանց պայմանի Իրաքին ոչինչ չեն տա: Նա
 նշում է, որ արաբական երկրների լիզերներին ինքն ասել է,

¹ الدكتور محمد فاضل الجمالي، من واقع السياسة العربية،
 بيروت، ١٩٥٩ ص ٤

որ «միջազգային գրությունը ու նրա նգնաժամը մեզանից պահանջում են երկու բան 1. զինվել, 2. ունգիտնալ կազմակերպություն: Գալով զենքին, նրա աղբյուրը Արևմուտքն է, քանի որ շենք ուզում գործակցել կոմունիզմի հետ: Արևմուտքը մեզ զենք չի տա մեր աչքերի սևության համար, եթե նրա հետ համաձայնության և հասկացողության չգանք¹: Այսպես, ուրեմն, իմանալով, որ արևմտյան տերությունների օգնությունն անշահախնդիր չէ, որ նրանք ցանկանում են արարական երկրներն օգտագործել իրենց նպատակների համար, Իրաքի կառավարող կլիկը, այնուամենայնիվ, կանգնում է այդպիսի օգնությունն ստանալու, Բաղդադի ազրեախիվ ըլոկի ստեղծման տեսակետի վրա: Գա մի ավելորդ անգամ ցույց է տալիս, որ Իրաքի կառավարության քաղաքականությունը ուղղակի զավաճանութուն էր իր և արարական մյուս ժողովուրդների կենսական շահերին: Ֆ. Ջամալին Իրաքի կառավարության անունից պաշտոնապես հայտարարում է, որ իրենք չեն կարող շեղոք լինել, և որ «մեր հետեւիլիք քաղաքականությունը պետք է լինի Քուրդիայի ընտրած քաղաքականությունը»², Իրաքի համար օրինակ էր դարձել այն Քուրդիան, որը փաստորեն վեր էր ածվել արևմտյան տերությունների գաղութին և դարձել ամերիկյան իմպերիալիզմի ուղղմական բազան:

Արարական մյուս երկրները ուղղակիորեն դասապարտեցին Իրաքի կառավարության այս դիրքը: Նրանք պահանջեցին, որ Իրաքը հրաժարվի իր մտադրություններից, նրանք իրավացիորեն գտնում էին, որ «Բաղդադի պակտը իր հսկայական վտանգներով մի նոր սպառնալիք է ոչ միայն Իրաքի ժողովրդին, այլ նաև ամբողջ արարական ազգին և Միջին Արևելքի մյուս ժողովուրդներին»³:

Սաֆայն Նուրի Սաիդի կառավարությունը, հաշվի չառնելով Իրաքի ժողովրդի և ողջ արարական աշխարհի պահանջը, 1955 թվականի փետրվարի 24-ին Բաղդադում 5 տարի

¹ الدكتور محمد فاضل الجمالي... ص ٤١

² Նույն տեղում, էջ 43:

³ «انتفاضة العراق الاخيرة، عرض وتحليل»، بغداد، ١٩٥٧

ժամանակով ռազմական պակտ կնքեց թուրքիայի հետ, որի համաձայն կողմերը պարտավորվում էին համագործակցել իրենց բանվորանոսությունն ու պաշտպանությունն՝ ապահովելու նպատակով: Թուրք-իրաքյան ռազմական պայմանագրի կնքումով հիմքը դրվեց Մերձավոր և Միջին Արևելքում ռազմական բռնկի ստեղծմանը, որը հետագայում Անգլիայի, Պակիստանի և Իրանի միացումով Բաղդադի պակտ անունը ստացավ:

Ապրիլի 4-ին թուրք-իրաքյան ռազմական պակտին միացավ Անգլիան: Միաժամանակ Իրաքի և Անգլիայի միջև կնքվեցին բնատույն համաձայնագրեր, որոնցով վերանում էր անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագրերը: Սակայն դա որևէ փոփոխություն առաջ չբերեց Անգլիայի և Իրաքի հարաբերություններում, քանի որ Անգլիան, ըստ նոր համաձայնագրի, առաջվա պես պահպանում էր իր արտոնությունները Իրաքում: Նոր համաձայնագիրը Անգլիայի արամադրություն տակ էր թողնում Հարբանիա և Շալաբա ռազմա-օդային բազաները: Անգլիական ռազմական ուժերը կարող էին օդարժել Իրաքի բոլոր ռազմական օբյեկտներին, ազատ թռչել Իրաքի տերիտորիայի վրայով: Բրիտանական նավերը կարող էին ամեն ժամանակ ազատ մտնել Շաա էլ-Աբաբի ջրերը: Անգլիական զինվորական հրահանգիչները մնում էին Իրաքում իրաքյան բանակը վարժեցնելու համար: Անգլիական սպաները և զինվորները օգտվելու էին էքստերիտորիալ իրավունքներից՝ Թեհլե տեսնում ենք, այս նոր համաձայնագիրը պահպանում է անգլո-իրաքյան 1930 թվականի պայմանագրի բոլոր հիմնական կետերը: Եվ եթե 1930 թվականի պայմանագիրը չնդլալ հայտարարեցին, ապա դա բացատրվում է նրանով, որ նրա անունն անգամ արգեն առելի էր դարձել Իրաքի ժողովրդին: Անգլիան և Իրաքը կնքեցին սնորհ պայմանագիր և չնդլալ հայտարարեցին հինը, կարծես, թե անվան փոփոխումը կարող է խաթել ժողովրդական մասսաներին:

Բաղդադի ռազմական դաշինքը ներկայացվեց պառլամենտի հաստատմանը: Սակայն նրա ժրնարկումն անցավ վերին պատիճանի տարօրինակի Դիպլոմատներին պայմանա-

գրի գրավոր տեքստը շրաժանվեց: Ընթերցվեց պայմանագրի բովանդակությունը և 10 բույս ժամանակ տրվեց քննարկման համար: Իսկ անդու-իրաքյան սեյտուկ համաձայնագրերն ապուլամենտի հաստատմանը ընդհանրապես չենք կայացվեցին: Նրա մասին ոչ մի խոսք չխոսվեց և դեպուտատները համաձայնագրերի մասին տեղեկացան միայն հետո, երբ այդ հարցը քննարկվում էր Անգլիայի համայնքների պալատում: Իրաքի պաուլամենտից և ժողովրդից սեյտուկ համաձայնագրերի գոյություն փաստը թարքնեիլ պետք է բացատրել նրանով, որ այդ համաձայնագրերը ոչնչով չէին փոխում 1930 թվականի պայմանագրի հոդվածները և Իրաքը առաջվա պես մնում էր որպես Անգլիայի ռազմական բազա: Ուստի և Նուրի Սաիդը հույս չունեի, թե Իրաքի պաուլամենտը, շնայած, որ այնտեղ հիմնականում նստած էին նրա մարզիկ, կարող էր հաստատել այդ համաձայնագրերը:

1955 թվականի սեպտեմբերի 23-ին Բազդադի պայմանագրին միացավ Պակիստանը, իսկ նոյեմբերի 3-ին՝ Իրանը: ԱՄՆ-ի և Անգլիայի բուլոբ փորձերը այդ ազդեցիվ խմբավորման մեջ ներգրավել արարական բուլոբ երկրներին, վերջացան անհաջողությամբ: Բազդադի պակտը կազմակերպչորեն վերջնականապես ձևավորվեց 1955 թվականի նոյեմբերի 21—22-ին Բազդադում տեղի ունեցած հիմնադիր ժողովում, որտեղ և ստեղծվեցին այդ ազդեցիվ խմբավորման հանձնաժողովները:

Բազդադի ռազմական պակտի ստեղծումը հետևյալ նպատակներն էր հետապնդում: Առաջին, ստեղծել ռազմական պաշտպան Մոսկուայի Միություն հարավային սահմանների մոտ: Այն ուղղված էր սոցիալիստական լագերի երկրների դեմ: Երկրորդ, ճնշել ազգային-ազատագրական շարժումները և փրկել զաղութային սիստեմը կործանումից: Երրորդ, սեպտեմբերի 21-ին հույս ունեին այդ պակտի մեջ մտնող երկրներին զինված ուժերի օգնությամբ պահպանել իրենց տիրապետությունը, պահպանել այդ երկրներում գոյություն ունեցող հակաժողովրդական սեպտեմբերը: Բազդադի բուլոբ խմբերիստական և հակաժողովրդական սեպտեմբերի օգնություն էր: Այդ բանը հարկադրված էին խոստովանել

նաև բարժուական մի շարք պատմարաններ: Այսպես, օրինակ, տեղիացի պատմարան Կարակտուսը գրում է, որ Քաղզադի պակտի նպատակն էր «ստեղծել ՆԱՏՈ-ի նման մի գաշինք Ռուսաստանի հարանվային սահմաններին մոտ»¹:

Քեև ԱՄՆ-ը ձևականորեն շմտավ Քաղզադի պակտի մեջ, սակայն նա հանդիսացավ այդ պակտի ակտիվ ստեղծողը և նրա քաղաքականությունն որոշողը: 1956 թվականի ապրիլին ԱՄՆ-ը մտավ Քաղզադի պակտի տնտեսական և քայքայիչ գործունեության դեմ պայքարող կոմիտեների մեջ, իսկ 1957 թվականի հունիսին՝ ռազմական կոմիտեի մեջ²: Դա նշանակում էր, որ նա փաստորեն մտավ Քաղզադի պակտի մեջ: Ուստի Իրաքի դեմոկրատական ուժերը լրիվ հիմք ունեին ասելու, որ Քաղզադի պակտի ստեղծումով ամերիկյան ու անգլիական իմպերիալիզմը և նրանց գործակալները համախմբվեցին մի ճակատում ընդդեմ Մերձավոր ու Միջին Արևելքի ժողովուրդների³:

Քաղզադի պակտի կնքումը Իրաքի ժողովրդական լայն մասսաներն ընդունեցին խորին զայրույթով: Նուրի Սաիդը այդ բանը նախատեսում էր: Այդ պատճառով էլ նա նախօրոք մարտական պատրաստականություն մեջ էր գրել բանակը և ոստիկանությունը: Պառլամենտի շուրջը և փողոցներում նաստեղադրեց տանկեր և զինվորական մասեր: Բանակին և ոստիկանությունը հրաման արձակվեց առանց զգուշացման կրակել ցուցարարների վրա⁴:

Սակայն այս նախազգուշական միջոցառումները չկարողացան կանխել ժողովրդական ելույթները. երկրի զանազան վայրերում տեղի ունեցան միտինգներ և ցույցեր: Օպորտյուն ստեղծ առաքածում էին թուլցիկներ, կոշ անեղով ժողովրդական մասսաներին ակտիվ պայքար ծավալել Քաղզադի պակտի դեմ: Ամարայում, Նասրիայում, Ալ-Հայյում և այլ վայրե-

¹ Caractus, ... p. 102.

² „Iraq“, Department of State, U. S. Washington, 1957, p. 15.

³ «انتفاضة العراق الاخيرة»، عرض وتحليل، ص ۱۰۱

⁴ ЦГАОП, ф. 4459, оп. 26, ел. кр. 175, л. 12.

բում արյունալի ընդհարումներ տեղի ունեցան գյուղացիության և ստտիկանություն միջև¹։

1955 թվականի մարտին խոշոր ցույցեր տեղի ունեցան Բաղդադում՝ Քուրդիայի պրեզիդենտ Ջեյալ Բալարի Իրաք ժամանելու կապակցությամբ։ Այդ ցույցերը, որին մասնակցում էին Բաղդադի հազարավոր քաղաքացիներ, վերածվեցին հակաիմպերիալիստական, Բաղդադի պակտի դեմ ուղղված ելույթներին²։ Քեև Իրաքի կառավարությունը ճնշեց այդ ցույցերը, սակայն նա հարկադրված եղավ փոփոխություններ մտցրնել Բալարի Իրաքում գտնվելու ծրագրի մեջ և կրճատել նրա այցելության ժամանակը։ Փետրվար—մարտ ամիսներին Բաղդադի պակտի դեմ ուղղված բողոքի դասադուլներ հայտարարեցին Բաղդադի ուսանողները։ Նրանց լռեցնելու համար կառավարությունը ժամանակավորապես փակեց ուսումնական հաստատությունները։ 1955 թվականի մայիսին տեղի ունեցավ Իրաքի կանանց կոնֆերանսը։ Կոնֆերանսում ընդունված բանաձևում ասված էր. «Իրաքի ժողովուրդը դատապարտում է Քուրդ-իրաքյան պակտը, հանդես է գալիս Իրաքին տրվող ԱՄՆ-ի ռազմական բազաների, երկիրը ռազմական դաշինքների մեջ ներգրավելու, օտարերկրյա պետությունների տիրապետության դեմ և պահանջում է վարել շեղոք քաղաքականություն»³։

Անգլիան ի նկատի ունենալով Բաղդադի պակտի դեմ Իրաքում ծավալված ելույթներն ու դժգոհությունները 1956 թվականի հունվարին լրացուցիչ ռազմական ուժեր տեղափոխեց Կիպրոս՝ անհրաժեշտության դեպքում Նուրի Սաիդին շտապ օգնության հասնելու ժողովրդական ելույթները ճնշելու համար։

1956 թվականի հունվարին հրապարակվեց Իրաքի կոմունիստական պարտիայի Կենտրոնական կոմիտեի հայտարարությունը, որտեղ վերլուծվում էր Իրաքում ստեղծված գրությունը՝ ԱՄՆ-ից ռազմական բազաների ստանալու

¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 26, ад. кр. 176, л. 12.

² Նույն տեղում, թ. 18

³ „Առ-Փահա“, Երբրտ, 1955, 20 ապ.

պայմանագրի և Բաղդադի պակտի կնքումից հետո կոմպարտիան հայտարարում էր, որ Իրաքի կառավարությունն այդ քայլերը հանդեպին բազային սովետականների բուր հականիշների վերացմանը և Իրաքը պահաման մեջ գրին անգլոամերիկյան իմպերիալիստական շրջաններից¹: Հայտարարությունն մեջ այնուհետև նշվում էր, որ միանալով Բաղդադի պակտին, Իրաքը խախտեց արարական երկրների լիգայի որոշումը՝ շեղություն պահպանելու և ռազմական խմբավորումներին շմանակցելու մասին, խախտեց Բանդունդի կոնֆերանսում վերցրած իր պարտավորությունը և դրանով իսկ իրեն մեկուսացրեց Ասիայի և Աֆրիկայի ժողովուրդներին իմպերիալիզմի ու գաղութատիրության դեմ մղվող պայքարից: Իրաքի կոմունիստական պարտիան կոչ էր անում ժողովրդին պայքարել Բաղդադի պակտի դեմ, հասնել այն բանին, որ Իրաքը վարի շեղոք քաղաքականություն: Նա միաժամանակ պահանջում էր վերականգնել դիվանագիտական հարաբերությունները Սովետական Միության հետ²: Իրաքի կոմպարտիայի հայտարարությունը լայն արձագանք գտավ աշխատավորական մասսաների շրջանում և նրանց օգնեց ճիշտ կերպով հասկանալու իրենց առջև կանգնած խնդիրները:

Գծոհունությունը Նուրի Սաիդի կառավարության քաղաքականությունից այնքան խորն էր, որ դա իր արտացոլումը գտավ նույնիսկ պառլամենտում: Առանձին դեպուտատներ պառլամենտում հանդես եկան Նուրի Սաիդի քաղաքականության խիստ քննադատությամբ: Գեպուտատ Աբդուլ Մահմուդը նշեց, որ Բաղդադի պակտը քայքայում է արարական երկրների միասնությունը և հանդիսանում է նրանց միջև գոյություն ունեցող տարաձայնությունների հիմնական պատճառը: Մի այլ դեպուտատ՝ Սեիդ ալ-Ֆարսին պառլամենտի նիստում հայտարարեց, որ Բաղդադի պակտին մասնակցելը Իրաքի հավար ունեցավ շահազանց բացասական հետևանքներ: Իսկ մի շարք դեպուտատներ մատնանշեցին, որ Բաղդադի պակտին մասնակցելը ծանր է անդրադառնում երկրի էկոնոմիկա-

¹ „Ար-Նուր“, Դամասկ, 1956, 17 օրոքը.

² Նույն տեղում:

յի վրա: Նրանք պահանջեցին երկիրը ազատել օտարերկրյա ազդեցութիւնից, վերականգնել կոնստիտուցիոն ազատութիւնները և այլն:

Գեպքերի դարգացումը տրամաբանորեն հասցրեց Նուրի Սաիդի հրաժարականի պահանջին: Երկրի բոլոր օպոզիցիոն ուժերը իրավացիորեն ի դեմս Նուրի Սաիդի տեսնում էին այն մարդուն, որը բոլորովին անտեսում էր Իրաքի ազգային շահերը և ամեն միջոցներով պաշտպանում իմպերիալիզմի և ֆեոդալական վերնախավի շահերը: Նրանք պահանջում էին, որ ժողովրդին ատելի կառավարութիւնը հեռանա իշխանութիւնից:

1956 թվականի հոկտեմբեր—նոյեմբերին Անգլիան, Յրանսիան և Իսրայելը ազդեցիվ պատերազմ սանձազերծեցին Եգիպտոսի դեմ, Սուեզի ջրանցքը վերջինիս կողմից ազգայնացնելու կապակցութեամբ: Սուեզի ջրանցքի ազգայնացումը ծանր հարված էր իմպերիալիստներին և, առաջին հերթին, Անգլիային ու Յրանսիային: Իմպերիալիստները գտնում էին, որ եթե Եգիպտոսին հաջողվի իրականացնել իր սուվերեն իրավունքները Սուեզի ջրանցքի նկատմամբ, ապա դա խոշոր հարված կլինի իրենց դիրքերին ոչ միայն Եգիպտոսում, այլ նաև Մերձավոր և Միջին Արևելքի բոլոր երկրներում և հատկապես արաբական երկրներում: Ուստի նրանք որոշեցին զենքի ուժով ստիպել Եգիպտոսին հրաժարվելու իր մտադրութիւնից: Գա բողոքի խոշոր ալիք բարձրացրեց ամբողջ աշխարհում: Խաղաղասեր ուժերը պահանջում էին դադարեցնել զինված ազդեցիան Եգիպտոսի դեմ և հարգել նրա օրինական իրավունքները: Եգիպտոսի պաշտպանութեամբ ակտիվորեն հանդես եկան արաբական բոլոր երկրները: Արաբական ժողովուրդները Եգիպտոսի պայքարը համարեցին իրենց պայքարը, արաբական ազգային-ազատագրական շարժման անբաժանելի մասը: Եգիպտոսի հաղթանակը մեծ չափով կնրպաստեր արաբական ազգային-ազատագրական շարժման ուժեղացումը, իսկ պարտութիւնը կթուլացնէր այդ շարժ-

ման դիրքերը և Հնարավորութիւն կընձեռնէր իմպերիալիս-տական պետութիւններին որոշ ժամանակ ևս պահպանել իրենց գաղութային տիրապետութիւնը:

Սգիպտական ժողովրդի պայքարը վճռական պաշտպա-նութիւն գտավ նաև Իրաքի ժողովրդի կողմից: Դեռևս օգոստոսին ամբողջ Իրաքում տեղի ունեցավ համընդհանուր զոր-ժազույ ի պաշտպանութիւն Սգիպտոսի: Պառլամենտի մի շարք ղեկուստաններ կառավարութիւնից պահանջեցին անհրաժեշտ օգնութիւն ցույց տալ Սգիպտոսին Սուեզի հարցում: Երկրի ղեմակրատական ուժերը պահանջում էին, որ Իրաքի կառավարութիւնը բացահայտորեն դատապարտի Անգլիայի և Ֆրանսիայի գործողութիւնները:

Ագրեսորները իրենց պլանների իրականացման գործում մեծ հույսեր էին կապել Բաղդադի պակտի և հատկապես Իրաքի Հեռ, որը նրանք համարում էին այդ ագրեսիվ խմբավոր-ման ամենահուսալի անդամը: Անգլիան և Ֆրանսիան, որոնց ագրեսիվ գործողութիւնները փաստորեն աշակցութիւն գտան ԱՄՆ-ի կողմից, հույս ունեին իրենց այդ ավանտյուրայի մեջ ներգրավել Իրաքը և նրա օգնութեամբ քայքայել արաբական միասնութիւնը և թիկունքից հարված հասցնել մեկուսացված Սգիպտոսին:

Սակայն այդ պլանները Հնարավոր չեղավ իրականացնել: Իրաքի ողջ ժողովուրդը ռաքի ելավ Սգիպտոսին պաշտպանե-լու համար: Ամբողջ նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսներին Իրաքում տեղի ունեցան զործազույներ, ցույցեր, ելույթներ և այլն, որի ժամանակ Սգիպտոսին լիակատար աշակցութիւն ցույց տալու պահանջը միաձուլվեց հակաիմպերիալիստական և հատկապես Բաղդադի պակտի դեմ ուղղված պայքարի Հեռ: Իրաքի աշխատավորական մասսաները պահանջում էին դուրս գալ Բաղդադի պակտից, խզել դիվանագիտական հարաբերու-թիւնները Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Քուրդիայի Հեռ, դադարեցնել նավթի մատակարարումը Անգլիային և Ֆրանսիային, պահպանել արաբական միասնութիւնը:

Ժողովրդական շարժումների շնչման տակ Իրաքի կառա-վարութիւնը հարկադրված եղավ խզել դիվանագիտական հա-րաբերութիւնները Ֆրանսիայի Հեռ և հայտարարել, որ Բաղ-

դադի պակասի խորհրդի նիստերին շի մասնակցի, եթե այնտեղ ներկա դառնան Անգլիայի ներկայացուցիչները: Դա առաջին լուրջ անգրավաժքն է՝ որ տվեց Բաղդադի սազմական մեքենան:

Սակայն Իրաքի կառավարության այդ որոշումը չէր նշանակում, որ նա խզեց ամեն մի հարաբերությունն ագրեսորների հետ: Եուտով Իրաքի հասարակայնությանը հայտնի դարձավ, որ Նուրի Սաիդի թուլլումբյամբ Եգիպտոսի քաղաքները և գյուղերը ուժեղացրելու համար Անգլիան օգտագործում է Իրաքի օդանավակայանները: Իրաքի կառավարությունը անգլիական սազմական ինքնաթիռներին ապահովում էր վանլանյութով, անգլիական վիրավորներին օգնում էր դեղորայքով և այլն: Բացի այդ, հայտնի դարձավ նաև, որ իմպերիալիստների թելադրանքով Իրաքը դավադրություն էր կախապատրաստում Սիրիայի դեմ, որը փակել էր Եգիպտոսի թիկունքը և մեծ օգնություն էր ցույց տալիս նրան:

Նուրի Սաիդի այդ դավաճանական քաղաքականությունը հանգեցրեց այն բանին, որ Իրաքում նոր ապստամբություն սկսվեց: Զինված ընդհարում տեղի ունեցավ Բաղդադի տասնյակ հազարավոր ցուցարարների և ոստիկանների միջև: Ցուցարարները պահանջում էին իսկական օգնություն ցույց տալ Եգիպտոսին և դուրս գալ Բաղդադի պակասից: Եգիպտոսի օգնության իրաքյան կոմիտեն, որի մեջ մտնում էին երկրի բոլոր քաղաքական պարտիաների և կազմակերպությունների ներկայացուցիչները, մերկացրեց Նուրի Սաիդի կառավարության երկերեսանի քաղաքականությունը: Իրաքի ժողովրդին ուղղված այդ կոմիտեի դիմումի մեջ ասվում էր. «Նուրի Սաիդը երեսպաշտորեն հայտարարեց Եգիպտոսին պաշտպանելու մասին: Նույն ժամանակ նա արձակեց անգլիական օդաչուների ձեռքերը, նրանց համար օդանավակայաններն օգտագործելու իրավունք վերապահելով»¹:

Երկրի տարրեր վայրերում, մասսաների ելույթը կազմակերպելու նպատակով ստեղծվեցին ազգային կոմիտեներ:

Ապստամբությունն առանձնապես մեծ թափ ընդունեց Նեջեֆում և Քուբէ էլ-Հայյում: Նեջեֆում հինգ օր շարունակ քա-

¹ „Ар-Քաձ ալ-Ամ“, Дамаск, 1956, 16 ноября.

դաքի ողջ բնակչությունը դիմադրություն էր ցույց տալիս զորքերին և սատիկանական ուժերին: Ապստամբները պահանջում էին Նուրի Սաիդի կառավարության հրաժարականը, Քաղզուդի պակտից դուրս գալ և խեղական օգնություն ցույց տալ Եգիպտոսին: Նեչեֆի բնակչության պայքարը լայն արձագանք դտավ Իրաքում: Համերաշխության հուժկու ցույցեր տեղի ունեցան Քաղզաղում, Ամարայում, Հո-Գիվանիայում և այլ վայրերում: Ճուցարարները պահանջում էին փոփոխություն մտցնել կառավարության քաղաքականության մեջ և դադարեցնել սեպտեմբերի նեչեֆի բնակչության դեմ:

Նեչեֆում զորքերի և բնակչության միջև տեղի ունեցած զինված ընդհարումների հետևանքով երկու կողմից զոհվեց 104 մարդ:

Քույթ էլ-Հայյում բնակչությունը ցրեց սատիկանությունը և քաղաքի կառավարումը վերցրեց իր ձեռքը: Ստեղծվեցին ժողովրդական կոմիտեներ: Քաղաքում հաստատվեց լրիվ կարգ ու կանոն¹, Երբ կառավարության զորքերը մտանցան քաղաքին, բնակչությունը ստեղծեց դիմադրության ժողովրդական կոմիտեներ: Քույթ էլ-Հայյի բնակչությունը ավելի քան վեց օր դիմադրում էր կառավարական ուժերին: Եվ միայն ինքնաթիռների ու հրետանու օգնությամբ Իրաքի կառավարությանը հաջողվեց սնչել Քույթ էլ-Հայյի ապստամբությունը:

Հուժկու մասսայական ելույթներ տեղի ունեցան նաև Քասրայում, Սուլեյմանիայում, Կիրկուկում և այլ վայրերում, որոնք վերածվեցին արյունալի ընդհարումների ցուցարարների ու զորքերի միջև: Կիրկուկի բանվորները Արաբական Արժույթունների միջազգային կոնֆեդերացիայի չուժով երկու անգամ քանդեցին Նավթամուղը ազդեցություններն սովորից զբրկելու համար²:

Նուրի Սաիդը սարսափած ժողովրդական ապստամբությունից իր իշխանությունը պահպանելու համար մորիլիզացիոն վիճակում էր պահում Իրաքի բանակի երկու երրորդը:

¹ Տե՛ս „Современный Восток“, № 5, 1957, стр. 15.

² „Trade Union Record“, New Delhi, 1959, vol. 15, № 10,

Բացի այդ կառավարական հիմնարկների պաշտպանությունը ուժեղացնելու նպատակով, նա Բաղդադում կենտրոնացրեց երկու զբաժանատուներին՝ Սակայն այդ բոլոր միջոցառումներն անզոր էին կանգնեցնելու ժողովրդական շարժումները: Նուրի Սաիդը ստիպված եղավ դիմել ցեղերի ղեկավարներին, ինդրելով նրանց մասնակցել այդ շարժումների ճնշմանը: Այդպիսի դիմումը ցեղերի պետերին բացատրվում էր ոչ միայն աղգային-ազատագրական շարժման լայն թափով, այլ նաև նրանով, որ սկսվել էր տատանվել նաև բանակը: 1956 թվականի նոյեմբերյան իրադարձությունների ժամանակ բազմաթիվ զեպրեյր եղան, երբ զորքերը հրաժարվում էին կատարել կառավարության հրամանը և չէին կրակում ապստամբների վրա:

Ցեղերի ղեկավարները մերժեցին Նուրի Սաիդի պահանջը: Դեռ ավելին, շիի ցեղերի ղեկավարները մտած Ֆեյսալ II պալատը և հայտարարեցին, որ իրենք այնսահդից դուրս չեն գա, քանի դեռ Նուրի Սաիդը պրեմիեր-մինիստր է:

1956 թվականի զեպրեյրին ակտիվորեն մասնակցում էր նաև Իրաքի գյուղացիությունը: Միջին Եփրատի և Տիգրիսի, Բաղդադի լիվայի և այլ վայրերի գյուղացիները պատվիրակություններ ուղարկեցին Բաղդադ իրենց պահանջները կառավարությունը հազորդելու համար: Նրանք պահանջում էին հող և ազատություն, Նուրի Սաիդի հրաժարականը, Բաղդադի պակտից դուրս գալը և արաբական ազատագրական քաղաքականության միանալը¹: Կառավարությունը հրաժարվեց բազմաթիվ գյուղացիների ցանկությունները և վերահիշյալ վայրերն ուղարկեց ղինվորական ուժեր, որոնք հրետանու, ավիացիայի և զբաժանեցնանների օգնությամբ ճնշեցին գյուղացիական հույսերը: Եղան բազմաթիվ զոհեր: Մի քանի հազար գյուղացիներ ձերբակալվեցին, իսկ որոշ ցեղեր տեղահան արվեցին: Սակայն ժողովրդական ելույթները շարունակվում էին: Նուրի Սաիդի կառավարությունը գտնվում էր անկման եզրին: Անկարող լինելով իր ուժերով ճնշել ժողովրդական շարժումները, Իրաքի կառավարությունը դիմեց ԱՄՆ-ի

¹ „Современный Восток“, № 5, 1957, стр. 16.

օգնությանը: Նա խնդրեց, որ իրեն ցույց տան անհրաժեշտ օգնություն և որ ԱՄՆ-ը բացեփրաց՝ հանդես գա Իրաքի և Բաղդադի պակտի պաշտպանությամբ: 1956 թվականի նոյեմբերի 29-ին ԱՄՆ-ի կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ ինքը պաշտպանում է Բաղդադի պակտը¹: ԱՄՆ-ը միաժամանակ սպառնաց Իրաքի ազգային-ազատագրական ուժերին: ԱՄՆ-ի կառավարության այդ հայտարարությունը Իրաքի ռազմիկներին բազմիցս հաղորդում էր, որ պետք է ահաբեկի ժողովրդին: Ստանալով ամերիկյան իմպերիալիստների աշակցությունը Իրաքի կառավարող կլիկը անցավ վճռական գործողությունների: Ֆեյսալ II արձակեց պառլամենտը և ղեկավարեց 1-ից երկրում մտքրեց ռազմական դրություն: Դա նշանակում էր, որ սկսելու էին գործել արտակարգ օրենքներ: Երկրում կատարվեցին մասսայական ձերբակալություններ, այդ թվում նաև բանակի սպայական կազմից:

Չնայած ԱՄՆ-ի կառավարության սպառնալիքներին և Իրաքում ռազմական դրություն մտցնելուն գործադրվեցին և ցույցերը Բաղդադում, Նեշեֆում և այլ վայրերում շարունակվեցին: Իրաքի ազգային-ազատագրական ուժերը հայտարարեցին, որ նրանք չեն դադարեցնի պայքարը մինչև որ Նուրի Սաիդը հրաժարական չտա և Իրաքը դուրս չգա Բաղդադի պակտից: Բայց արդեն ղեկավարներ ամսին ելույթները նախորդ շրջանի հետ համեմատած թուլացան:

1956 թվականի նոյեմբերյան ապստամբությունը և հետագա ելույթները չհասցրին Նուրի Սաիդի կառավարության անկմանը: Վայելիլով օտարերկրյա իմպերիալիստների աշակցությունը, օգտագործելով բանակը և կանգ չառնելով ոչ մի ոստիկանական միջոցների առջև նա կարողացավ ճնշել ժողովրդական շարժումները և մնալ իշխանություն գլուխ:

Չնայած այդ հանգամանքներին 1956 թվականի ապստամբությունը մեծ նշանակություն ունեցավ: Ժողովրդական, մասսայական ելույթները ձախողեցին Իրաքը Եգիպտոսի դեմ օգտագործելու իմպերիալիստների պլանները: Իրաքի ժողովուրդը հանդես եկավ ոչ թե Եգիպտոսի դեմ, այլ կանգնեց

¹ „Современный Восток“, № 1, 1957, стр. 31.

Նրա կողքին և դրանով իսկ մեծ շահով օգնեց Եգիպտոսի ժողովրդի հազթանակին:

Մյուս կողմից, այդ ելույթները ստանանցին Բաղդադի պակտի հիմքերը: Իրաքի ժողովրդի վճռական գործողությունների հետևանքով այդ ռազմական խմբավորումը շարունակեցավ խաղալ այն դերը, որ նրան հատկացրել էին իմպերիալիստները: Բաղդադի պակտը փաստորեն շլատվեց: Նոյեմբերյան ապստամբությունը ցրեց այն իլյուզիան, թե Իրաքը հանդիսանում է Բաղդադի պակտի ամենահուսալի անդամը:

1956 թվականի ապստամբությունը հանդիսացավ Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման և միապետական ռեժիմի տապալման կարևոր էտապներից մեկը:

Անգլիայի և Ֆրանսիայի պարտությունը Եգիպտոսի դեմ սկսած ագրեսիայում խիստ կերպով թուլացրեց նրանց դիրքերը Արաբական Արևելքում: Գրանից օգտվեցին ամերիկյան իմպերիալիստները, որոնք առաջ քաշեցին «վակուումի» տեսությունը: Այդ տեսության արտահայտությունը եղավ «էյզենհաուսերի ղոկտրինան», որը լույս աշխարհ եկավ 1957 թվականի հունվարի 5-ին: «էյզենհաուսերի ղոկտրինան» ռազմական և տնտեսական օգնություն էր խոստանում Միթամբ ու Միջին Արևելքի երկրներին և պրեզիդենտին իրավունք էր տալիս ըստ իր հայեցողության ռազմական ինտերվենցիա կատարել այդ երկրները նրանց ակոմունիստական ագրեսիայից փրկելու համար:

Ինչպես ճիշտ նկատել է Յուսուֆ Խաթթար ալ-Հեյուն, որբաների համար «էյզենհաուսերի ղոկտրինային» կապվելու քաղաքականության ամենավատ արդյունքներից մեկը՝ «միջազգային կոմունիզմի» դեմ, Սովետական Միության ու սօցիալիստական մյուս երկրների դեմ պայքարելու թշնամական քաղաքականության որդեգրումը կլինի¹: «էյզենհաուսերի ղոկտրինան», նշել է Իրաքի արտաքին գործերի նախկին մի-

¹ «الاخبار», بيروت، 19.1.1958

Երեսար Հաշիմ Ջավադը, սահմանափակում էր Իրաքի անկախությունը¹։

Նրա նպատակն էր մեշել ազգային-ազատագրական շարժումները արաբական երկրներում։ Ամերիկյան իմպերիալիզմը հանդես էր գալիս միջազգային ժանգարմի դերում։ Մյուս կողմից, ամերիկյան կապիտալը, օգտագործելով անգլիական և Ֆրանսիական իմպերիալիստների պարտությունը, սելզենհատների ղոկարինայի օգնությամբ փորձում էր նրանց վերջնականապես զուրս մղել արաբական երկրներից։ «Սելզենհատների ղոկարինան» Մերձավոր և Միջին Արևելքում իմպերիալիստական ուժերի նոր տեղաբաշխման արտահայտությունն էր։

1957 թվականի Հունվարի 20-ին Իրաքը և Բազդադի պակտի մյուս երկրները ընդունեցին «Սելզենհատների ղոկարինան»։ Իրաքի կառավարող կլիկը հույս ուներ ամերիկյան զենքի օգնությամբ պահպանել իր տիրապետությունը։ ԱՄՆ-ը սկսեց մեշում գործադրել արաբական բոլոր երկրների վրա, որպեսզի նրանք նույնպես իրենց համաձայնությունը տան «Սելզենհատների ղոկարինային»։ Սակայն ամերիկյան իմպերիալիստները հանդիպեցին արաբական ժողովուրդների, ինչպես նաև Սոցիալիստի ու Միլիտարի կառավարությունների համառ դիմադրությանը։

Իրաքի կառավարության կողմից ղոկարինայի ընդունումը խորը զայրույթ առաջացրեց երկրում։

Իրաքի դեմոկրատական ուժերը հասկանում էին, որ նա նոր սպառնալիք էր Իրաքի ազգային-ազատագրական պայքարին։ Ինչպես նշում էր Ղ. Ֆարմանը «Սելզենհատների ղոկարինան» ողջ Արաբական Արևելքին սպառնում է նորագրե-սիայով², 1957 թ. Բազդադում լույս տեսավ «Իրաքի վերջին սաղմական հյուլիների վերլուծությունը» գիրքը (հեղինակը չի նշված)։ Գրքի մի մասը նվիրված է «Սելզենհատների ղոկարինային» նկատմամբ Իրաքի ժողովրդի դիրքի լուսարանմանը։ Այնտեղ ասված է, «Իրաքի ժողովուրդը, որ երկար պայ-

¹ Կոմ. 1959, بغداد، «سياسة الجمهوريات العراقية الجديّة».

² Г. Фарман... стр. 100.

քարեց ու բարձրացրեց իր վերջին ըմբոստությունը Բաղդադի պակար շախշախելու համար, ու մի օր պատրաստ լի հեղեղ և լի լինելու ընդունելու ամերիկյան նոր իմպերիալիզմը՝ ավելացրած բրիտանական հին լծի վրա: Իրաքի ժողովուրդը ըմբռնում է, ինչպես ըմբռնել են թուրք արաբական ժողովուրդները, որ սելջուկներին ղեկարհնայիս գլխավոր նպատակն է հարձակվել արաբ ազգի վրա, ետ դարձնելու նրա մեծ ստամբը¹:

Իրաքի ազգային բարձրագույն կոմիտեն այդ ղեկարհնան բնութագրեց որպես «իմպերիալիստական տիրապետության նոր ձև»: Իրաքի ժողովրդին ուղղված դիմումի մեջ կոմիտեն կոչ էր անում ուժեղացնել պայքարը Նուրի Սաիդի կառավարության, Բաղդադի պակաի և սելջուկներին ղեկարհնայիս դեմ:

Դժգոհությունը համակեց նաև ազգային բուրժուազիային: Ինչպես նշում էր «Արաբասթա թերթը», «Տնտեսական կացության փանրացումը նույնպես ազգային բուրժուազիային կստիպե համառորեն պահանջել, որ վերատեսույթյան ենթարկվի կառավարության արտաքին քաղաքականությունը, որ Իրաք դուրս գա Բաղդադի ուխտեն, մերժե «Դալես-էլջեն-հատերյան վարդապետությունը» և իր տնտեսությունը պաշտպանե կայսերապաշտական մոնոպոլիներու լուծին դեմ»²:

Այդ ղեկարհնայի ցննադատությունը հանդես եկան մի շարք սենատորներ: Իրաքում կրկին սկսվեցին ժողովրդական ելույթները: Օպոզիցիոն ուժերը պառլամենտին և թագավորին ուղարկեցին բազմաթիվ պետիցիաներ, նամակներ ու բանաձևեր, պահանջելով մերժել ղեկարհնան: Դրությունը խիստ սրվեց Բաղդադում, Մոսուլում և այլ վայրերում: Ըն-նեղեթում և Քերքեղյայում Նուրի Սաիդի կառավարությունը ռազմական գրություն մտցրեց³, ժողովրդական լայն մասսաները պաշտպանեցին Իրաքի քաղաքական գործիչ Հասան Ջալիլիի դիմումը՝ բացահայտորեն դատապարտել ամերիկյան իմպերիա-

¹ انتفاضة العراق الاخير ٥٥: ص ١٠٩

² «Արաբասթ», 1937, 2 փետրվարի:

³ «S» «Ac-Cuat», Belfryt, 1957, 23 քառաք.

լիզմի ազրեսիվ քաղաքականութունը և բոյկոտի ենթարկել
ամերիկյան ինֆորմացիոն կենտրոնները Իրաքում:

«Էյզենհաուսերի զոկտրինայի» զեմ ուղղված հուլյիսներից
հատկապես պետք է նշել 1958 թվականի հունիսի 18-ին Բաղ-
դադում տեղի ունեցած ցույցը, որին մասնակցում էին մի քա-
նի հազար քանվորներ, ուսանողներ և այլն: Այդ ցույցն ըն-
թացավ «Կորչի էյզենհաուսերի իմպերիալիստական զոկտրի-
նան և Բաղդադի ազրեսիվ պակտը» լոզունգի ներքո¹: Ցու-
ցարարները ավելի քան երեք ժամ համառ դիմադրութուն էին
ցույց տալիս ոստիկաններին, որոնք զինված էին զեղացի-
ներով և նոնակներով: Այդ հուլյիսի ընթացքում օպանվեց 42
և վիրավորվեց մոտ 300 ցուցարար:

Իրաքի ժողովուրդը երբեք չհաշտվեց «Էյզենհաուսերի
զոկտրինայի» հետ և պայքարը նրա զեմ շարունակեց ընդ-
հուպ մինչև 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ոնույցիան: Ըն-
դունելով այդ զոկտրինան և անշելով նրա զեմ ուղղված հ-
լյիսները Իրաքի կառավարութունն էլ ավելի մերկացրեց իր
հակաժողովրդական բնույթը և խորացրեց այն անջրպետը, որ
զոյութուն ուներ նրա և ժողովրդի միջև:

1957 թվականի զարևանը Իրաքում տեղի ունեցավ մի
նշանակալի երևույթ: Ստեղծվեց Իրաքի Ազգային միասնու-
թյան ճակատը, որի մեջ մտան հետևյալ պարտիաները՝ կո-
մունիստական, ազգային-դեմոկրատական, անկախության
(ալ-իսթիքլյալ), արաբական վերածնունդի սոցիալիստական
պարտիան (բաաս) և անկախականների մի խումբ: Մինչև այդ
ճակատի ստեղծումը Իրաքի օպոզիցիոն ուժերը զործում էին
անշատ, որը բացասարար էր անզրադաոնում ազգային-ազա-
տագրական պայքարի վրա: Ճիշտ է, երբեմն այա կամ այն
մասնակի հարցի շուրջը ստեղծվում էր քաղաքական ուժերի
բլոկ, բայց զա ժամանակավոր բնույթ էր կրում և երկրի բո-
լոր օպոզիցիոն ուժերը չէր ընդգրկում:

¹ „Аль-Хадара“, Дамаск, 1958, 20 июня.

Ազգային ճակատի ստեղծման համար ակտիվ պայքար էր մղում կոմունիստական պարտիան: Ըսկատի կազմակերպման հարցը դրվեց դեռևս 1945 թվականին կոմունիստական պարտիայի I համագումարում, որտեղ առաջ քաշվեց «Ամբասանդիք քո պարտիայի կազմակերպությունը, ամբասանդիք ազգային շարժման կազմակերպվածությունը» լուղունգը: Սակայն այն ժամանակ հնարավոր չեղավ ստեղծել այդ ճակատը, որովհետև օպոզիցիոն ուժերի մի մասը դեռևս չէր ըմբռնում դրա անհրաժեշտությունը, իսկ մի մասն էլ՝ հասկապես բասսը, ալ-խոթիքլալը, հակակոմունիզմով տարված շէին ցանկանում կոմունիստական պարտիայի հետ միավորվել մեկ համազգային օրգանում: Բայց ազգային-ազատագրական պայքարում նրանց ձեռք բերած փորձը և դեպքերի հետագա զարգացումը այդ ուժերին կանգնեցրեց Ազգային միասնություն ճակատի ստեղծման անհրաժեշտության առջև: Իրաքի կոմունիստական պարտիայի գլխավոր քարտուղար Սալլամ Ադիլը նշել է, որ Ժմինչև հուլիսի 14-ի ուսուցիչիան բուլոբ պարտիաները և ազգային ուժերը համոզված էին, որ ոչ մի պարտիա և ոչ էլ Ազգային ճակատը մյուս պարտիաներից անշատ շի կարող երկրի ազատագրման և ազգային անկախության նվաճման խնդիրը կրել իր ուսերի վրա¹: Իրաքի առջև կանգնած համազգային խնդիրները կարող էին լուծվել միայն բուլոբ օպոզիցիոն ուժերի միացյալ շանքերով:

Ազգային միասնության ճակատը ընդունեց ծրագիր, որի հիմնական պահանջները սկզբնական շրջանում հանգում էին հետևյալին. նուրի Սաիդի հեռացումը կառավարությունից, Իրաքի գուրս գալը Բաղդադի պակտից և շեղոք քաղաքականության վարում, արաբական միասնության պահպանում, կոնսաիտուցիոն ազատությունների և քաղաքական ամնիստիայի շնորհում: Ազգային միասնության ճակատը ակտիվ պայքար ծավալեց մասսաների ելույթները կազմակերպելու և զեկավարելու ուղղությամբ: Նա տարածում էր թուուցիկներ,

¹ Ответ Секретаря ЦК Иракской Компартии Салам Адля на вопросы редакции газеты „Иттихад аш-Шавб“ от 30 марта 1959 г.

կազմակերպում միտինգներ ու ցույցեր, մերկացնում էր կո-
ոսալարության հակաժողովրդական քաղաքականությունը և
օտարերկրյա իմպերիալիստներին: 1957 թվականի նոյեմ-
բերին ողջ Իրաքում տարածվեց Ազգային միասնության ձա-
կատի հայտարարությունը՝ Իրաքում տիրող դրուժյան մասին:
Այնտեղ ասված էր, որ Նուրի Սաիդի ռեժիմը և իմպերիա-
լիստական պետությունների քաղաքականությունը հասցրին
Նրան, որ Իրաքը մտավ ազրեսիվ Բաղդադի պակտի մեջ, կըն-
քեց կարալային պայմանագրեր Անգլիայի հետ, ընդունեց
ԵՂՅԵՆՀատուկի ղեկարինանս, վերացվեցին տարրական դեմո-
կրատական ազատությունները և երկրում հաստատվեց տե-
նորի ռեժիմ¹: Նա կոչ էր անում Իրաքի ժողովրդին պայքարել
Իրաքում դեմոկրատական ազատությունների հաստատելու
համար և հասնել այն բանին, որ Իրաքը դուրս գա Բաղդադի
պակտից ու հրաժարվի ԵՂՅԵՆՀատուկի ղեկարինայից²:

Ազգային միասնության ճակատի ստեղծումից հետո հա-
կախիմպերիալիստական էլույթները Իրաքում դարձան ավելի
ուժեղ ու կազմակերպված: Ազգային միասնության ճակատի
և Նրա տեղական օրգանների օրինակով ստեղծվեցին նաև
գյուղացիական ընդհատակյա զանազան կազմակերպու-
թյուններ, գյուղացիական միություններ, կոմիտեներ և այլն³: Մի
շարք վայրերում Նրանք կազմակերպեցին գյուղացիական
էլույթներ, ղեկավարեցին գյուղացիների պայքարը կալվա-
ծատերերի դեմ և այլն: Բացի այդ Նրանք կազմակերպում էին
համապետեղ հողօգտագործման խմբեր:

Գյուղացիական միությունները և կոմիտեները զգալի դեր
խաղացին հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիայի նախապատրաստման
գործում:

Ամբողջ 1957 թվականին և մինչև 1958 թվականի կեսերը
ժողովրդական մասսաները շղաղարնցրին պայքարը Իրաքի
ռեակցիոն ռեժիմի և օտարերկրյա իմպերիալիստների դեմ:
Երկրի տարբեր վայրերում տեղի ունեցան բանվորների, գյու-
ղացիների և ուսանողների մի շարք էլույթներ ու ցույցեր,

¹ „Телераф“, Вейпур, 1957, 5 ноября.

² Յե՛ւ „The Iraqi Revolution“, p. 97, „Проблемы мира и социализма“, № 4, 1959, стр. 59.

որոնք կառավարութեան կողմից դաժանորեն մշտնջեն: Երկրում շարունակում էր մոլեզունել տևորը: Մասսաչուսեան ձերբակալութիւնները դարձել էին սովորական երևոյթ:

Բայց ժողովրդական մասսաներին ոչինչ չէր կտրող աշարեկել և նրանք ոչ մի առիթ բաց չէին թողնում իմպերիալիստական ուժերին հարվածելու համար:

1958 թվականի փետրվարի 14-ին, Եզիպտոսի ու Սիրիայի միավորումից ու Արաբական Միացյալ Ռեպուբլիկայի ստեղծումից ուղիղ երկու շաբաթ անց ստեղծվեց Արաբական Ֆեդերացիան, որի մէջ մասն Իրաքը և Հորդանանը:

Արաբական Ֆեդերացիան ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կողմից ստեղծվեց ի հակադրութիւն նրանց համար անցանկալի Արաբական Միացյալ Ռեպուբլիկայի: Դա ունակցիւն Հաշիմիդներին դիմատիպին պատկանող միապետների դաշինքն էր՝ ուղղված արաբական ազգային-ազատագրական շարժման դեմ: Արաբական Ֆեդերացիայի ստեղծումով փորձ էլքարվում պատակտում մտցնել արաբական երկրների միջև, նրանց հակադրել մեկը մյուսին, սպառնալիք ստեղծել Սիրիային ու Եզիպտոսին: Արաբական Ֆեդերացիայի ստեղծումից հետո ԱՄՆ-ը և Անգլիան ամեն կերպ փորձում էին ընդլայնել այն, նրա մեջ մտցնելով արաբական և որ պետութիւններ՝ հատկապէս Լիբանանը և Փուլիստը:

Սակայն արաբական ժողովուրդները, այդ թվում նաև Իրաքի ու Հորդանանի ժողովուրդները թշնամարար ընդունեցին Արաբական Ֆեդերացիայի ստեղծումը, դրա մեջ իրավացիորեն տեսնելով երկու երկրների ֆեոդալական զերնախաձի գործարքը, ուղղված պրոգրեսիվ ուժերի դեմ: Իրաքում տեղի ունեցան խաշոր ցույցեր և բողոքի միտինգներ: Եուզարարները դատապարտում էին Արաբական Ֆեդերացիայի ստեղծումը: Խաշոր ցույց տեղի ունեցավ Բաղդադում 1958 թվականի մարտին, որին մասնակցում էին ոչ միայն աշխատավորները, այլ նաև նախկին միլիտարներ, Իրաքի պառլամենտի անդամներ և խաշոր քաղաքական գործիչներ: Այդ ցույցի ժամանակ արյունալի ընդհարումներ տեղի ունեցան ցուցարարների և սուլիականութեան միջև: Մեծ հուզումներ եղան նաև Բասրայում, որտեղ իրաքցի հայրենասերները այրեցին մի քանի անգլիա-

կան նալներ: Բաղմաթիվ միտինգներ տեղի ունեցան ուսում-նական հաստատություններում: Բողոքի ալիքը աարածվեց ամբողջ Իրաքում: Դրան կառավարությունը պատասխանեց տեղորով ու մասսայական ձերբակալություններով: Ձերբակալում էին բանվորներին, ուսանողներին, քաղաքական պարտիաների լիդերներին և նույնիսկ նախկին մինիստրներին և պառլամենտի դեպուտատներին: Այսպիսի պայմաններում Իրաքի կառավարությունը որոշեց 1958 թվականի մայիսին անցկացնել պառլամենտի ընտրություններ: Նորընտիր պառլամենտը պետք է հաստատեր ֆեդերացիայի կոնստիտուցիան: Ծպողիցիայի ղեկավարները պառլամենտից պահանջեցին առաջիկա ընտրություններն անցկացնելու համար ստեղծել շեզոք կառավարություն: Սենատում օպողիցիայի լիդեր Մուհամմեդ աշ-Շարիքին հայտարարեց, որ աժողովուրդը չի պաշտպանում նուրի Սաիդի կառավարությանը: Եվ նրանք ուլքեր պառլամենտում հանդես են գալիս կառավարության պաշտպանություն, միայն իրենք իրենց են ներկայացնում: Կառավարության քաղաքականությունը երկիրը դեպի կործանում է տանում¹: Իսկ Սենատոր Սամի Բաշալիմը հայտարարեց, որ Նուրի Սաիդի կառավարությունը քեղմունիզմի դեմ պայքարիչ անվան տակ աժողովրդի վզին է փաթաթում տեղորի ռեժիմ և խեղդում հասարակական ազատությունները: Կառավարական ռեժիմը պահպանվում է բռնակալության ու ահաբեկման եղանակով²:

Պառլամենտը շրավարարեց օպողիցիայի պահանջը շեզոք կառավարություն ստեղծելու վերաբերյալ:

Ազգային միասնության ճակատը և բոլոր հայրենասիր ուժերը ժողովրդին կոչ արին քոչկոտի ենթարկել ընտրությունները: Ծպողիցիայի ներկայացուցիչները հրաժարվեցին ընտրություններին իրենց քեկնածությունները առաջադրել:

1958 թվականի ապրիլի 24-ին Բաղդադի կենտրոնական հրապարակում տեղի ունեցավ մասսայական ցույց, որի ժամանակ ցուցարարները պահանջեցին ոչ միայն Նուրի Սաիդի կառավարության հրաժարականը, այլև առաջ քաշեցին քեղոր-

¹ „Ան-Ահճար“, Կաթ, 1958, 11 ապրիլ.

² Նույն տեղում:

լի միապետութիւնը՝ լողունգը¹։ Նազիթագործ բանվորների խոշոր ելույթ տեղի ունեցավ նաև Մոսուլում։ Կառավարութիւնը բանվորների դեմ հանեց ոստիկանական ուժեր և զորամասեր։ Սակայն զինվորների և սպանների զգալի մասը հրաժարվեց կրակել բանվորների վրա։

Պառլամենտի ընտրութիւնները տեղի ունեցան 1958 թվականի մայիսի 5-ին։ Այդ օրը Բաղդադում և երկրի մի շարք վայրերում մտցվեց պաշարողական դրութիւն։ Զինվորները և ոստիկանները պարեկութիւն էին կատարում փողոցներում։ Իրաքի ժողովուրդը բոլկոտի ենթարկեց շրջապատութիւնները։ Ազգային միասնութիւն ճակատի կոչով այդ օրը Բասրայում, Մոսուլում, Քերքելայում, Կիրկուկում և ուրիշ քաղաքներում տեղի ունեցավ ընդհանուր գործադուլ, իսկ Բաղդադում մասսայական դեմոնստրացիա։ Դեմոնստրանտները տանում էին սկորչի իմպերիալիզմը և նրա համագործակիցները, սկորչի Բաղդադի պակտը, սկորչի Նուրի Սաիդի կառավարութիւնը և այլ կոչեր։ Վախենալով ժողովրդական այդ ելույթներից կառավարութիւնը ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Քուբէիայի դեսպանատների և Նուրի Սաիդի ու Արդուլ Իլլահի տների մոտ գրեց ուժեղացված զինվորական պահակախմբեր։ Այդ օրերին Բաղդադում ձերբակալվեց մոտ 637, իսկ երկրի մյուս վայրերում 2500 մարդ. ձերբակալութիւններ կատարվեցին նաև բանակում։ Մայիսի 5-ի շրջապատութիւններն սովորովեցին Նուրի Սաիդի կիկի սհադթանակով։ Պառլամենտի 145 դեպուտատներից 118-ը, ինչպես նշում է ՍԱԼ-Կի-Ֆահ թերթը, կառավարութիւն կողմից նախօրոք, սկոնկուրենտների բացակայութիւնն պատճառով նշանակվեցին պառլամենտի դեպուտատներ²։ Մայիսի 12-ին սնորընտիր պառլամենտը վավերացրեց Իրաքի և Հորդանանի միջև ֆեդերացիա ստեղծելու համաձայնագիրը, իսկ 13-ին հաստատեց Արաբական ֆեդերացիայի կոնստիտուցիան։ Իրաքի թագավոր Ֆեյսալ II հռչակվեց ֆեդերացիայի ղեկավար։ Ստեղծվեց միասնական ֆեդերատիվ կառավարութիւն, որի պրեմիեր-մինիստ-

¹ „Ան-Քիֆա“, Եփրտ, 1958, 24 ապրիլ.

² Նույն տեղում, 5 մայ.

բը դարձած նուրի Սաիդը: Բացի ընդհանուր կառավարությունից, պահպանվեցին տեղական՝ Իրաքի և Հորդանանի կառավարությունները: Սակայն նրանք արտաքին բաղադրականներով և պաշտպանության հարցերով իրավունք չունեին գրառվել: Իրանը մտնում էին ֆեդերացիայի կառավարության իրավասության մեջ:

Իրաքի կառավարության պրեմիեր-մինիստրը դարձավ Ահմադ Մուխթար Բարանը: Բարանի կառավարությունը եղավ միապետական Իրաքի վերջին կառավարությունը:

Արաբական ֆեդերացիայի ստեղծումից հետո նրա ղեկավարների և անգլո-ամերիկյան իմպերիալիստների մտահոգության գլխավոր առարկան դարձավ այդ ֆեդերացիայի ընդլայնումը և օգտագործումը արաբական ազգային-ազատագրական շարժումների դեմ: Առաջին հարվածը նրանք փորձեցին հասցնել Լիբանանի ապստամբ ժողովրդին: Լիբանանում Շամունի ռեժիմի դեմ ապստամբությունը բռնկվել էր 1958 թվականի մայիսին: Լիբանանի ժողովուրդը դժգոհ էր երկրում հաստատված սեփական ռեժիմից և այն բանից, որ կառավարությունը ընդունել էր ռեժիմի հետևողականությունը: Շամունի ռեժիմի ղեկավար Սաիդը չէր ընդունում Լիբանանի ղեկավարության օգնությունը: Նրանք շատ մասերում ապստամբները հաստատեցին իրենց տիրապետությունը: Շամունը հարկադրված եղավ դիմել ԱՄՆ-ին: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Զ. Յ. Դալեսը հայտարարեց, որ ամերիկյան կառավարությունը պատրաստ է ուղղակի օգնություն ցույց տալ Լիբանանին:

Շամունի կառավարությունը դիմեց նաև Իրաքի կառավարությանը: 1958 թվականի հունիսին Ֆադիլ Ջեմալին ընդունեց Շամունի գաղտնի միսիան: Միսիան պաշտոնապես ուղղակի օգնություն խնդրեց Իրաքից: Վերջինս համաձայնվեց իր զորքերն ուղարկել Լիբանան: Այդ պլանը հավանության արժանացավ նաև Լոնդոնում ու Ստամբուլում՝ Արդուի Իլլահի և նուրի Սաիդի բանակցությունների ժամանակ: Ամերիկյան և անգլիական իմպերիալիստները ցանկանում էին, որ Լիբանանի դեմ ինտերվենցիա նախաձեռնողը լինի որևէ արաբական երկիր: Այդ ինտերվենցիան իրենց առիթ կտար մի-

չամտելու Լիբանանի ներքին գործերին և Ճնշելու ժողովրդական ապստամբությունը:

ԱՄՆ-ի և Անգլիայի ընտրությունը ընկալվելու Իրաքի վրա, որին նրանք համարում էին իրենց ամենահուսալի հենարանը Մերձավոր և Միջին Արևելքում: 1958 թվականի հուլիսի 14-ին Ստամբուլում նշանակվեց Բաղդադի պակտի մեջ մըտնող երկրների խորհրդակցություն, որտեղ Լիբանանի դեմ ինտերվենցիա սկսելու պայտավաճորք խնդիրը պետք է պաշտոնապես զրվեր Իրաքի վրա:

Այսպիսով, Իրաքը փաստորեն իմպերիալիստների ձեռքում ծառայում էր որպես գործիք արաբական երկրներում ազգային-ազատագրական շարժումները ճնշելու համար: Իրաքի կառավարության այդ դավաճանական քայլը լցրեց ժողովրդի համբերության բաժակը: Ամբողջ երկրում տեղ ունեցան մասսայական ցույցեր, որի ժամանակ Իրաքի բուլոք օպոզիցիոն ուժերը պահանջում էին պաշտպանել Լիբանանի ժողովրդի պայքարը:

Իրաքի կառավարության դավաճանական դիրքը խորը ցասում առաջացրեց արաբական աշխարհում: Արաբական մամուլը մերկացրեց իմպերիալիստների դավադրությունը և նուրի Սաիդի հակաարաբական քաղաքականությունը: Եգիպտական ռեժիմ-Շահարա թիրթրը գրում էր, որ արաբական ազգայնականության դեմ կատարվող ամեն կարգի դավադրությունների ու նախահարձակումների ազդրուրը Բաղդադի պակտն է: Իմպերիալիստական Նոր դավադրության նպատակն է պարտության մատնել արաբներին ուրիշ արաբների օգնությամբ և գործածել իրաքյան բանակը Լիբանանի ժողովրդի դեմ:

Սակայն հուլիսի 14-ին Ստամբուլում նշանակված Բաղդադի պակտի խորհրդակցությունը շկայացավ:

Հուլիսի 13-ին Իրաքի բանակի 20-րդ բրիգադին հրաման արվեց մեկնել Հորդանան ճնշելու այնտեղ ծավալված ազգային-ազատագրական շարժումը և փրկելու Հուսեյն թագավորի գահը: 20-րդ բրիգադի հրամանատարը գեներալ Արզել Քերիմ Կասըմն էր: Նա միաժամանակ հանդիսանում էր Եգիպտ սպաներս: գաղտնի ռազմական կազմակերպության ղեկավարը,

որը ստեղծվել էր տակավին 1956 թվականին: Այդ կազմակերպության և Ազգային միասնության հակատի միջև գոյություն ունեի սերտ կապ: Նրանք համաձայնեցրին իրենց գործողությունները և մշակեցին միասնական ծրագիր, որի հիմնական պահանջները հանգում էին հետևյալին. տապալել միապետությունը և հռչակել ռեսպուբլիկա, անցկացնել ազգաբային ռեֆորմ, վերացնել ֆեոդալիզմի մնացուկները, զարգացնել ազգային էկոնոմիկան և վերացնել իմպերիալիզմի ազդեցությունը, դուրս գալ Բաղդադի պակտից, հաստատել դեմոկրատական ազատություններ, պաշտպանել արաբական միասնությունը և ազգային-ազատագրական շարժումները բոլոր արաբական երկրներում և այլն:

Անկախ, Կասբմը իր բրիգադը շարժեց ոչ թե դեպի Հորդանան, այլ Բաղդադ: Ազգային միասնության հակառակ և ռեզիստ սպաներից կազմակերպությունը հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Իրաքի ժողովրդի դժգոհությունը հասել է իր գագաթնակետին և որ միապետական-ֆեոդալական ռեժիմը երկրում կորցրել է ամեն մի հենարան, տվյալ մոմենտը հարմար գտան բացահայտ կերպով հանդես գալու Ֆեյսալ-Նուրի Սաիդի ռեժիմի և օտարերկրյա իմպերիալիզմի տիրապետության դեմ: 20-րդ բրիգադը Բաղդադ մտավ 1958 թվականի հուլիս 14-ին, առավոտյան ժամը 4-ին: Զորքերը գրավեցին ռադիոկայանը, հեռախոսը, քաղաքի բոլոր կարևոր կետերը և պաշարեցին թագավորական պալատը: Նրանք պահանջեցին, որ թագավորը հրաժարվի գահից: Արդուլ Իլահը արքայական պահակախմբին հրամայեց կրակել զորքերի վրա: Զորքերը ներխուժեցին պալատ և զինաթափ արին պահակախմբին: Իրաքի թագավոր Ֆեյսալ II և զահաժառանգ Արդուլ Իլահը սպանվեցին: Նուրի Սաիդին սկզբում հաշտվեց կանաչի շորերով ծպտված փախչել, սակայն շուտով նրան նույնպես բռնեցին և սպանեցին: Այն փողոցը, որտեղ սպանվեց Նուրի Սաիդը կոչվեց Ազատության փողոց: Ժամը 6-ին բանակը լիովին դարձավ դրություն տեղը: Ռեալության հաղթանակեց: Միապետությունը տապալվեց և Իրաքի պատմության մեջ առաջին անգամ հաստատվեց ռեսպուբլիկա:

1958 թվականի հուլիսի 14-ի առավոտյան Բաղդադի ռա-

դրոն Հազարդեց Իրաքի բանակի հրամանատարության պաշտոնական հայտարարությունը, որի մեջ ասված էր. «Բանակի և ժողովրդի անկեղծ ու անշահախնդիր ուժերի օգնությամբ ձեռնարկեցինք մեր սիրելի հայրենիքը նենգ բռնակալությունից ազատագրելու գործին: Այդ բռնակալությունը հաստատված էր իմպերիալիզմի ձեռքով՝ նրա շահերը պաշտպանելու համար:

Բանակը կազմված է ձեզանից և կաշխատի ձեզ համար: Նա կատարեց ձեր բազմանքը: Եղեք միակամ տապալիչու համար իմպերիալիստներին և նրանց գործակալներին»¹: Այնուհետև հայտարարության մեջ նշվում էր, որ Իրաքի ռեսպուբլիկան կվարի այնպիսի քաղաքականություն, որը կհամապատասխանի արաբական ազգայնականությանը և կհարգի ՄԱԿ-ի սկզբունքներն ու Բանդունգի որոշումները:

Առաջին ռեսպուբլիկական ղեկրեաը հանդիսացավ կառավարության ստեղծումը Աբդել Քերիմ Կասըմի ղլխավորությամբ: Մտեղծվեց նաև երեք հոգուց բաղկացած Պետական խորհուրդ (Մեջլիս սա-Միետե), որի վրա ժամանակավորապես դրվեցին պետական բարձրագույն օրգանի պարտականությունները:

Ռևոլյուցիայի հաղթանակը Իրաքում ծանր հարված էր իմպերիալիստական ուժերին: ԱՄՆ-ը և Անգլիան, որոնք իրենց զավթողական պլանների իրագործումը կապում էին Իրաքի, Բաղդադի պակտի այդ բաժնեհատապիս անդամի հետ, խոշոր պարտություն կրեցին: Ինչպես նշել է Հնդկաստանի պրեմիեր-մինիստր Ջավահարլալ Ներուն, Իրաքի հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիան Բաղդադի պակտը վերածեց սատակած ոչխարի:

Իմպերիալիստները հասկանում էին, որ Իրաքի հաղթանակն ռևոլյուցիան կնպաստի ազգային-ազատագրական պայքարի հետագա ծավալմանը արաբական երկրներում: Այդ պատճառով էլ նրանք որոշեցին անհապաղ հանդես գալ: 1958 թվականի հուլիսի 15-ին Լիրանան մտավ ամերիկյան ժողովրդի հետևակը, իսկ հուլիսի 17-ին Հորդանան իրան անգլիական պարաշյուտիստները: Դա ոչնչով չբողարկված ռազմա-

¹ «Մեր նշանաբանն է Հասաջ», Բեյրութ, 1958, 20 հուլիսի:

կան ինտերվենցիա էր արարական երկրների դեմ, որի նպատակը ոչ միայն ազգային-ազատագրական պայքարի ճնշումն էր կիրանանում ու Հորդանանում, այլև Իրաքի երիտասարդ ռեսպուբլիկայի վրա հարձակվելու, ռեյտուցիան ճնշելու և այնտեղ նախկին կարգերը վերականգնելու մի փորձ:

Իրաքի ռեսպուբլիկայի պաշտպանությունը հանդես եկան բոլոր խաղաղասեր պետությունները: Սովետական կառավարությունը հայտարարեց, որ ինքը անտարբեր չի կարող մնալ իր հարավային սահմանների մոտ կատարվող ագրեսիվ քայլերի նկատմամբ: Նա ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարություններից պահանջեց վերջ տալ ռազմական միջամտությանը արարական երկրների ներքին գործերին և իրենց զորքերը հանել կիրանանից ու Հորդանանից: 1958 թվականի հուլիսի 24-ին սովետական կառավարությունը զգուշացրեց Նաև Քուրդիայի կառավարությանը, որը պատրաստվում էր ռազմական գործողություններ սկսել Իրաքի դեմ: Քուրդիայի կառավարությունն ուղղված սովետական կառավարության հուշագրում ասված էր, որ եթե Քուրդիան ռազմական կոնֆլիկտ ստեղծի, ապա դա նրա համար ամենաժանդար հետևանքներ կսրող է ունենալ¹: ՍՍՌՄ Մինիստրների սովետի նախագահ ընկ. Ն. Ս. Խրուշչովը հայտարարեց, որ սովետական կառավարությունն ամեն ինչ կանի, որպեսզի նորածին Իրաքի ռեսպուբլիկան ամրապնդվի, որ նա լինի անկախ, զարգացնի իր էկոնոմիկան և ծաղկի²:

Սովետական կառավարության վճռական դիրքը սթափեցուցիչ ազդեցություն ունեցավ իմպերիալիստների համար: Իրաքի ռեսպուբլիկայի պաշտպանությունը հանդես եկան նաև բոլոր սոցիալիստական երկրները, արարական երկրները, ինչպես նաև Հնդկաստանը, Ինդոնեզիան և մյուս խաղաղասեր պետությունները: Հանդիպելով այսպիսի վճռական դիմադրության ամերիկյան և անգլիական իմպերիալիստները հարկադրված եղան հրաժարվել Իրաքի ռեսպուբլիկայի վրա հարձակվելու և ռեյտուցիան ճնշելու պլաններից: Դեռ ավելին.

¹ „Известия“, 1958, 26 июля.

² „Правда“, 1958, 23 июля.

Նրանք ստիպված եղան իրենց զորքերը դուրս բերել Լիբանանից և Հորդանանից:

Դա խաղաղասեր ուժերի խոշոր հաղթանակն էր:

1958 թվականի հուլիսի 14-ի սևույուցիան Իրաքի բոլոր ժողովուրդներն ընդունեցին մեծ խանդավառությամբ: Երկրի տարբեր վայրերում՝ Բաղդադում, Բասրայում, Կիրկուկում, Մոսուլում, Սուլեյմանիայում և այլ տեղերում, տեղի էին ունենում մասսայական ցույցեր, որի ժամանակ իրաքցիները երգում էին կրճթով պաշտպանել սևույուցիան և ռեսպուբլիկան:

Արաբների և քրդերի հետ միասին հուլիսյան սևույուցիան ուղղունեցին նաև Իրաքի հայերը, որոնց լավագույն ներկայացուցիչները երկար տարիներ արաբ և քուրդ պրոպագանդիստների հետ ուս-ուսի պայքարում էին իմպերիալիզմի և ներքին ռեակցիայի դեմ: Այժմ, սևույուցիայից հետո, նոր բարենբար պատ պայմաններ էին ստեղծվում այդ համագործակցության ու բարեկամության զարգացման համար: ԵՄԻՐ Նշանաբանն է Հաուաթ Թերթի Բաղդադի թղթակիցը իր մի հարցուման մեջ գրում էր, որ սևույուցիան ամրապնդեց ազգային միասնությունը բոլոր քաղաքացիների միջև և բազառության մեջ կեդրայրանան արաբ, քուրդ և հայ քաղաքացիները¹: Ռեսպուբլիկան և սևույուցիան իմպերիալիստական դավադրություններից պաշտպանելու համար ամբողջ Իրաքում ստեղծվեցին ժողովրդական պաշտպանության ջոկատներ: Նրա շարքերն էին մտնում նաև հայերը: Այդ տեսակետից հետաքրքիր է Իրաքի Հայ երիտասարդաց ընկերակցության հիմնադիր Մարմնի կուր ուղղված իրաքահայ երիտասարդությանը: Այնտեղ ստված է. «Ո՞վ հայ երիտասարդներ և երիտասարդուհիներ Իրաքի Հայ երիտասարդ ընկերության Հիմնադիր Մարմինը կհրավիրե ձեզ մտնել ժողովրդային պաշտպանության ջոկատներու շարքերում մեջ, ձեր մասնակցությունը բերելու համար արաբ և քուրդ մեր եղբայրներու կողքին, մեր նորածին հանրապետությունը պաշտպանելու պատվալոր գործին»², Կոչի

¹ ԵՄԻՐ Նշանաբանն է Հաուաթ, 1958, 2 հոյեմբերի:

² Նույն տեղում, 1958, 23 հոյեմբերի:

մեջ այնուհետև ասվում էր, որ իմպերիալիզմն ու նրա գործակալները ձեռնծալ չեն նստած, որ նրանք նյութում են դավադրություններ ու ինտրիգներ: Ժողովրդական պաշտպանության շոկատներին մասնակցելը, նշված էր կոչի մեջ, հանդիսանում է յուրաքանչյուրի ազգային և հայրենասիրական սուրբ պարտականությունը: Եվ Իրաքի հայ դեմոկրատական ուժերը վճռականորեն կանգնում են արաբ ու քուրդ դեմոկրատական ուժերի կողքին:

1958 թվականի հոկտեմբերի 19-ին Հայ երիտասարդաց ընկերակցությունը կազմակերպում է թեյասեղան, որին ներկա էին Իրաքի դեմոկրատական երիտասարդական միության, Իրաքի կանանց իրավունքների պաշտպանության միության և Իրաքի պրոֆմիությունների ներկայացուցիչները: Այդ հավաքին ներկա էին նաև Իրաքի հայտնի բանաստեղծ և ազատության մեծ մարտիկ Մուհամեդ Մահդի ալ-Ջավահիրին, բանաստեղծ Արդ ալ-Վահար ալ-Բայաթին, քաղմաթիվ ներկայացուցիչներ արաբներից և քրդերից, բանվորներ, մտավորականներ և հասարակական զանազան գործիչներ: Ծա հայ, արաբ և քուրդ բարեկամությունը խորհրդանշող հոյակապ հավաք էր: Այս երեկույթին արաբերեն լեզվով հանդես է գալիս Նուբար Պեյգերյանը: Աս նշում է՝ խորիքնեց զլխավոր նպատակն է՝ ամրապնդել հայերի բարեկամությունը արաբների և քրդերի հետ և հասնել այն բանին, որ յուրաքանչյուր հայ Իրաքին օգտակար քաղաքացի լինի: Նա նշում է, որ անցյալում իրենց հալածում էին և իրենց միությունը արգելված էր սղաշնակ կոչված ռճրագործ դավաճաններու և իմպերիալիզմի վարձկան թմրակահարներու զրպարտությանց հետևանքով... այսօր օգտը վելով մեր ժողովրդական, հեղափոխական և դեմոկրատական կառավարության աված լայն ազատություններեն, բուրաճվեր հողիով նվիրված ենք Իրաքի Հանրապետության բարգավաճման ու հզորացման սուրբ գործին և պատրաստ ենք մեր արյունով պաշտպանելու հուլիսի 14-ի հեղափոխությանը նվաճված ազատությունները, հանուն իրաքցի ժողովրդի ազատագրության, անկախության և աշխարհի խաղաղության¹: Իրաքի դեմոկրատական երիտասարդական միության անունից

¹ ԵՄԻՔ նշանաբանն է կառաջ, 1968, 22 նոյեմբերի:

հանդես է գալիս Հուսեյն Հորմանին, որը նույնպես սշեշտում է արար, քուրդ և հայ երիտասարդության համագործակցութունը՝ ի պաշտպանութուն մեր նորամտեղծ Հանրապետության և համաշխարհային խաղաղությանը¹։

Իրաքի ռեսպուբլիկական կառավարութունը և դեմոկրատական ուժերը բարձր են գնահատում հայերի հայրենասիրական դիրքը և իրենք էլ իրենց հերթին ձգտում ամրապնդել հայ-արար բարեկամութունը, ազելի բարենպաստ պայմաններ ստեղծել Իրաքի հայ դաղութի համար։ Իրա արտահայտութուններինց մեկն էլ այն էր, որ ռեուլյուցիայինց հետո Իրաքի պատմության մեղ առաջին անգամ հայ դեմոկրատ ուժերին հնարավորութուն տրվեց բացահայտ կերպով տոնել նոյեմբերի 29-ը, Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման տարեդարձը։ Հանդես գալով այդ տոնահանդեսին Հակոբ Գնանյանը նշում է. «Այսօր, առաջին անգամն է, որ հանրապետության ժողկյալ իրավակարգի շրջանին, կտոնենք Հայաստանի սովետական հանրապետության հիմնադրության տարեդարձը, նոյեմբերի 29-ը»²։ Նա միաժամանակ անդրադառնում է այն եղբայրական օգնության վրա, որ հայերին ցույց տվին Իրաքում, Սիրիայում և Լիբանանում։

Իրաքի հայերի կատարած դերը և ռեսպուբլիկայինկատմամբ նրանց գրաված դիրքը, ըստ արժանվույն է գնահատում Իրաքի զինվորական ատյանի նախագահ, Իրաքի ռեսպուբլիկայի խոշորագույն դեմքերինց մեկը, զնդապետ Ֆադիլ Մահգավին։ 1959 թվականի հունվարի 10-ին հանդես գալով Բաղդադում, հայերի կողմինց, ի պատիվ Իրաքի բանակի կազմակերպված հանդիսավորությանը, նա նշեց. «Հայ ժողովուրդը հայրենիքին մեղ, Բ. համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, պայքարեցավ ֆաշիզմի դեմ։ Ան երեկ կպայքարեք Արդու Համիդի և Թուրքերու վայրագությանց դեմ։ Հայ ժողովուրդը միշտ պայքարած է բնատիրությանց դեմ և ահա թե ինչու ներկայիս ևս կանգնած է մեր կողքին՝ մեր պայքարին մեղ։ Սա ուրախ եմ հայտարարելու, որ փոքրամասնությանց մեղ ամենեն ազելի հայերը խանդավառ են մեր հաղթանակներով,

¹ «Մեր նշանաբանն է Հասաջ», 1958, 23 նոյեմբերի

² «الاهالي» بغداد، 1.XII.1958

որովհետև ամենևն շատ տառապածները իրենք եղած են և կզգան ցավերը տառապյալներուս¹։

Հայերը Իրաքի դեմոկրատ ուժերի կողմից արժանացան ազգային գնահատականի շնորհիվ իրենց ազնիվ դիրքի, ազգային-ազատագրական պայքարին մասնակցելու և բարեկամությունն արար ու քուրդ ժողովրդի հետ թանկ գնահատելու համար։

1958 թվականի Հունիսի 14-ին ռևոլյուցիան իր բնույթով բուրժուա-դեմոկրատական, հակաֆեոդալական և հակաիմպերիալիստական էր։ Այն կատարեց ժողովուրդը՝ Նրա կողմնանցած բանակի անմիջական նախաձեռնություններ։

Ռևոլյուցիայի հաղթանակով ֆեոդալ-շեյխերը զրկվեցին իշխանությունից։ Քաղաքական իշխանությունն անցավ ազգային բուրժուազիայի ձեռքը։

Ռևոլյուցիան Իրաքում հաղթանակեց, որովհետև.

1. Ռեակցիոն ռեժիմի և օտարերկրյա իմպերիալիզմի շեմ միասնականորեն հանդես եկան բանվորները և դաշակցիները, ինտելիգենցիան և ազգային հայրենասիրական բուրժուազիան։

2. Իրաքի բանակը անցավ ժողովրդի կողմը։ Գրանոյ իսկ հակաժողովրդական ուժերը երկրի ներսում զրկվեցին իրենց վերջին հենարանից։

3. Ռևոլյուցիայի հաղթանակին նպաստեց Ազգային միասնության ճակատի ստեղծումը, որի մեջ միավորվեցին Իրաքի օպոզիցիոն ուժերը։ Գրանոյ իսկ վերացվեց օպոզիցիոն ուժերի անշատվածությունը և Իրաքում ստեղծվեց ազգային-ազատագրական պայքարի մեկ միասնական կենտրոն։

4. Իրաքի ռևոլյուցիան ակտիվ պաշտպանություն դատավ սոցիալիստական լազերի երկրներին և հատկապես Սովետական Միության կողմից, ինչպես նաև Ասիայի և Աֆրիկայի մի շարք խաղաղասեր երկրներին կողմից։ Այդ երկրներին շանքերի շնորհիվ Իրաքի ռևոլյուցիայի հաղթանակի համար միջազգային մասշտաբով ստեղծվեցին նպաստավոր պայմաններ և ԱՄՆ-ի ու Անգլիայի իմպերիալիստական ուժերը հարկազրկված եղան հրաժարվել իրենց ազդեցիկ պլաններին։

¹ ՎՄԵՔ Եղանարանն է Հոտաշ, 1979, 20 հունվարի։

Միապետական ուժի մի տապալումից և ազգային բուրժուազիայի իշխանության գլուխ անցնելուց հետո Իրաքում ստեղծվեց նպաստավոր իրադրություն ազգային-ազատագրական շարժման հիմնական խնդիրների լուծման համար: Այդ խնդիրների լուծումից էր կախված հակաիմպերիալիստական և հակաֆեոդալական պայքարի հետագա թափը, հնարավորություններն ու հեռանկարները: ԵԱզգային-ազատագրական ուսույցիական, — ասված է ՄՄԿՊ ծրագրում, — չի ավարտվում քաղաքական անկախության նվաճումով: Այդ անկախությունը խախտու էլիտի և ֆիկցիայի կվերածվի, եթե ուսույցիական խոր փոփոխությունների չհանդեպնի սոցիալական և անտեսական կյանքում, չլուծի ազգային վերածննդի կենսական խնդիրները¹: Ազգային ուսույցիականների բախառը ինչպես քաղաքական անկախության նեոք բերած մյուս երկրներում, այնպես էլ Իրաքում կախված էր այդ կենսական խնդիրների լուծումից: 1960 թվականին Մոսկվայում տեղի ունեցած կոմունիստական և բանվորական պարտիաների ներկայացուցիչների խորհրդակցությունում ընդունված հայտարարության մեջ նշված է, որ գաղութային լուծը թոթափած երկրներում ազգային վերածննդի կենսական խնդիրներն են՝ քաղաքական

¹ Մոզեսական Միության կոմունիստական պարտիայի ծրագրերը, Երևան, 1961, էջ 85:

ինքնուրույնության ամրապնդումը, ազրաբային ռեֆորմի կիրառումը, Ֆեոդալիզմի մնացուկների, իմպերիալիզմի տիրապետության տնտեսական արմատների վերացումը, ազգային արդյունաբերության ստեղծումը, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը, հասարակական կյանքի դեմոկրատականացումը, անկախ խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականությունից իրականացումը և սոցիալիստական երկրների ու մյուս բարեկամ երկրների հետ տնտեսական ու կուլտուրական համագործակցության զարգացումը¹։ Այս խնդիրները հանդիսանում են այն հոգը, որի վրա պետք է միավորվեն անկախության ձեռք բերած երկրների առաջադիմական ուժերը։

Այդ տեսանկյունից մտտենալով Իրաքի՝ ռեպուբլիկացիաց հետ ընկած ժամանակաշրջանի (1958 հուլիս—1963 փետրվար) գնահատմանը, մենք տեսնում ենք, որ այն որոշակիորեն բաժանվում է երկու էտապի։

Առաջին էտապը ընդգրկում է մոտ մեկ տարի՝ 1958 թվականի հուլիսից մինչև 1959 թվականի կեսերը, երբ Իրաքում ազգային-ազատագրական շարժման վերելքի պայմաններում կիրառվում են մի շարք կարևոր դեմոկրատական միջոցառումներ՝ ռեսպուբլիկական կարգն ամրապնդելու և աշխատավորական մասսաների իրավունքները և դեմոկրատական ազատություններն ընդլայնելու համար։ Երկրորդ էտապը սկսվում է 1959 թվականի կեսերից և ավարտվում է 1963 թվականի փետրվարին տեղի ունեցած կոնսերվատիվ ճեղքումով։ Այս շրջանում Իրաքի ռեսպուբլիկայի կառավարության քաղաքականության մեջ տեղի է ունենում փոփոխություն զնայի աչ, կրկին գլուխ է բարձրացնում ռեակցիան, սահմանափակվում են աշխատավորական խավերի քաղաքական ազատությունները և այլն։

Կանգ առնենք այդ էտապների բնութագրման վրա։

Ռեպուբլիկացիաց անմիջապես հետո ռեսպուբլիկական կառավարությունն ընդունեց մի շարք կարևոր որոշումներ ու զեկրետներ, որոնք ամրապնդեցին Իրաքի ռեսպուբլիկայի ներքին գրությունը։ Իրաքը դուրս եկավ Արաբական Ֆեդերա-

¹ Տե՛ս «Մշակական լայնատուն», 1960, 7 զեկտեմբերի։

ցիայից: 1958 թվականի հուլիսի 15-ի նրկոյան Կասըմը, ելույթ ունենալով այդ հարցի կապակցությամբ հայտարարեց, որ ֆեդերացիան ռեալ չէր և չ'ը համապատասխանում երկու ժողովուրդների շահերին, որ նրա նպատակն էր ամրապնդել հնացած թագավորական ռեժիմը, որը ոչինչ չէր արել ժողովրդի համար: Իրաքն իրեն ազատ համարեց ֆինանսական և ռազմական այն պարտականություններից, որ նրա վրա էին դրվում այդ ֆեդերացիայով: Հորդանանում գտնվող բոլոր իրաքյան զորքերը վերադարձան հայրենիք:

Արաբական ֆեդերացիայի լիկվիդացիան ուժեղ հարված էր ԱՄՆ-ի և Անգլիայի իմպերիալիստական պլաններին, որոնք արաբական երկու միապետությունների միավորումով փորձում էին ստանալտեղ արաբական միասնությունը և իրենց համար հուսալի հենարան ստեղծել ընդդեմ արաբական ազգային ազատագրական շարժումներին:

1958 թվականի հուլիսի 26-ին վերացվեց թագավորական սահմանադրությունը և ընդունվեց Իրաքի ռեսպուբլիկայի ժամանակավոր սահմանադրությունը: Այդ սահմանադրությամբ Իրաքը հռչակվեց անկախ ու սուվերեն ռեսպուբլիկա: Սահմանադրությունը հավասար իրավունքներ էր խոստանում Իրաքի բոլոր քաղաքացիներին, անկախ նրանց լեզվից, կրոնից և քաղաքական համոզմունքից: Այնտեղ ասված էր, որ ֆշխանության ազդեցությունը ժողովուրդն է և բոլորը հավասար են օրենքի առաջ: Նա իրաքյան ռեսպուբլիկան հռչակեց որպես արաբների և քրդերի ռեսպուբլիկա: Բնորոշ է, որ Իրաքի ժամանակավոր սահմանադրությունը, լինելով բուրժուա-դեմոկրատական ռալյուցիայի արդյունք, մասնավոր սեփականությունը հռչակում էր անձեռնմխելի:

Ռեսպուբլիկական կառավարության հաստատումից հետո երկրում ընդլայնվում են դեմոկրատական ազատությունները: Մինիստրների խորհուրդը ամենաստիա շնորհեց քաղաքական բանտարկյալներին: Աշխուժացավ արհմիութենական կյանքը: Իրաքում ստեղծվեցին բազմաթիվ արհմիություններ, որոնք 1959 թվականին միավորվեցին Իրաքի Արհմիությունների միասնական ֆեդերացիայի մեջ:

1959 թվականի ապրիլի 27-ին Իրաքի Մինիստրների

խորհրդի որոշմամբ մայիսի 1-ը, բանվորների միջազգային համերաշխության օրը, պաշտոնապես հայտարարվեց տոնական օր¹։

Հայն թափ ստացավ նաև գյուղացիական միությունների ստեղծումը։ 1959 թվականի ապրիլին կազմակերպվեց գյուղացիական միությունների համաիրաքյան ֆեդերացիա²։ Բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին երիտասարդական, ուսանողական և կանանց կազմակերպությունների համար։ Քաղաքական պարտիաները թեև ևնականորեն թույլատրված չէին, սակայն զուրս էին եկել ընդհատակից և լեզալ գործունեություն էին ծավալել, բացի նուրի Սախիի ստեղծած «Կոնստիտուցիոն միություն» անակցիոն պարտիայից։

Այդ բուրբ հետ միասին սեպտեմբերիկական կառավարությունը ընդունեց մի շարք որոշումներ ժողովրդական մասսաների նյութական գրությունը բարելավելու ուղղությամբ։ Որոշ չափով բարձրացվեց աշխատավարձը։ Որոշում ընդունվեց անցնելու 8 ժամյա աշխատանքային օրվա։ 1958 թվականի սեպտեմբերի 29-ին Մինիստրների խորհուրդը ընդունեց օրենք՝ գործարաններում ու ևեռնարկություններում բանվորների տեխնիկական անվտանգությունն ապահովելու և բանվորների ու ծառայողների պրոֆեսիոնալ հիմնագրությունների դեմ պայքարն ուժեղացնելու մասին։

Մեծ նշանակություն ունեցավ հարկային սիստեմի փոփոխությունը։ Մինչև ևնոյուցիան հիմնական ձևը անուղղակի հարկն էր, որն իր ամբողջ ծանրությամբ ընկած էր աշխատավորական մասսաների ուսերին։ Կապիտալիստները և ֆեոդալ-կալվածատերերը փաստորեն ազատված էին հարկերից։ Ընտյուցիայից հետո Իրաքի սեպտեմբերիկական կառավարությունը շեշտը դրեց ուղղակի հարկերի վրա։ Բազի այդ նա մտքից նաև ժառանգության հարկ³։ Ընտյուցիայից հետո

¹ „Рабочее движение в капиталистических странах (1959—1961)“, М., 1961, стр. 562.

² Եւլյն տեղում։

³ Յե՛ս Ա. Федченко, Л. Котлов, Ирак на пути национального возрождения, „Мировая экономика и международные отношения“, М., 1959, стр. 51.

ընդունված որոշումների մեջ պետք է նշել նաև Եցեղերի վերաբերյալ օրենքը-ի վերացումը: Այդ օրենքը ցեղի անդամներին կախման մեջ էր գցել ցեղապետներից և նրա նպատակն էր ամրացնել Ֆեոդալ-շեյխերի տիրապետությունը գյուղացիությունից վրաս: Այժմ դրան վերջ էր տրվում:

Սակայն այս շրջանի ամենակարևոր միջոցառումը 1958 թվականի սեպտեմբերի 30-ին ընդունված օրենքն էր Իրաքում ագրարային ռեֆորմ անցկացնելու մասին: Դա կարևոր էր ոչ միայն այն իմաստով, որ շոշափում էր Իրաքի ազգաբնակչության նշող մասի շահերը, այլ նաև նրանով, որ ագրարային ռեֆորմի հետ սերտորեն առնչվում էին Իրաքի արևտեսական և քաղաքական անկախության ու դեմոկրատիայի հետագա բախտի հարցերը:

1958 թվականի սեպտեմբերի 30-ին դիմելով ժողովրդին և նրան հայտնելով ագրարային ռեֆորմի մասին, Կասըմը նշում է. «Ժողովրդի կամքից բխած հուլիսի 14-ի փառապանծ ռեոլյուցիան միաժամանակ քաղաքական և սոցիալական օվոլյուցիա էր, որի նպատակներից մեկն է իրագործել ագրարային ռեֆորմ:

Ագրարային ռեֆորմը այն բազան է, որի վրա պետք է բարձրանա սոցիալական ռեֆորմը¹: Նա այս օրենքի ընդունումը համարում էր ֆեոդալիզմի վերջ և նոր դարաշրջանի սկիզբ Իրաքում:

Ագրարային ռեֆորմի վերաբերյալ օրենքով Իրաքում սահմանափակվեց խոշոր ֆեոդալական հողատիրությունը: Սահմանվեց հողատիրության մաքսիմում. յուրաքանչյուր ոք կարող էր ունենալ մինչև 500 հեկտարից ոչ ավելի անչրդի և 250 հեկտարից ոչ ավելի շրոփի հողեր: Այդ նորմաները գերազանցող ֆեոդալների հողերը քննադրվելու և բաժանվելու էին հողազուրկ բազմաճյուղ գյուղացիական ընտանիքներին: Սահմանվեցին նաև գյուղացիներին տրվող հողակտրոսների չափերը. յուրաքանչյուր ընտանիքի տրվելու էր 7,5—15 հեկտար շրոփի կամ 15—30 հեկտար անչրդի հողեր: Ֆեոդալները

¹ «الجمهورية العراقية. الاصلاح الزراعي», بغداد، 1963، ص 1.

բոնագրազմված հողերի համար պետք է ստանալին փոխհատուցում: Ըստ որում, մուլքի հողատերերը ստանալու էին լրիվ փոխհատուցում, ամիրիյա թափուինը՝ 75 տոկոս, իսկ ամիրիյա լյազմայինը՝ 50 տոկոս: Փոխհատուցումը պետք է տալին գյուղացիները, որոնք նախօրոք հաստատված գումարը մարելու էին 20 տարվա ընթացքում, որից հետո դառնալու էին իրենց հողակտորների տերը:

Օրենքը սահմանում էր, որ հողակտոր ստացած գյուղացիները պարտադիր կերպով պետք է մտնեին կոոպերատիվների մեջ:

Միաժամանակ ագրարային ռեֆորմի վերաբերյալ օրենքը սահմանում էր վարձակալման պայմանները և շափերը այն գյուղացիների համար, որոնք հող չէին ստանալու և այն վարձակալելու էին կալվածատիրոջից: Ռեֆորմի կիրառման ժամկետը սահմանվեց 5 տարի՝ 1958—1963 թվականները: Այդ ժամանակաշրջանում կալվածատերերից պետք է բոնագրազմեր և գյուղացիներին բաժանվեր 2,25 մլն հեկտար հող: Համառոտակի սա է ագրարային ռեֆորմի բովանդակութունը:

Ռեֆորմը, շնայած, որ կրում էր մասնակի բնույթ, անշուշտ, ունի առաջադիմական նշանակություն: Նա նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում քուլթուական հարաբերությունների և ազգային էկոնոմիկայի հետագա զարգացման համար: Իսկ ազգային էկոնոմիկայի ստեղծումը և զարգացումը Իրաքի առջև կանգնած ամենալուրջ և դժվար խնդիրներից մեկն էր:

Ագրարային ռեֆորմի մյուս դրական կողմն այն էր, որ նա որոշ շափով սահմանափակում էր ֆեոդալ-շեյխների արևտեսական հզորությունը և քաղաքական ազդեցությունը երկրի ներսում: Եվ, վերջապես, նա հողագուրկ գյուղացիների մի մասին ապահովում էր հողով՝ որոշ շափով բարելավելով նրանց տնտեսական դրությունը և թուլացնում հողային հարցում գոյություն ունեցող շարվածությունը:

Այդ բուլրի հետ միասին ռեֆորմն ուներ մի շարք լուրջ

¹ Закон Хайри, Закон об аграрной реформе в Иракской республике, „Проблемы мира и социализма“, № 4, 1959, стр. 57.

Քերությունները նախ, նա շէր զնում ֆեոդալների դասակարգի լիզիզացման հարցը: Ռեֆորմը սահմանափակում էր միայն նրանց կալվածքների շափերը:

Երկրորդ. ռեֆորմի վերաքերյալ օրենքը բարձր նորմաներ էր սահմանում ֆեոդալների կալվածքների համար՝ 250—500 հեկտար: Դա նշանակում էր, որ ֆեոդալների դասակարգի անտեսական հզորություն և քաղաքական ազդեցության ազդուրը պահպանվում էր:

Երրորդ. այսպիսի պայմաններում ազրարային ռեֆորմը հետևողականորեն կիրառելու զեպքում Իրաքի գյուղական բնակչության 50 տոկոսը դարձյալ մնալու էր հողազուրկ: Իրաքի գյուղացիության միևիմում պահանջները հողային հարցում քավարարելու համար հողային կալվածքների շափը անհրաժեշտ էր սահմանել ոչ թե 250—500 հեկտար, այլ, ինչպես նշում է Ջաքի Խայրին, 100 հեկտար:

Չորրորդ. այդ ռեֆորմի քերություններից մեկն էլ այն էր, որ նա փոխհատուցում էր տալիս բուրք ֆեոդալներին, այդ թվում նաև նրանց, ովքեր համարվում էին ազգային զավաճաններ ու տապալված ռեֆորմի կողմնակիցներ և ամենակարևորը, որ այդ փոխհատուցման գումարը վճարելու էին գյուղացիները, այդ թվում նաև ազքատ գյուղացիները: Դա, անշուշտ, ծանր բեռ էր նրանց ուսերին:

Ազրարային ռեֆորմի այսպիսի սահմանափակ բնույթն ու լուրջ քերությունները քացատրվում էին նրանով, որ այդ ռեֆորմն անցկացնողը բուրքուազիան էր, որն իշխանության գլուխ էր հեկել ռեյուցիայի հաղթանակից հետո: Իսկ բուրքուազիան իր սոցիալ-դասակարգային բնույթի պատճառով անընդունակ էր անցկացնել արմատական ազրարային ռեֆորմ և հետևողականորեն լուծել հողային հարցը:

Ռեյուցիայի հաղթանակից հետո փոխվեց նաև Իրաքի արտաքին քաղաքականությունը: Ռեապուրչիկական կառավարությունը որոշեց վերջ տալ օտարերկրյա իմպերիալիզմի տիրապետությանը Իրաքում և երկիրն ազատել իմպերիալիզմի կախումից: Նա որոշեց վարել դրական շեղբության և ռազմական իմքավորումներին շիանալու քաղաքականություն ըրաքի ռեապուրչիկական, — նշել է Կասրմը, — խաղազա-

սեր ռեսպուբլիկա է, անկեղծորեն ցանկանում է բարեկամութուն աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին հետ, պաշտպանում է իր անկախութունը, տերիտորիալ ամբողջականությունը և իր հողը՝ օտար միջամտությունից: Մեր այս քաղաքականությունը հիմնված է դրական շեղարթության և արևելյան ու արևմտյան լագերներին շփանալու... կուրսի վրա¹: Իրաքի կառավարությունն այս էտապում քաջ գիտակցում է, որ արտաքին քաղաքականությունը մի կարևոր գործիք է հուլիսյան ռևոլյուցիայի խնդիրների իրագործման համար, երկրի անկախությունն ապահովելու համար: Այդ տեսակետից միանգամայն իրավացի էր Իրաքի ռեսպուբլիկայի նախկին արտաքին գործերի մինիստր Հաշիմ Ջավադը, Եշելով, որ «Իրաքի արտաքին քաղաքականությունը նրա ազգային-ազատագրական քաղաքականության լրացուցիչ մասն է և նա չի կարող իրագործվել առանց մյուս մասերի իրագործման, որոնք իրենց հերթին չեն կարող իրագործվել առանց մեր արտաքին խաղաղասիրական հարաբերությունների՝ հիմնված դրական շեղարթության սկզբունքների վրա»²:

Ղեկավարվելով այդ սկզբունքներով Իրաքի կառավարությունը դիմեց մի շարք քայլերի, որոնք թուլացրին նրա կախումը միջազգային իմպերիալիզմից և ամրապնդեցին Իրաքի անկախությունը և միջազգային դրությունը:

1958 թվականի հուլիսի 17-ին Իրաքի Մինիստրների խորհուրդը որոշում ընդունեց վերականգնել դիվանագիտական հարաբերությունները Սովետական Միության հետ, որոնք փաստորեն խզվել էին 1955 թվականին, ինչպես նաև Ճանաչել Չինական Ժողովրդական Ռեսպուբլիկան:

Դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին նաև սոցիալիստական մյուս երկրների հետ: Ընդունելով դրական շեղարթության և ռազմական խմբավորումներին շփանալուցիլու քաղաքականությունը, Իրաքի կառավարությունը հրաժարվեց միայն արևմտյան երկրների հետ առևտրական և տրև-

¹ «سياسة الجمهورية العراقية الخارجية»، ص 13

² Ետևե տեղում, էջ 41

տեսական կոնտակտներ հաստատելու միապետական Իրաքի կառավարության քաղաքականությունից և առևտրական ու տնտեսական կապեր հաստատեց սոցիալիզմի լապերի երկլոր- ների հետ: 1958 թվականի օգոստոսին կնքվեց սովետա-իրաք- յան առաջին առևտրական համաձայնագիրը: Իրաքի Հեղին- միկայի զարգացման համար մեծ նշանակություն սևեցավ 1959 թվականի մարտի 16-ին Սովետական Միության և Իրա- քի միջև կնքված համաձայնագիրը՝ տնտեսական և տեխնի- կական համագործակցության մասին: Այդ համաձայնագրով Սովետական Միությունը պարտավորվում էր օգնել Իրաքին կառուցելու մետալուրգիական, մեքենաշինական, քիմիական, սննդի և թեթև արդյունաբերական բազմաթիվ ձեռնարկու- թյուններ, թվով մոտ 80 օբյեկտ: Բացի այդ ՍՄՄ կառավա- րությունը Իրաքին տվեց երկարատև վարկ՝ 550 մլն ռուբլի գումարով: Սովետական Միությունը օգնեց Իրաքին ազգա- յին կադրեր ստեղծելու գործում¹:

Պայմանագրի կնքումը խանգավառություններ ընդունվեց Իրաքի հասարակության ճշտող մեծամասնության կողմից: Իրաքի գեմոկրատական ուժերը դա համարում էին մեծ օգ- նություն իրենց երկրին այն պահին, երբ նրա համար ստեղծ- վել էին շափազանց ծանր պայմաններ: Ազգային-գեմոկրա- տական պարտիայի օրդան ԷԱ-Ահալիս-ն նշում էր, որ այդ պայմանագիրը կնքված է իրավահավասարության սկզբունք- ների վրա և մեծ ազդեցություն կունենա Իրաքի տնտեսական ապագայի վրա: Նա հույս էր հայտնում, որ սովետա-իրաք- յան պայմանագիրը կբարելավի Իրաքի տնտեսական բալան- սը, որը խախտվել էր հին ռեժիմի կողմից իմպերիալիստա- կան պետությունների հետ կնքած զանազան գործարքների հետևանքով², Իսկ ԷԻԹԹԻ-հադ աշ-Շաարա-ը գրում էր, որ ԷՍ- ղետա-իրաքյան համաձայնագիրը կծառայի Իրաքի տնտեսու- թյան և Մերձավոր Արևելքում խաղաղության ամրապնդմա- նը³: Սովետա-իրաքյան համաձայնագրի համար Բաղդադի

¹ „СССР и Арабские страны. Документы и материалы“, М., 1961, стр. 685—696.

² „Аль-Ахали“, Багдад, 1959, 18 марта.

³ „Иттихад аш-ՇաաԹ“, Багдад, 1959, 18 марта.

«Ան-Ռայ ալ-Ամմ» քերթը «հազար ողջուն էր հզում Սովետական Միությանը: Նա նշում էր. «Համաձայնագրերը կրեք՝ վեց այն պահին, երբ իմպերիալիստական տերությունները իրենց քաղաքականության ուղեծրով ընթացող երկրների հետ փորձում են տնտեսապես խեղդել երիտասարդ Իրաքյան օնպարիկան»¹: Այդ պայմանագրերը մեծ գեր խաղաց Իրաքի ազգային էկոնոմիկայի զարգացման գործում:

Տնտեսական, առևտրական և կուլտուրական համաձայնագրեր կնքվեցին նաև Իրաքի և Զինական Ժողովրդական Ռեսպուբլիկայի, Հունգարիայի և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ:

Սոցիալիստական երկրների հետ Իրաքի կնքած պայմանագրերը իրավահավասար էին, փոխադարձաբար շահավետ և չէին պայմանավորված որևէ քաղաքական նկատառումներով:

Իրաքի անկախությունն ամրապնդելու ուղղությամբ մեծ նշանակություն ունեցավ Իրաքի կառավարության 1959 թվականի մարտի 24-ի որոշումը՝ Բաղդադի պակտից դուրս գալու մասին: Թեև մինչ այդ էլ Իրաքը չէր մասնակցում այդ ազդեցիվ խմբավորման աշխատանքներին, սակայն նա ձևականորեն համարվում էր այդ պակտի անդամ: Այժմ այդ ձևականությանը նույնպես վերջ էր տրվում: Դա նշանակում էր, որ վերստնում էր նաև 1955 թվականի ապրիլին կնքած անգլո-իրաքյան պայմանագիրը: Անգլիան պաշտոնապես հայտարարեց այդ պայմանագրի դադարեցման մասին և 1959 թվականի մայիսին իր բոլոր զորքերը դուրս հանեց Իրաքից: Այսպիսով, Իրաքի ժողովրդի մոտ 40-ամյա պայքարը՝ անգլիական զորքերը Իրաքից դուրս հանելու համար, ավարտվեց հաղթանակով:

Բաղդադի պակտից դուրս գալը Իրաքի ժողովուրդն ընդունեց մեծ գոհունակությամբ: «Ստրիկտիստական և քաղաքական ենթակայության շատ դարերից հետո առաջին անգամ, — գրում էր այդ առթիվ Իրաքի կոմունիստական պարտիայի օրգան «Իթթիհադ աշ-Շաբաբ»-ը, — Իրաքը դարձավ անկախ պե-

¹ «Ар-Рай аль-Амм», Багдад, 1969, 18 марта.

առաջուն՝ Իրաքի պրոգրեսիվ ուժերը ընդգծում էին, որ Իրաքի զուրա զայը այդ ռազմական խմբավորումից նշանակում էր ազատվել իմպերիալիստական վերջին շղթաներից, որոնք սահմանափակում էին Իրաքի անկախությունը և սովորենիտետը: ԵԱԵՕՐ,—գրում էր ԵԱԼ-Ախրաթ Թերթը,— Իրաքի թշնամիները գրկվեցին իրենց վերջին կեղտոտ զենքից, որով նրանք մի քանի ամիս էր սպառնում էին Իրաքին: Թող այժմ նրանք իրենց քաշեն իրենց կեղտոտ լեզունը¹:

Իրաքի կառավարությունն արտաքին քաղաքականության կարևոր քայլերից մեկը հանդիսացավ ԱՄՆ-ի հետ կնքած բուրբ պայմանագրերի վերացումը: Չեղյալ հայտարարվեցին ԱՄՆ-ից տաղմական օգնությունը, Էլջինհաուսերի զոկարինայիս հիման վրա բուտեհական օգնությունը ստանալու վերաբերյալ պայմանագրերը: Հասկանալի է, Իրաքի կառավարությունը չէր կարող այդ քայլին դիմել, եթե չլիներ Սովետական Միության և սոցիալիստական մյուս երկրների անշահախնդիր անտեսական օգնությունը:

Կասրմի կառավարությունը իշխանության գլուխ գալուց հետո փորձում էր լուծել Իրաքի նավթի հարցը: Սակայն պետք է նշել, որ նա չէր զննում նավթի ազգայնացման և օտարերկրյա նավթային ընկերությունների վերացման հարցը: Այդ խնդիրն առաջ չէին քաշում նաև Իրաքի դեմոկրատական ուժերը, զանելով, որ դա կապված է մեծ բարդությունների հետ և անհրաժեշտ են համապատասխան միջոցներ ու պայմաններ, որոնցից զեռնա զուրկ է Իրաքը: Կասրմի կառավարությունը հիմնականում ձգտում էր ավելացնել նավթից ստացվող եկամուտների Իրաքի բաժինը:

Իրաքի կոմունիստական պարտիան պահանջում էր, որ կառավարությունը հետևողական քաղաքականություն վարի նավթային ընկերությունների նկատմամբ, ոչ մի զիջում չանի նրանց և ստիպի, որ նրանք հարգեն Իրաքի օրենքները: Նա առաջադրեց հետևյալ չորս պահանջները: 1 Ավելացնել Իրաքի բաժինը՝ նավթից ստացվող եկամուտներից: 2. Իրաքը նավ-

¹ „Иттихад эш-Шаб“, Багдад, 1959, 25 марта.

² „Ах-Ахбар“, Багдад, 1959, 25 марта.

թային ընկերությունների հիմնական կապիտալում ոչինչ չունենր: Կոմունիստական պարտիան պահանջում էր, որ հիմնական կապիտալի 20—25 տոկոսը պատկանի Իրաքին: 3. Վերացնել ընկերությունների իրավունքները այն շրջանների վրա, որոնք չեն շահագործվում: 4. Ընկերությունները ենթարկել Իրաքի օրենքներին¹: Կոմունիստական պարտիայի այս պահանջներին հավանություն էին տալիս աշխատավորական մասսաները, ինչպես նաև երկրի առաջադեմ ուժերը: Նրանք կառավարությունից պահանջում էին հասնել այդ պահանջների ընդունմանը նավթային ընկերությունների կոպիից:

Քանակցությունները Իրաքի կառավարության և օտարերկրյա նավթային ընկերությունների միջև շարժական ձգձուգ-վեցիկն: Նավթային ընկերությունները ամեն կերպ խուսափում էին, դիմում խորամանկություն ու սպառնալիքի: Իրաքի կառավարությունը իր հերթին նույնպես վնասկանոթեն հանգես չէր գալիս: Նա պարտաւ էր դիմելու կոմպրոմիսներին: Միայն երկրի ղեմնկրատական ուժերի մեղման ներքո, վերջապես, կառավարությունը 1961 թվականի դեկտեմբերի 12-ին ընդունեց օրենք նավթի վերաբերյալ: Այդ օրենքը սահմանափակում էր նավթային ընկերությունների գործունեությունը այն շրջաններով, որ նրանք շահագործում էին: Նրանց գործունեության գոտին կազմելու էր մոտ 2000 քառ. կմ, մինչդեռ նախկին կոնցեսիայով նրանց իրավունքը տարածվում էր համարյա ամբողջ երկրի տերիտորիայի վրա, մոտ 370.000 քառ. կմ²: Այժմ ամբողջ այդ տերիտորիան Իրաքը կարող էր օգտագործել ըստ իր հայեցողության: Քացի այդ նախատեսվում էր նոր օրենքների ընդունում և հատկապես Իրաքյան ազգային նավթային ընկերության ստեղծում, որը պետք է մասնակցեր ամեն տեսակի նավթային նախաձեռնությունն: Թեև այս օրենքը սահմանափակ բնույթ ուներ և արմատականորեն չէր լուծում նավթի պրոբլեմը, այնուամենայնիվ, նա պրոգրեսիվ նշանակություն ուներ: Նախ, նա սահմանափակում էր իմպե-

¹ „Проблемы мира и социализма“, № 10, 1961, стр. 41.

² „Le Commerce du Levant“, Beyrouth, 16 Decembre 1961.

³ „Economie et politique“, № 92, Paris, Mars, 1962, p. 88.

րիայիստական մտնուպոլիաների գործունեության, հետևաբար, և ազդեցության ոլորտը, նրկրորդ, նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում ազգային նավթարդյունաբերության ստեղծման համար:

Նավթային ընկերությունները և նրանց հետևում կանգնած իմպերիալիստական պետությունները սվիններով դիմավորեցին 1961 թվականի դեկտեմբերի 12-ի օրենքը, նրանք փորձում էին ճնշում գործադրել Իրաքի կառավարության վրա, կանգ չառնելով սպառնալիքների և ահաբեկումների առջև: Նավթի հարցում Կասրմը, — գրում էր «Մկոտսմենս»-ը, «ոհակ է տեսում կրկնել Պարսկաստանի սխալը»¹, նավթային ընկերությունները գտնում էին, որ Իրաքի կառավարությունն իրավունք չունի միակողմանիորեն փոփոխություն մտցնելու կոնցեսիոն պայմանագրերի մեջ և պահանջում էին հարցը հանձնել միջազգային արբիտրաժին: Նրանց այդ պահանջների պաշտպանությամբ հանդես եկան ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարությունները, որոնք 1962 թվականի հունվարին համապատասխան նոտաներ հղեցին Իրաքի կառավարությանը:

ԱՄՆ-ի և Անգլիայի այդ միջամտությունը խորը դժգոհություն առաջացրեց Իրաքի լայն հասարակայնության շրջաններում: Նրանք պահանջում էին մերժել անգլիական և ամերիկյան իմպերիալիստների ստեղծությունները և Իրաքի ներքին գործերին միջամտելու փորձերը: Անդրադառնալով այդ հարցին իրացյան «Ալ-Բայան» թերթը գրում էր. «Անգլիական և ամերիկյան կառավարությունների միջամտությունը ոչ մի արդարացում չունի դիվանագիտական սովորությունների տեսակետից և անթույլատրելի է միջազգային իրավունքով, քանի որ ավյալ դեպքում խոսքը գնում է Իրաքի կառավարության և նավթային ընկերությունների փոխհարաբերությունների մասին և այդ բոլորը հանդիսանում է զուտ առևտրական գործարք: Այդ պատճառով էլ ոչ մի օտարերկրյա պետություն իրավունք չունի միջամտելու այդ հարցում»²:

Առաջին հտապում Իրաքի կառավարությունը հենվելով ժողովրդական մասսաների վրա և վայելելով դեմոկրատական

¹ «Скотсмен», 1962, 3 января.

² «Аль-Баиян», Багдад, 1962, 12 января.

բուրք ուժերի աշակցութիւնը հաշոգութեամբ պայքար էր մղում իմպերիալիստական դաժադրութիւնների դեմ: Օտարերկրյա իմպերիալիստական ուժերը և ներքին ռեակցիան շահապնդին իրենց դիրքերը կորցնելու հետ և ռևոլյուցիայից հետո քաջահայտ և ժաժուկ դաժադրութիւն էին նշուքում ռեսպուբլիկական ռեժիմի դեմ: Դաժադրութիւնների շարքի մեջ ամենավտանգավորը 1959 թվականի մարտի սկզբներին Մոսուլում բռնկված խռովութիւնն էր, որը ղեկավարում էր զեղապետ Արդել Վահար Մավաֆը: Նա իրեն հռչակեց Իրաքի կառավարութեան ղեկավար և կոչ ուղղեց բանակին ու ժողովրդին տապալել Արդել Քերիմ Կասըմի կառավարութիւնը: Խռովարարների նպատակն էր կազմել ռեակցիոն կառավարութիւն, վերացնել ռևոլյուցիայի նվաճումները և երկիրը կրկին դնել Բաղդադի պակաի և արևմտյան իմպերիալիստների լծի ներքո¹: Մակայն խռովարարները հաշոգութիւն շունեցան, քանի որ ոչ մի հենարան չունեին ժողովրդի մեջ: Ռեսպուբլիկային հաժատարիմ գորքերին, աշխատավորական մասսաների ամենալայն աշակցութեամբ, հաշոգվեց ննշել խռովութիւնը: Այդ պայքարում հատկապես մեծ հերոսութիւն ցուցաբերեցին բանվորները, որոնք անձնազոհ պայքար մղեցին իմպերիալիզմի գործակալների դեմ²: Պայքարի առաջին գծի վրա ին գտնվում կոմունիստները, որոնց դերը շատ մեծ էր աշխատավորական մասսաներին մորթիլուցնելու և նրանց պայքարը կազմակերպելու գործում:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, առաջին էտապում՝ 1958 թվականի հուլիս—1959 թվականի կեսերին, երբ զեղնաբարձր էր ռևոլյուցիոն շարժման ալիքը, Իրաքի կառավարութիւնը կիրառում էր ներքին ու արտաքին քաղաքական մի շարք կարևոր միջոցառումներ, որոնք թեև զուրս չէին պոլիսբուրժուա-դեմոկրատական ռևոլյուցիայի շրջանակներից, բայց ամբապնդում էին նորաստեղծ ռեսպուբլիկայի դրութիւնը: Այդ միջոցառումները հնարավորութիւններ էին ստեղծում նրա հետագա տնտեսական ու դեմոկրատական զարգացման

¹ 34* «Азия Курди, Боритесь за жизнь и свободу героев Мосула, „Проблемы мира и социализма“, № 2, 1961, стр. 92.

² „Аль-Ахбар“, Багдад, 1959, 14 марта.

Համար և որոշ շահույթ բարեխաղում ժողովրդական մասսաների տնտեսական վիճակն ու ընդլայնում նրանց քաղաքական ազատություններն ու իրավունքները:

1959 թվականի կեսերից Իրաքի կառավարությունը քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած շեշտակի շրջադարձ դեպի աջ: Այդ բանը արտահայտվեց ներքին քաղաքականության բոլոր բնագավառներում: Կառավարող խումբն, որը ավելի ու ավելի էր սկսում հենվել ռեակցիոն շրջանների վրա, հարձակում էր գործում դեմոկրատական ազատությունների վրա: Հակահումոսների դարձավ Իրաքի կառավարության պաշտոնական քաղաքականությունը: Նա սկսեց հետապնդել կոմունիստներին ու դեմոկրատներին, պրոֆմիտիբենական ու գյուղացիական շարժման ակտիվ գործիչներին: Ռեակցիոն քաղաքականություն որդեգրած կառավարությունն իր առաջին հարվածն ուղղեց բանվոր դասակարգի ու նրա կազմակերպությունների դեմ: Նա փորձում էր լրիվ իր հսկողության տակ դնել պրոֆմիտիբենները: Նրանց շարքերն էին սողսկում գաղանի ոստիկանության գործակալները և այնպիսի մարդիկ, որոնք ընդհանուր ոչինչ չունեին բանվորական շարժման հետ: Կառավարությունը միջամտում էր պրոֆմիտիբենական կազմակերպությունների ընտրություններին՝ ձգտելով այնտեղից վտարել բանվորական շարժմանը նվիրված գործիչներին: Ինչպես նշում էր Իրաքի լուսավորության նախկին մինիստր Իսմայիլ Արիֆը, «Կասըմը ուզում էր վերահսկողությունը բոլոր պրոֆմիտիբենների վրա հանձնել իր մարդկանց»¹: Ցանկանալով հասնել իր նպատակին Իրաքի կառավարությունը պրոֆմիտիբենական ակտիվիստներին հեռացնում էր աշխատանքից և կամ ձերբակալում: Այս շրջանում ձերբակալվեց մոտ 7 հազար պրոֆմիտիբենական ակտիվ գործիչ:

Իրաքի պրոֆմիտիբենների դեմ ռեպրեսիվ միջոցներ կիրառելու և նրանց իրավունքները սահմանափակելու դեմ իրենց բողոքը հայտնեցին Իրաքի դեմոկրատական ուժերը: Նրանց շահերի պաշտպանությունը հանդես եկավ նաև պրոֆմիտի-

¹ „Аль-Джамахира“, Багдад, 1963, 15 февраля.

Քյունեների համաշխարհային ֆեդերացիան: Վերջինիս գործադիր կոմիտեն իր 22-րդ սեսիայում 1961 թվականի փետրվարի 4-ին որոշում ընդունեց, որը զատապարտում էր Իրաքի կառավարության միջոցառումները ուղղված բանվորական շարժման դեմ: Նա դիմեց Իրաքի կառավարությանը, պահանջելով վերջ տալ ռեպրեսիաներին, բանտերից ազատել պրոֆմիսիայան գործիչներին և նորմալ պայմաններ ստեղծել իրաքյան պրոֆմիսիայունների գործունեության համար: Սակայն Կասրմի կառավարությունը հաշվի չառավ դեմոկրատական ուժերի այդ պահանջը:

Ռեսպուբլիկական կառավարության և ազգային բուրժուազիայի ռեակցիոն քաղաքականության դրսևորումն էր Իրաքի կոմունիստական պարտիային լեզալ գործունեության իրավունք շտալը, շնայած գործունեության ազատութուն տրվեց, օրինակ, ազգային-դեմոկրատական, Իրաքի Փուրգստանի դեմոկրատական և այլ պարտիաների¹: Դրա փոխարեն լեզալ գործունեության իրավունք տրվեց Դաուդ աս-Սայդի օպորտունիստական խմբին: Այդ քայլի նպատակն էր պառակտում մտցնել կոմունիստների շարքում և թուլացնել Իրաքի ազգային-ազատագրական շարժման առաջատար ուժը:

Չբավարարվելով դրանով Կասրմի ռեժիմը սկսեց հետապնդել կոմունիստներին: Բավական է նշել, որ այդ ռեժիմի անկման նախօրյակին բանտերում էին գտնվում մոտ 2000 իրաքյան կոմունիստներ²:

Ռեակցիան հարձակվեց նաև դեմոկրատական մամուլի վրա: 1961 թվականի վերջերին փակվեց կոմունիստական պարտիայի օրգան «Իմթիհադ աշ-Շաար»-ը: Շուտով փակվեցին նաև այլ դեմոկրատական թերթեր: Տարօրինակն այն էր, որ դեմոկրատական թերթերը փակելու համար պատարանները հիմնվում էին դեռևս նուրի Սիդդիի դիկտատուրայի ժամանակ՝ 1954 թվականի մամուլի վերաբերյալ ընդունված ռեակցիոն օրենքի վրա: Այդ փաստն ինքնին խոսում է Կասրմի կառավարության նոր քաղաքական կուրսի մասին:

¹ „Положение рабочего класса и рабочее движение в странах Азии и Африки“, М., 1962, стр. 22.

² «بيروت» 13.11.1963

Իրաքի փորձը կրկին անգամ հաստատում է այն ճշմարտությունը, որ հակակոմունիզմի քաղաքականությունն ուղղված է բնօրինակապես դեմոկրատիայի դեմ, որ նա հարվածում է ոչ միայն կոմունիստներին ու նրանց համախոհներին, այլև կոմունիզմից հեռու կանգնած դեմոկրատական բոլոր հոսանքներին:

Իրա մասին են վկայում հետևյալ փաստերը: Իրաքի կառավարությունը թույլատրելով մի շարք պարտիաների լեզու գործունեությունը, այն սահմանափակեց հիմնականում Բաղդադ քաղաքով: Սկսելով կոմունիստական մամուլից, այնուհետև նա արգելք դրեց նույնիսկ մի շարք բուրժուական թերթերի վրա, որոնք Կառլմի կարծիքով չափազանց դեմոկրատական էին: Իրաքյան իշխանությունները ցրեցին դեմոկրատական երիտասարդության ֆեդերացիան և ձերբակալեցին նրա ղեկավարներին: Նրանք փակեցին իրաքյան կանանց լիգայի բոլոր տեղական կազմակերպությունները և այլն¹:

Իրաքի կառավարող շրջաններն սկսեցին հետապնդել նաև խաղաղության կողմնակիցներին: Փաստորեն խաղաղության կողմնակիցների շարժման վրա արգելք դրվեց: 1961 թվականի մայիսի 8-ին Իրաքի զինվորական նահանգապետ Արգիի կարգադրությամբ փակեցին Իրաքի խաղաղության կողմնակիցների ազգային խորհրդի բյուրոն և նրա շենքը: Կարգադրության մեջ ասված էր որ տղրանց կարիքը չկա²:

Այս բոլորը խոսում է այն մասին, որ Իրաքի կառավարող շրջանները վախենում էին ժողովրդական մասսաների շարժումից և դեմոկրատական ուժերի աճից: Ահա թե ինչու նրանք ռեպրեսիաների և դեմոկրատական ազատությունների սահմանափակումների հետ միասին դիմում էին նաև տեղորի քաղաքականությունը, գնդակոծում աշխատավորների խաղաղ ելույթները, ձերբակալում դեմոկրատական գործիչներին և նրանցից շատերին դատապարտում մահվան:

Իրաքի դեմոկրատական իրավունքների և ազատություն-

¹ Мохаммед Салим, После трех лет иракской революции.

„Проблемы мира и социализма“, № 10, 1961, стр. 39.

² „Аль-Мустакбаль“, Багдад, 1961, 9 мая.

ներքի պաշտպանութեան կոմիտեի կողմից անլեզու կերպով հրատարակած «Դադարեցնել տե՛սորը» գրքուկում բազմաթիվ հետաքրքիր փաստեր են բերվում, որոնք ցույց են տալիս, որ Իրաքի կառավարությունը իրոք հրաժարվել էր դեմոկրատիայի սկզբունքներից և վարում էր սեպտիկոն շրջանների ձեռնառու քաղաքականություն: Գրքուկում նշվում է, որ 1959 թվականի կեսերից մինչև 1961 թվականի մայիսը ռազմազաշտային դատարանները 112 մահվան վճիռ են բնդունել: 770 մարդ միասին վերցրած դատապարտվել են 4164 տարվա բանտարկություն: Միայն 1960 թվականին երկրում քաղաքական նկատառումներով ձերբակալվել և բանտարկվել է 22 հազար մարդ¹: 1959 թվականի հուլիսից սկսած տեղի է ունեցել բանդիտների և սատիկանական գործակալների 7510 հարձակում արհմիությունների և դեմոկրատական մյուս կազմակերպությունների շենքերի վրա: Իրաքյան իշխանություններն իրենց սեպտիկոն քաղաքականության մեջ այնքան հետո դնացին, որ ձերբակալեցին և ռազմական դատարանին հանձնեցին Մոսուլի հերոսներից շատերին, որոնք մասնակցել էին Շավվաֆի խռովության ճնշմանը, այն խռովության, որի նպատակն էր տապալել Կասրմի կառավարությունը և երկրում կրկին հաստատել օտարերկրյա իմպերիալիզմի և ֆեոդալների տիրապետությունը: Ձերբակալվածների թվում էին կոմունիստներ, դեմոկրատներ, պրոֆմիլիթենական ու երիտասարդական շարժման ակտիվ գործիչներ, առաջադեմ զինվորականներ և այլն. նրանցից 38 հոգու Իրաքի զինվորական դատարանը 1960 թվականի դեկտեմբերի 16-ին դատապարտեց մահվան²:

Դա բողոքի լայն շարժում առաջացրեց Իրաքում և նրա սահմաններից դուրս: Տասնյակ հազարավոր քաղաքացիներ պետիցիա ուղարկեցին պրեմիեր-մինիստր Կասրմին, պահանջելով վերջ տալ ծաղր ու ծանակին Մոսուլի հերոսների նկատմամբ:

¹ Ցե'ա „Проблемы мира и социализма“, № 11, 1961, стр. 95.

² Նույն տեղում, № 2, 1961, էջ 93.

Կասրճի կառավարությունը կոպիտ սխալներ թույլ տվեց քրդական հարցում: Ինչպես նշեցինք, Իրաքը ժամանակավոր սահմանադրությամբ հռչակվեց արաբների, և քրդերի ռեսպուբլիկա, խոսք տրվեց հարգել նրանց ղեմնկրատական ազատություններն ու ազգային ավանդությունները: Սակայն Կասրճի կառավարությունն իր այդ խոստումը չկատարեց: Նա հետապնդում էր քուրդ ղեմնկրատներին և սահմանափակում նրանց ազգային իրավունքները: Նա հրաժարվեց նանաշի Իրաքի սահմաններում քրդական ավտոնոմիան, որը հանդիսանում է քրդական ազգային շարժման գլխավոր պահանջը: Այդ հոդի վրա ծագեց կոնֆլիկտ Իրաքի իշխանությունների և քրդական ազգային-ազատագրական շարժման ուժերի միջև: Կասրճի կառավարությունը փորձեց քրդական հարցը լուծել զենքի միջոցով: 1961 թվականի սեպտեմբերին Իրաքի կառավարությունը պատերազմական գործողություններ սկսեց քրդերի դեմ:

Այդ եղբայրասուգան պատերազմը ոչ մի պաշտպանություն չէր վայելում Իրաքի աշխատավորների մոտ: Իրաքի առաջադեմ ուժերը, ղեմնկրատական կազմակերպություններն ու գործիչները պահանջում էին վերջ տալ այդ պատերազմին և նանաշի քրդերի արգար պահանջները: Սակայն Կասրճը շունկերնորեց բանականություն ձայնին: Քրդերի դեմ սկսած պատերազմը, անշուշտ, թուլացրեց Կասրճի ռեժիմի հիմքերը և դարձավ նրա անկման պատճառներից մեկը:

Իրաքի կոմունիստական պարտիայի գլխավոր քարտուղար Սալլամ Ադիլը անդրադառնալով Իրաքի կառավարության քաղաքականությանն նոր ուղղությանը ՍՄԿՊ XXII համագումարում նշեց, որ Իրաքի սկառավարությունը ոչ միայն ընդառաջ չի դնում ժողովրդի ղեմնկրատական պահանջներին, այլ, ընդհակառակը, ձեռնպահ է մնում քայլերի դիմելու՝ ղեմնկրատական հիմունքների վրա ազգային ռեժիմ հաստատելու համար և համառորեն կիրառում է ժողովրդի ազատությունների և իրավունքների դեմ ուղղված քաղաքականություն¹:

¹ „Правда“, 1961, 25 октября.

Իրաքի կառավարութիւնը ոչ միայն զազարեցրնց պետական ապարնաթի զտումը պրոթիմպերիալիստական և միապետական տարրերից, այլ, ընդհակառակը, նրանց, ովքեր համազօրթակեցել էին Նուրի Սաիդի և միապետական ուժիմի հետ կրկին վերականգնեց աշխատանքի: Իրա փոխաշին պետական ապարատից հեռացվեցին նրանք, ովքեր հանդես էին գալիս ընդդէմ իմպերիալիզմի և Ֆեոդալիզմի:

Կասըմի ուժիմը գոյութիւն ունեցալ մտա 5 տարի: Գաքիչ ժամանակ շէր՝ Սակայն այդ ժամանակաշրջանում Իրաքում ոչ մի անգամ պառլամենտական ընտրութիւն տեղի չունեցալ, թէև Կասըմը բազմաթիւ անգամ խոստումներ էր տալիս անցկացնել այդպիսի ընտրութիւններ և երկրում հաստատել պառլամենտական ինստիտուտներ ու պառլամենտական վարչաձև: Իրականում Կասըմն Իրաքում հաստատեց իր անձնական դիկտատուրան՝ պահպանելով արտակարգ օրենքներն ու սազմական դատարանները:

Նրա և ժողովրդական մասսաների միջև անջրպետը քանի զնում խորանում էր և երկրորդ էտապում նա փաստորնն շէր հենվում ժողովրդական մասսաների ու ղեմնկրատական ուժերի վրա: Իրա փոխարեն նա ալեւի էր հենվում բունակի վրա: Ըսկ վերջին շրջանում Կասըմը նույնիսկ քանակին լրիւ կերպով շէր վատահում և հիմնականում հենվում էր զաղտնի ստիկանութիւն վրա:

Իր կառավարութիւնն սոր, հակադեմոկրատական քաղաքականութիւնը Կասըմը փորձում էր ներկայացնել որպես սոյ և ձախ ուժերի միջև հավասարակշռութիւնը պահպանելու քաղաքականութիւնը՝ նա սիրում էր հայտարարել, որ ինքը սամեն տեսակի հոսանքներից և տենդենցներից վեր է կանգնած և որ ինքը պաշտպանում է բարձրագույն օրենքը:

Սակայն վերը բերված փաստերն անհերքելիութեն ապացուցում են, որ նրա քաղաքականութիւնը ոչ թէ ճշմաստակալշռութիւնն պահպանելու քաղաքականութիւն էր, այլ ձախ ուժերին անշէլու քաղաքականութիւնն: Նրա քաղաքականութիւնն երկրորդ էտապում ալեւի ու ալեւի էր արտահայտում բուրժուազիսալի աշ թնի շահերը և հենց այդ թնն էլ հանդիսանում էր տոն ալոզը:

Օրկերորդ ֆապում վատացավ նաև աշխատավորներին տնտեսական վիճակը. հարկերը բարձրացան, անեց գործազրկությունը, իչավ աշխատավարձը: Օրինակ, որակավորում չունեցող բանվորների (նրանք կազմում են իրաքի բանվոր դասակարգի մեծ մասը) աշխատավարձը իչավ մոտ 3 անգամ¹:

Վտանդի տակ զրվեց նաև ագրարային ունեւորմի կիրառումը: Ֆեոդալները և պետական ապարատում նստած նրանց մարդկի կատաղի դիմադրութունն էին ցույց տալիս այդ ունեւորմի կիրառմանը: Ռեֆորմի իրականացման տեմպերը թուլացան: Ռեֆորմի առաջին տարում ավելի շատ բան արվեց, բան թե երկրորդ տարում: Ռեֆորմի առաջին մեկուկես տարվա ընթացքում պետութունը կալվածատերերից վերցրեց 500.000 հեկտար հող, իսկ գյուղացիներին բաժանեց 125.000 հեկտարից էլ պակաս²: Բացի այդ կառավարութունը ֆեոդալ-շելիտերին կատարեց մի շարք զիջումներ. որոշ խոշոր հողատերերի վրա ունեւորմը շտարածեց, ֆեոդալներն իրավունք ստացան նախկինի պես գյուղացիներին հեռացնել իրենց հողերից, պատճել և այլն: Կառավարութունը հողատերերին վերադարձրեց նախկինում նրանցից բնագրաված զբաղումային մեխանիզմները³: 1959 թ. հունիսի 10-ին ընդունվեց մի որոշում, որի համաձայն վարձակալ-գյուղացիների բաժինը ջրովի հողերում 40 տոկոսից իչեցվեց 35 տոկոսի, իսկ անջրովի հողերում՝ 50 տոկոսից 45 տոկոսի⁴: Այսպիսի բաղաքականության հետևանքով ագրարային ունեւորմն անհնար եղավ կիրառել նշված ժամկետում: Ինչպես հայտնի է, նա պետք է ավարտվեր 5 տարում՝ 1958 թվականի սեպտեմբերից մինչև 1963 թվականի սեպտեմբերն ընկած ժամանակաշրջանում: 1963 թվականի հեղաշրջումից հետո իրաքի ագրարային ունեւորմի գործերի մինիստրութունը փետրվարի 23-ին պաշտոնապես հաղորդեց, որ մինչև այժմ գյուղացիներին արվել է

¹ Самин, Защищать интересы рабочего класса. „Проблемы мира и социализма“, № 12, 1962, стр. 45.

² Նույն տեղում, № 3, 1961, էջ 66:

³ „Проблемы мира и социализма“, № 3, 1961, стр. 66.

⁴ „Аграрные реформы в странах Востока“, М., 1961, стр. 197.

բաժանման ենթակա հողերի 4,5 տոկոսը և հող ստացել: զրա իրավունքն ունեցող գյուղացիների 9 տոկոսը միայն:

Իրաքի ժողովրդական մասսաները հանդես էին գալիս Իրաքի կառավարության քաղաքականության դեմ: Նրանք պետիցիաներ էին ներկայացնում կառավարությանը, կազմակերպում էին ցույցեր ու գործադուլներ՝ ի պաշտպանություն իրենց տնտեսական շահերի և դեմոկրատական իրավունքների: 1961 թվականին Իրաքի ժխախտտի արգյունարերության բանվորները երկու անգամ գործադուլ հայտարարեցին: Նրանք այնուհետև ցույց կազմակերպեցին, որը արյան մեջ խեղզվեց: Գործարանատերերի կամայականությունների դեմ 1961 թվականի գարնանը գործադուլ հայտարարեցին ցեմենտի և մյուս գործարանների բանվորները: Առանձնապես ակտիվորեն էին հանդես գալիս երկաթուղային և նավթային արգյունարերության բանվորները, որոնք 1962 թվականի փետրվար—սոստոս ամիսներին 10 անգամ դիմեցին գործադուլի: 1962 թվականի ամռանը ավելի քան երկու շաբաթ Բաղդադի մոտ 7000 բանվորներ բողոքում էին պրոֆմիություններն արգելելու դեմ¹:

1961 թվականի մարտին արյունալի դեպքեր տեղի ունեցան Բաղդադում: Բաղդադի հազարավոր աշխատավորներ ցույց կազմակերպեցին, բողոքելով հարկերի ավելացման դեմ: Բաղդադի իշխանությունները այդ խաղաղ ցույցը նրնչեցին զինքով: Ձերբակալվեցին բազմաթիվ ցուցարարներ: Բանվորների հետ միասին հանդես էին գալիս գյուղացիները, որոնք պահանջում էին գյուղացիական միությունների ազատություն և ազրարային ռեֆորմի արագ կիրառում, ուսանողությունը, երիտասարդությունը և մյուս հայրենասիրական ուժերը, որոնք առաջադրում էին ռեպրեսիաների և տնտրի դադարեցում, ռազմական արտակարգ դատարանների վերացում, պառլամենտական ընտրությունների անցկացում, մըշտական սահմանադրության ընդունում և այլ դեմոկրատական պահանջներ:

Ռեակցիային հակահարված տալու նպատակով աշխա-

¹ „Проблемы мира и социализма, 1962, № 6, стр. 94.

² „Եռյն տեղում, № 12, 1962, стр. 45.

ստվորական մասսաների պայքարը կազմակերպելու և զե-
 մակրատական, հայրենասիրական ուժերը համախմբելու ուղ-
 դությամբ մեծ աշխատանք կատարեց Իրաքի կոմունիստա-
 կան պարտիան: Երկրորդ էտապում նրա գործունեությունը հա-
 մար ստեղծվեցին շահագրգռող դժվարին պայմաններու նա
 գործում էր ընդհատակում, կառավարության կողմից վարվող
 հակակոմունիզմի քաղաքականության ծանր պայմաններում:
 Չնայած դրան, նա կարողանում էր պահպանել իր կապերը
 աշխատավորների հետ և նրանց բացառել այն խնդիրները,
 որ երկրորդ էտապում կանգնած էին Իրաքի առաջադեմ ուժե-
 րի առջև: Կոմունիստական պարտիան նոր պայմաններում իր
 տակախկան որոշելիս ելնում էր այն գրույթից, որ ազգային
 բուրժուազիան հրկակի բնույթ ունի: Ի նկատի ունենալով այդ
 հանգամանքը նա վարում էր բուրժուազիայի հետ բազմակողմ
 և պայքարի տակախկա: նա մի կողմից պաշտպանում էր
 ազգային բուրժուազիայի և Կասրմի կառավարության առա-
 ջադեմ քայլերը, գլխավորապես արտաքին քաղաքականու-
 թյան բնագավառում, որն այս էտապում ևս ընդհանուր առ-
 մամբ շարունակում էր մնալ հակաիմպերիալիստական, իսկ
 մյուս կողմից՝ պայքարում էր նրանց ռեակցիոն քաղաքակա-
 նության դեմ, որը գլխավորապես արտահայտվեց ներքին
 քաղաքականության բնագավառում: Կոմունիստական պար-
 տիան գանում էր, որ ազգային բուրժուազիան չի լուծել ռե-
 վոլյուցիայի կողմից առաջադրված քաղաքական, տնտեսա-
 կան և սոցիալական խնդիրները: Սակայն նա գտնում էր, որ
 դա հիմք չի տալիս ասելու, որ ազգային բուրժուազիան դա-
 վաճանել է ռևոլյուցիային և անցել իմպերիալիզմի լագերը:
 Խնդիրը հետևյալն էր. միավորել քոլոր գեմոկրատական ու-
 ժերը, ստեղծել միասնական ճակատ և ստիպել ազգային բուր-
 ժուազիային կատարելու ռևոլյուցիայի կողմից առաջադրված
 խնդիրները: 1960 թվականի դեկտեմբերին տեղի ունեցավ
 Իրաքի կոմունիստական պարտիայի 46-րդ ամենամյա կոմիտեի
 պլենումը: Պլենումի կողմից ընդունված բանաձևում ասվում
 էր, որ ազգային ճակատի քաղաքականությունը հանդիսա-
 նում է փրկության միակ ուղին¹: նրա մեջ պետք է միավոր-

¹ „Проблемы мира и социализма“, № 10, 1961; стр. 43.

վելն Իրաքի բոլոր ազգային, հայրենասիրական ուժերը, կոմունիստական պարտիան գտնու՞մ էր, որ Ազգային նահատար պետք է պայքարի հեռանալ խեղճերների կենսագործման համար. ազգային անկախութեան ամբաստանում, իմպերիալիզմի և ֆեոդալիզմի մնացուկների վերացում, ղեմակրատայի հաստատում, անկախ սրտաքին բազարականութեան կիրառում, սոցիալիստական երկրների հետ համագործակցութեան զարգացում և այլն:

Սակայն այդպիսի Ազգային նահատար շահագոծելը: Իրաքի ազգային ուժերը, հեռապնդելով իրենց նեղ գաւառկարգոյին նպատակները և վախեցած հակակոմունիզմի պրոպագանդայից, շպաշուպանեցին կոմունիստական պարտիայի տաշարկը: Իրա հետևանքով այդ ուժերի պառակտումը շարունակվեց, որից և օգտվեցին սեակցիոն ուժերը՝ երկրի ներսում և իմպերիալիստական ուժերը՝ երկրից դուրս:

Այսպիսին էր Իրաքում տիրող գրոսթյունը փնտրութեան հեղաշրջումից առաջ: Այժմ կանգ առնենք այն հարցի վրա թե ո՞րն էր Իրաքի կառավարութեան բազարականութեան մեջ դեպի աջ տեղի ունեցած այդպիսի կտրուկ փոփոխութեան պատճառը:

Ռեալիտիայից հետո Իրաքի սեպտեմբերիական կառավարութեան գրոսթյունը դեռևս ամուր չէր, ուժեղ էր կոմարեւոյլուցիոն սեպտեմբերիայի վտանգը: Մանր էր նաև Իրաքի միջազգային գրոսթյունը: Իրաքի կառավարութեանը և ազգային բուրժուազիան հարկազրկած էին հենվել ժուլտրոլական մասսաների վրա և օգտագործել նրանց ռեալիտիոն, մասսայական շարժումն ու նտանդը: Հասկանալի է, որ այդպիսի իրադրութեան մեջ Իրաքի կառավարութեանը չէր կարող շղթանել ղեմակրատական բարեփոխումների, չէր կարող որոշ շահագործող շրաբնյավել աշխատավորական մասսաների վիճակը և ակտիվ պայքար շնդն իմպերիալիզմի դեմ: Հենվելով ժողովրդական մասսաների վրա, վաչելելով կոմունիստական պարտիայի և երկրի մյուս ղեմակրատական ուժերի աշակցութեանն ու պաշապանութեանը Իրաքի կառավարութեանը նարոպացած ամբաստանել իր ներքին և արտաքին գրոսթյունը: Կոմարեւոյլուցիոն և իմպերիալիստական վտանգը համեմատարար պա-

կասեց: Սակայն ժողովրդական մասսայական շարժումները և առաջագիմ ուժերի ազդեցությունը շարունակում էր աճել: Գասարսափեցրեց ազգային բուրժուազիային: Թեոլոլուցիայի հետագա զարգացումը չէր մտնում նրա պլանների մեջ: Գեմկրատական շարժումների մեջ նա սկսեց տեսնել իր ամենավտանգավոր թշնամուն: Եվ ազգային բուրժուազիան կըտրուկ շրջադարձ կատարեց դեպի աչ: Նա սկսեց հանդես գալ իր իսկ առաջ քաշած լողունգների դեմ: Ինչպես նշում է Մուհամմեդ Սալիմը, բուրժուազիան առաջին պլան լաւեց իր հակասությունները ուսուլուցիոն դասակարգերի և դեմոկրատական ուժերի հետ, հետին պլան մղելով գլխավոր հակասությունը, այսինքն հակասությունը իմպերիալիստների և ներքին ռեակցիոն շրջանների ու նրանց սպասարկուների հետ¹: Ազգային բուրժուազիան ու հատկապես նրա աչ թևը (առևտրական-կոմպրադորական և բուրժուազիայի այն շերտը, որ կապված է հողի հետ) սկսեց դիմել կոմպրոմիսների՝ ֆեոդալների և իմպերիալիստների հետ:

Իրաքի ազգային բուրժուազիան կազմված է երեք հիմնական խմբերից՝ առևտրական-կոմպրադորական, հողային և արդյունաբերական: Մրանց մեջ ամենաթուլլը արդյունաբերականն է և կառավարության քաղաքականությունը երկրորդ էտապում հիմնականում աչ թևի՝ առաջին երկու խմբերի քաղաքականությունն է: Ազգային բուրժուազիայի երեք խմբերն էլ միակարծիք էին դեմոկրատական ազատությունները ճնշելու և ժողովրդական շարժումների առաջն առնելու հարցում: Սակայն աչ թևի ձգտումը՝ դիմել կոմպրոմիսների իմպերիալիստական ուժերի և ֆեոդալների հետ, վախեցրեց արդյունաբերական բուրժուազիային: Վերջինս լավ էր հասկանում, որ աչ թևի այդ քաղաքականությունը վտանգի տակ էր զնում երկրի տնտեսական ու քաղաքական անկախությունը, որն, ինչ իսոսք, չէր համապատասխանում արդյունաբերական բուրժուազիայի շահերին:

Այստեղից էլ այն հակասությունները ազգային բուրժուազիայի տարբեր շերտերի միջև, որի արտահայտությունը հան-

¹ Мохаммед Салим, После трех лет иракской революции, „Проблемы мира и социализма“, № 10, 1961, стр. 38.

դիսացավ բուրժուական ազգային-զեմոկրատական պարտի-
զի պառակտումը երկու մասի:

Այսպիսով, հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիան շուտեց Իրաքի
առջև ծառայած սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական
խնդիրները: Բնակչության իր խնդիրները շկատարեց, ընդ-
հակառակը, բուրժուազիայի հակազեմոկրատական քաղաքա-
կանությունը հետևանքով նա նահանջեց¹:

1963 թվականի փետրվարի 8-ին Իրաքում տեղի ունեցավ
կոնտրռևոլյուցիոն հեղաշրջում: Կասրմի ռեժիմը տապալվեց
և ինքը Կասրմն էլ զնդակահարվեց: Գրանով 1958 թվականի
ռևոլյուցիայից հետո Իրաքի քաղաքական զարգացման մեզ
սկսվեց նոր, երրորդ էտապը:

Հեղաշրջումը անցկացնող խմբավորումն իրեն անվանում
էր Բնակչության ազգային խորհուրդ, որի կազմի մեջ
մտնում էին երիտասարդ սպաներ, բաաս պարտիայի ան-
դամներ և իրաքյան ռեակցիայի մյուս շերտերի ներկայացու-
ցիչներ: Այդ խորհուրդը ռեսպուբլիկայի պրեզիդենտ նշանա-
կեց Արդել Սալամ Արեֆին, այն մարդուն, որը 1958 թվակա-
նի զեկտեմբերին պետական հեղաշրջում կատարելու փորձի
համար դատապարտվել էր մահվան, սակայն հետագայում
ներում ստացել Կասրմից: Պրեմիեր-մինիստր նշանակվեց
զնդապետ Ահմեդ Հասան ալ-Բաքրը: Կառավարության մեջ մի-
նիստրական տեղերի մեծ մասը պատկանում էր բուաս պար-
տիային, որը և հանդիսանում էր այդ կոնտրռևոլյուցիոն զա-
վաղություն կազմակերպողն ու զեկավար ուժը: Կառավարու-
թյան մեջ մտան նաև սեուսուլման եղբայրներ, բարբե-
ցիոնալիստներ և կազմակերպությունների անդամներ, ինչպես
նաև անկախներ²:

Իրաքի Բնակչության ազգային խորհուրդը իր № 1 կոմ-
յունիկեում, 1963 թվականի փետրվարի 8-ին ժողովրդին
հայտարարելով, որ Արդել Քերիմ Կասրմի ռեժիմին վերջ է

¹ Мохаммед Салим, После трех лет иракской революции,
„Проблемы мира и социализма“, № 10, 1961, стр. 40.

² «النداء», 13.II.1963

տրված, նշում էր, որ Հեղաշրջում կատարողների նպատակն է 1958 թվականի Հուլիսի 14-ի ոկուլուցիայի իսկական նպատակների իրագործումը: Բաասականները որպես Հիմնական լուղունգներ Հռչակեցին. ամիասնություն, ազատություն և սոցիալիզմ։

Այժմ տեսնենք, թե բաասականների խոսքերը որքանով են համապատասխանում գործերին։

Կասրմը, որը շրջապատված էր պաշտպանության միսիստրոֆյան շենքում, զգալով, որ արգեն տանուլ է տվել, հեռախոսով դիմում է Արեֆին, խնդրելով, որ իր կյանքն ապահովվի Արեֆը նրան պատասխանում է. «Իսկ դու գթացի՞ր Ֆեյսալ Բ. թագավորի կյանքը»¹։ Դեռ ավելին. Հեղաշրջման օրերին Արեֆը զինվորներ ուղարկեց Ֆեյսալ թագավորի գերեզմանին, որոնք, ի նշան հարգանքի, նրա գերեզմանի վրա խոնարհեցին անսպալիկայի դրոշները²։ Այսպիսով, կոնտրոկուլուցիոնները փաստորեն իրենց հովանավորության տակ վերցրին միապետին և միապետական ուժերը, որը տապալվել էր 1958 թվականի Հուլիսի 14-ին։ Պարզ է, թե այս քայլը, որքանով է համապատասխանում 1958 թվականի Հուլիսի 14-ի ոկուլուցիայի սկզբունքներին, ոկուլուցիա, որը տապալեց միապետական ուժերը և ստեղծեց անսպալիկա։ Այժմ բաասականները այդ անսպալիկայի դրոշը խոնարհում էին միապետի գերեզմանի վրա։

Հեղաշրջումից հետո իշխանության գլուխ եկած մարդկանց առաջին քայլը եղավ արյունոտ տեղերի սանձազերծումը ամբողջ երկրով մեկ։ Տեղորդ, դեմոկրատներին հալածելն ու մահապատժի ենթարկելը բարձրացվեց պետական քաղաքականության մակարդակի։ Առանձնապես ծանր կացություն ստեղծվեց կոմունիստների համար։ Հեղաշրջման օրը, 1963 թվականի փետրվարի 8-ին, Բաղդադի ռադիոն, որն անմիջապես անցել էր խոտվարարների ձեռքը, իր առաջին հազորդումներից մեկում կոչ էր անում փնտրել ու ամենուրեք ոչնչացնել կոմունիստներին. «Ժողովրդի բոլոր զավակներին

¹ «النداء», 14.11.1963

² Նույն տեղում, 13 փետրվարի։

կող ենք անում օգնել ռուսականությանը հայանաբերելու այս
սերագործներին (կոմունիստներին—Ն. Հ.) ու ոչնչացնել
նրանց»¹։

Հանցագործ ու քրեական տարրերից, տարրեր երանգի
ռեակցիոններներից ստեղծվեց, այսպես կոչված, ազգային
զվարդիա», որը կոմունիստներին և մյուս գեմոկրատներին ու
հայրենասերներին սպանում էր ուղղակի փողոցում, մտնում
տները, ծեծում նրանց, լիսնալելով ո՛չ ծերերին և ո՛չ կանանց
ու երեխաներին։ Նրանք ոչնչացրին այն կոմունիստներից շա-
տերին, որոնք բանտարկված էին Կասբի կողմից և հակա-
ժողովրդական հեղաշրջման օրերին դեռևս գտնվում էին բան-
տային խուցերում։ Զբաղարարվելով դրանով, նրանք ձերբա-
կալեցին Իրաքի կոմունիստական պարտիայի մի շարք ղեկա-
վարներին, այդ թվում կոմունիստական պարտիայի առաջին
քարտուղար Հուսեյն Ահմեդ ար-Րադիին (Սալլամ Ադի) և նրա
գլխավորներին՝ Մուհամեդ Հուսեյն Աբու ալ-Իսին և Հասան
Ուվեյսիին։ 1963 թվականի փետրվարի 24-ին անմարդկային
չարչարաններից հետո, առանց դատ ու դատաստանի, նրանք
սպանվեցին։ Կոմունիստներին հալածելու քաղաքականությու-
նը և տեսությունը երկրի ներսում ընդունեց ահավոր շափեր։ Բաա-
սականները հետապնդում ու հալածում էին բոլոր գեմոկրատ-
ներին, բոլոր նրանց ուժեր կողմնակից էին ազատության և
մարզու իրավունքների հարգմանը։ Նրանք սպանեցին Իրա-
քի խաղաղության կողմնակիցների ղեկավար, խաղաղության
համաշխարհային խորհրդի անդամ Քաուֆիկ Մունիրին, խա-
ղաղության շարժման ակտիվ գործիչ, լենինյան մրցանակի
լատրեատ Ադիլ Շերիֆին և այլն։ Հրաման արձակվեց բռնա-
գրավել մի քանի նախկին մինիստրների, քաղաքական ու հա-
սարակական գործիչների բոլոր ունեցվածքը, այդ թվում
նախկին մինիստրներ Հաշիմ Ջավադի, Իբրահիմ Կուրբայի,
Մուհամեդ Շաֆիաֆի, Իրաքի գեներալ-նահանգապետ Ահմեդ
Սալեհ ալ-Աբդիի, Կասբի եզրայր Համիդ Կասբի, Քահա-
աշ-Շեյխի, Մահդավիի, Մաշիդ Ամինի և շատ ուրիշների
ունեցվածքը։ Փակվեցին բոլոր գեմոկրատական թերթերը։

¹ «النداء», 9.11.1963

Այս բուլտը համոզիչ կերպով վկայում է, որ բաասի հըռ-
չակած լողունգները՝ ամիասնութիւն, ազատութիւն և սոցիա-
լիզմ զատարկ լողունգներ են, առաջ քաշված՝ ժողովրդական
մասսաներին մոլորեցնելու նպատակով:

Բասսականների արյունոտ գործողութիւնները խորը
վրդովմունք առաջացրին համաշխարհային հասարակայնու-
թյան մտտ: Աշխարհի առաջագիւծ մարդկութիւնը պահանջում
էր դադարեցնել տեոորը Իրաքում: 1963 թվականի փետրվարի
17-ին Իրաքում տիրող դրութիւն վերաբերյալ հայտարարու-
թյամբ հանդես եկավ ՍՄԿՊ Կենտրոնական կոմիտեն: Այդ
հայտարարութիւն մեջ ասվում էր. «Սովետական Միութիւն
կոմունիստները, սովետական բուլտը մարդիկ... ամբողջ հա-
մաշխարհային առաջագիւծական հասարակայնութիւն հետ
միասին ցասամար բողոքում են Իրաքում գործադրվող շար-
դարացված մասսայական բռնութիւնների դեմ»: ՍՄԿՊ
Կենտկոմը միաժամանակ զգուշացնում էր, որ հակակոմունիզ-
մի քաղաքականութիւնը շատ ծանր հետեանքներ կարող
ունենալ Իրաքի համար. «Պատմութիւնն արդէն բազմիցս
հաստատել է, որ նրանք, ովքեր հանդես են գալիս հակակո-
մունիզմի դիրքերից, անխուսափելիորեն ոտնահարում են ամ-
բողջ ժողովրդի սուրբ իրավունքները, հարվածներ են հասցը-
նում իրենց երկրի իսկապես դեմոկրատական ու հայրենասի-
րական բուլտ ուժերին, ծառայում են ռեակցիայի գործին և
թուլացնում են ազգի միասնութիւնը՝ իմպերիալիզմի ոտնձը-
ղութիւններից ազգի շահերը պաշտպանելու գործում»:

Խոսվարարները համակրանք չգտան Իրաքի ժողովրդա-
կան մասսաների կողմից: Եվ դա հասկանալի է, «Իրաքի ժո-
ղովուրդը, — գրում է «Արարատ» թերթը, — ընդհանրապես
խանդավառ չէ նոր վարչակարգով: Ժողովուրդը կապահ, որ
նոր վարչակարգը գործադրի իր աված խոստումները, մասնա-
վորաբար դեմոկրատական ազատութիւններու ապահովու-
մը»: Ֆրանսիական «Մոնդ» թերթը անդրադառնալով այդ
հարցին, նույնպես նշում էր, որ փետրվարյան հեղաշրջումը

¹ «Սովետական Հայաստան», 1963, 17 փետրվարի:

² Նույն տեղում:

³ «Արարատ», Բեյրութ, 1963, 18 փետրվարի:

խանդավառութիւն շառաչացրեց ժողովրդի մտտ։ Որպէս կարևոր փաստ, թերթը ուշադրութիւն էր դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ Իրաքում բաւական չունեցած ժողովրդական ցույց, որը պաշտպանելու Իրաքի նոր տերերին¹։ Մինչդեռ 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ռեուլյուցիան Իրաքի ժողովուրդը ցնծութիւնով դիմաւորեց և պատրաստ էր զենքը ձեռքին պաշտպանել ներքին և արտաքին թշնամի ուժերից։

Իրաքի հայրենասեր ուժերը շնորհակցին տեղորոշողաբանութիւնի անհաջողակ քաղաքականութեան արդէն Իրաքի շատ վայրերում կոմունիստները, զեմոկրատական միութիւն ուժերը և Կասրմին, զինուորական համաձայնութիւն մեծացած զինվորական զորամասերը զինված դիմադրութիւն էին ցույց տալիս։ ԵԱԼ-Ախրարա թերթը գրում էր, որ Բաղդադում բազմաթիւ և ժողովրդական մասսաների միջև տեղի են ունեցել փողոցային ահաբեկումներ²։ Մարտերը հատկապէս համառ ու երկարատև էին Քաղմինի թաղամասում։ Հայրենասիրական ուժերը այդպիսի դիմադրութիւն էին ցույց տալիս նաև Բասրայում, Ամարայում և երկրի այլ վայրերում³։

Կոմունիստական պարտիան ամեն ինչ անում էր ռեակցիային հակահարված տալու, մասսաների դիմադրութիւնը կազմակերպելու համար։ Գտնվելով ռազմական տեղորոշումներում, նրան, այնուամենայնիւ, հաջողվեց դադարեցնել թերթ հրատարակել և տարածել երկրում։ Թերթը Իրաքի ժողովրդին կոչ էր անում շարունակել պայքարը ընդդէմ ֆաշիզմի, հանուն Իրաքի անկախութեան, ազատութեան և դեմոկրատիայի⁴։

Սակայն ուժերը շատ անհավասար էին և կոմունիստական Իրաքում հաղթանակեց։

Ինչպէ՞ս եղավ, որ 1958 թվականի հուլիսի 14-ի ռեուլյուցիայից հետո, ռեուլյուցիա, որն ունեւր բուրժուա-զեմոկրատա-

¹ „Монд“, Париж, 1963, 15 февраля.

² „الاحبار“, 17.II.1963

³ „Երբ նշանաբանն է (առաջ), Թերթը, 1963, 24 փետրվարի։

⁴ Նույն տեղում։

կան, հակախմայեիբախտական և հակաֆետիզայական բնույթ, որը տապալեց միապետութունը և երկրում հաստատեց սեպուրիկա, 5 տարի անց կատարվեց ռեակցիոն հեղաշրջում: Որո՞նք էին այդ հեղաշրջման և ռեակցիոններների հաղթութան պատճառները:

Պատճառներից մեկը, անշուշտ, Կասրմի կառավարութան այն քաղաքականությունն էր, որը կազմում է երկրորդ շտապի հիմնական բովանդակությունը: Ինչպես նշվեց, 1959 թվականի կեսերից Կասրմի կառավարությունը և ազգային բուրժուազիան շեշտակի շրջադարձ կատարեցին զեպի աշխրանք առաջին պլանի վրա քաշեցին իրենց հակասությունները զեմոկրատական ուժերի հետ, բաժանեցին մասնելով զիսավոր հակասությունը, հակասությունը իմպերիալիզմի և տապալված ուժերի հետ: Դրա ուղղակի արդյունքը եղավ զեմոկրատական ուժերի ճնշումը և, հետևաբար, թուլացումը: Ազգային բուրժուազիան և հատկապես նրա աջ թևը, որի քաղաքականությունն էր վարում Կասրմի կառավարությունը, հակատազրական սխալ թույլ տվեցին, ենթադրելով, որ զրսի՝ այսինքն իմպերիալիստական և ներսի՝ ռեակցիոն ուժերը, այլևս իրենց տիրապետությունը վտանգ չեն ներկայացնում: Դեռ ավելին: Նրանք կարծում էին, ինչպես իրավացիորեն նշում է Ամին Սալիմովը, որ իրենց սպառնացող հիմնական վտանգը զայիս է՝ սոցիալիզմը, ձախ ուժերից՝: Ելնելով զրանից Կասրմի կառավարությունը սկսեց հենվել աջ ուժերի վրա և նրանց օգտագործել ձախերի, այլ կերպ ասած կոմունիստական, ազգային զեմոկրատական, Քրդստանի զեմոկրատական պարտիաների, քանվորական և գյուղացիական շահման ակտիվիստների և այլ առաջադեմ ուժերի զեմ: Դա հանգեցրեց այն բանին, որ ազգային բուրժուազիան և Կասրմի կառավարությունը իրենցից վանեցին ժողովրդական և զեմոկրատական ուժերին, մեծացրին անշրպեան իրենց ու այդ ուժերի միջև, լրգիտակցելով, որ զրանով թուլացնում են իրենց զիրքերը, սասանում այն բազան, որի վրա նրանք հենվում էին: Այդպիսի քաղաքականությունը լայն հնարավորություններ էր ստեղծում նախկինում տապալված ուժերին և նրանց մոտ սպասարկու-

¹ „Международная жизнь“, № 9, 1963, стр. 63.

թյան անցած ռեակցիոններն որ միայն զավագրութուն կազմակերպելու, այլև այն իրականացնելու համար, Հակադեմոկրատական քաղաքականություն մեկուսացնելով իրեն և զրկվելով ժողովրդի վստահությունից ու աշակցությունից Կասրմը ներքին ռեակցիային փաստորեն հնարավորություն տվեց օտարերկրյա իմպերիալիստների աշակցությամբ կատարել պետական հեղաշրջում:

Հուլիսի 14-ի ռևոլյուցիայի հաղթանակը և այդ ռևոլյուցիայից հետո առաջին շրջանում՝ ձեռք բերած հաղթությունները պայմանավորված էին նրանով, որ իրաքում կազմակերպվեց հակաիմպերիալիստական լայն ճակատ։ Սևեղծվել և գործում էր Ազգային միասնության ճակատը, որի մեջ միավորվել էին կոմունիստական, ազգային-դեմոկրատական, ալիսթիբլլայ և բասս պարտիաները, այլ կերպ ասած համարյա բոլոր դասակարգերի ներկայացուցիչները։ Հայտնի է, որ ռևոլյուցիայից հետո իշխանությունն անցավ քուրժուազիայի ձեռքը, որը շթողեց, որ աշխատավորական մասսաների ներկայացուցիչները մասնակցեն երկրի կառավարմանը։ Կա, անշուշտ, որոշ լսվող թուլացրեց այդ ճակատի հիմքերը։ Սակայն միասնական ճակատի գոյությունը վճռական հարված հասցրին բասսականները, ինչպես նաև ալիսթիբլլայ պարտիան։ Ներկայացնելով ազգային քուրժուազիայի տարրեր շերտերի շահերը և պատկանելով ամենաաջ եացիոնալիստական թևին, նրանք, և հատկապես բասս պարտիան, իրենց գործունեությամբ սկսեցին քայքայել միասնական ճակատը։ Բասս պարտիան ռևոլյուցիայից անմիջապես հետո պահանջում էր, որ Կասրմի կառավարությունը վարի քացահայտ հակադեմոկրատական քաղաքականություն և սկսի հետապնդել կոմունիստներին և մյուս տուաչադեմ ուժերին։ Կասրմը սկզբնական շրջանում չհամաձայնվեց տանել այդպիսի քաղաքականություն։ Այս հողի վրա ծաղեց կոնֆլիկտ և փաստորեն այդ աջ ուժերը մահացու հարված հասցրին Ազգային միասնության ճակատին։ Հետագայում բասս և ալիսթիբլլայ պարտիաների ներկայացուցիչները դուրս եկան իսկ կառավարության կողմից։ Բասսը բացահայտորեն անցավ ռեակցիայի ճամբարը։

Կոմունիստական պարտիան քաջ գիտակցում էր, որ միասնական Հակատի բացակայությունը թուլացնում է Հակա-խմպերիալիստական ուժերը և ձեռնառու էր ռեակցիոներներին: Նա քիչ ջանք չգործադրեց Հակախմպերիալիստական և Հակա-Ֆեոդալական ուժերը միավորելու և միասնական Հակատ ըստեղծելու համար: Սակայն նրա ջանքերն ապարդյուն անցան: Զախ ուժերը, որոնք գրավում էին Հակախմպերիալիստական դիրք և կողմնակից էին դեմոկրատական ռեֆորմների կիրառման, խուսափում էին կոմունիստների հետ համագործակցելուց: Այդ պատճառով էլ նրանց չհաջողվեց միավորվել նրանց պաշարն ընթանում էր անջատ-անջատ, օրն, անշուշտ, ձեռներառու էր իմպերիալիստական, կոնտրոսոլյուցիոն ուժերին: Դեմոկրատական ուժերի ցար ու ցրիվ լինելը և միասնական Հակախմպերիալիստական Հակատի բացակայությունը հանդիսացավ Հակաժողովրդական Հեղաշրջման հաջողության մյուս պատճառը:

Այ, վերջապես, այդ կոնտրոսոլյուցիոն Հեղաշրջման կազմակերպման գործում մեծ դեր խաղացին օտարերկրյա իմպերիալիստական ուժերը: Նրանք երբեք չհաշտվեցին ռեֆորյուցիայի հաղթանակի և այն բանի հետ, որ Իրաքի կառավարությունը վարում էր Հակախմպերիալիստական քաղաքականություն: Այդ ուժերը Իրաքի ներսում ունեին իրենց բնական դաշնակիցները հանձին տապալված ուժերի՝ ռեակցիոն ֆեոդալների ու շեյխերի, նախկին բարձրաստիճան լինողներին և այլն: Այդ ուժերը ռեֆորյուցիայից հետո ընկած 5 տարիների ընթացքում կազմակերպեցին քաղաքի վրա դավադրություններ: Փանի դեռ դեմոկրատական ուժերը միավորված էին և Կասրմի կառավարությունը վարում էր ընդհանուր առմամբ պրոգրեսիվ քաղաքականություն, այդ դավադրությունները մեծ վտանգ չէին ներկայացնում: Սակայն Կասրմի կառավարության քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունից հետո, այդ դավադրություններն արդեն լուրջ սպառնալիք էին ներկայացնում: Ուշադրություն հրավիրելով այդ հանգամանքի վրա, Իրաքի կոմունիստական պարտիան 1962 թվականի հուլիսի 8-ի իր հայտարարության մեջ նշում էր. «Շուրջ է նախապատրաստվում իմպերիալիստական դավա-

պրոֆյուններին համար, իմպերիալիզատական տիրապետության վերականգնումն իրականացնելու նպատակով, որը կործանարար հետևանքներ կունենա ազգային անկախության և ղեկավարության նվաճումների համար¹։ Իսկ 1963 թվականի հունվարի 3-ի իր կոչի մեջ կոմունիստական պարտիան մատնացույց էր անում, որ դավադիրներն առանձնապես ակտիվ են 19-րդ դամարտակում և Բաղդադի մոտ գտնվող ռազմական նամքարում։ Եվ իրոք, հեղաշրջման ժամանակ դավադիրների կողմից առաջինը հանդես եկավ այդ գումարտակը։

Ներքին ուժերի և օտարերկրյա իմպերիալիստական պետությունների միջև եղած կապը հայասնի էր նաև Կասրմին։ Նա հեղաշրջումից ընդամենը մեկ շաբաթ առաջ՝ փետրվարի 1-ին ունեցած պրես-կոնֆերանսում բացահայտորեն մեղադրեց ԱՄՆ-ին հակակառավարական դավադրության կազմակերպման և իր գործակալներին զենք ու դրամ բաժանելու մեջ²։ Սակայն նա գործնական միջոցներ ձեռք չառավ, առաջվա պես կարծելով, որ իրեն աչից վտանգ չի սպառնում։

Իմպերիալիստական պետությունների՝ կոնսերվատիվացիոն հեղաշրջման նախապատրաստմանը մասնակցելու մասին են վկայում նաև հետևյալ փաստերը։ Բաղդադում, հեղաշրջումից առաջ, իրաքյան իշխանությունները ձեռքակալեցին ամերիկյան զենայնության մի աշխատակցի, որը դավադիրներին զենք ու փող էր բաժանում։ ԵԱՆ-նիդաա թերթը հաղորդում է, որ հեղաշրջումից երկու ամիս առաջ գաղտնի համաձայնագիր էր կնքվել ամերիկյան նավթային ընկերությունների ներկայացուցիչ Ֆիշերի և դավադիրների ներկայացուցիչ՝ Նաչիր Թարիի միջև։ Այդ նույն թերթը նշում էր, որ հեղաշրջումը ԱՄՆ-ի վրա նստեց մոտ 35 մլն զոլլար։ Նախապատրաստվող դավադրությանը տեղյակ էին նաև անգլիական իմպերիալիստները։ Հայտնի է, որ դավադրության իրականացման գործում մեծ դեր խաղաց ամիացիան, որը տեղադրված էր Հարբանիայում։ Դա նախկին անգլիական ռազմա-օդային բազան էր, որը թեև վերադարձվել էր Իրաքին, սակայն այն-

¹ „Проблемы мира и социализма“, № 4, 1963, стр. 38.

² Նույն ազգում, стр. 39.

տեղ շարունակում էին մնալ անգլիական ռազմական բժշակա-
նագետները, որոնք պետք է ապահովեին նորմալ աշխատան-
քը բաղաչում: Հասկանալի է, որ առանց նրանց գիտություն և
հավանություն ունեցողները չէին կարող օգ բարձրանալ և
ուղղվել դեպի Բաղդադ:

Նվ, վերջապես, կոնսերվատիվությունների և օտարերկրյա
խմայերիայիստների միջև եղած կապի մասին է խոսում հեղա-
շրջումից հետո ստեղծված բասասականների կառավարության
վերաբերմունքը դեպի Իրաքում գործող օտարերկրյա նավթա-
յին ընկերությունները: Եթե ուղղուցիայի ազգային խորհրդի
առաջին կոմիտեի կողմից ուղղակի ասվում էր, որ նա բերաբում
նավթային կոնցեսիաներ ունեցող ընկերություններին առաջին
է լրիվ ազատություն Իրաքի նավթային հարստությունների
օգտագործման գործում: Այդ նույն տեսակետը կրկին հաս-
տատանց արտաքին գործերի մինիստր Քալիբ Շաբիրը, որը
պրես-կոնֆերանսում հայտարարեց. «Ողջունում ենք օտար ըն-
կերություններին: Կառավարությունը հարգելու է բոլոր օտար
նավթային ընկերությունների հետ կնքված համաձայնու-
թյունները»¹: Բացի այդ բասասականները չեղյալ հայտարարե-
ցին Կասրմի կառավարության կողմից զուտ իրաքյան նավ-
թային ընկերություն կազմելու նախագիծը:

Այսպիսով, այն հապնապությունը, որ բասասականները
ցուցաբերեցին հրապարակորեն իրենց դիրքը որոշելու նավ-
թային ընկերությունների հանդեպ և հարգելու նրանց իրա-
վունքները խոստում է նրանց և իմպերիալիզմի միջև եղած
զաղտնի կապի մասին: Ահա այս բոլորը միասին վերջրած
հանգեցրին Կասրմի ռեժիմի անկմանը և կոնսերվատիվոն,
ռեակցիոն ուժերի հաղթանակին:

¹ «النقد», 14.11.1963

Ե Ջ Ր Ա Փ Ա Կ Ո Ւ Մ

Դժվարին ու ծանր ուղի է անցել ազգային-ազատագրական շարժումն Իրաքում: Նա ունեցել էր իր մակընթացություններն ու տեղատվությունները, իր հաղթություններն ու պարտությունները: Սակայն բոլոր պարագաներում էլ Իրաքի աշխատավորական մասսաները, դեմոկրատական ու հայրենասիրական ուժերը աննկուն պայքար են մղել Իրաքում տիրապետող ռեակցիոն կարգերի, միապետական ռեժիմի և օտարերկրյա իմպերիալիզմի տիրապետության դեմ՝ նպատակ ունենալով հասնել Իրաքի ազգային-քաղաքական ու տնտեսական պերճունեղին:

Հայրենասիրական և հակաիմպերիալիստական բոլոր ուժերի համառ պայքարը վերջ ի վերջո հանգեցրեց միապետական ռեժիմի տապալմանը և օտարերկրյա իմպերիալիզմի խոշոր պարտությանը Իրաքում: Այնտեղ, 1958 թվականի հուլիսի 14-ին հաղթանակեց բուրժուա-դեմոկրատական, հակա-իմպերիալիստական և հակաֆեոդալական ռևոլյուցիան: Իշխանությունն անցավ ազգային բուրժուազիայի ձեռքը: Սակայն նա շարժարացրեց իր վրա դրված հույսերը: Իրաքի ազգային բուրժուազիան և հատկապես նրա աջ թևը, որը հանդիսանում էր տոն տվողը և Իրաքի կառավարության քաղաքականության որոշողը, չլուծեց հուլիսյան ռևոլյուցիայի առաջադրած քաղաքական, սոցիալական ու տնտեսական խնդիր-

ները: 1959 թվականի կեսերից սկսած ղեկավարության ոչ միայն չի խորանում և զարգանում, այլ, ընդհակառակը, նահանջում է: և 1962 թվականի փետրվարի 8-ին Իրաքում տեղի է ունենում կոնարոնեոլյուցիոն Հեղաշրջում: Երկրում հաստատվում է հակադեմոկրատական ուժիմ, որն ուղղված է աշխատավորական մասսաների և որոշ շահով նաև ազգային բուրժուազիայի ավելի դեմոկրատ խավերի դեմ: Հեղաշրջումը կատարեցին Իրաքի ռեակցիոն իսթերը, վայելելով իմպերիալիստական տերութունների աշակցութունն ու համակրանքը:

Իրաքի հեռապատերազմյան շրջանի ազգային-ազատագրական պայքարի պատմության ուսումնասիրությունը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ իմպերիալիստական և տապալված ռեակցիոն ուժերը երբեք չեն հաշտվում իրենց պարտության փաստի հետ: Նրանք ամեն միջոցի դիմում են նորաստեղծ դեմոկրատական ուժիմի հիմքերը խարխուլելու, դեմոկրատական ուժերին մահացու հարված հասցնելու և կրկին իրենց տիրապետությունը վերահաստատելու համար:

Իրաքի փորձը ուսուցանում է, որ թե՛ ղեկավարության առաջ և թե՛ ղեկավարության հետ խիստ անհրաժեշտ է միասնական հակառի գոյությունը: Այդ հակառի բացակայությունից, հակաիմպերիալիստական ուժերի շլատումից զգալիորեն իմպերիալիստական ու ռեակցիոն ուժերը, որոնք իրենց պլանների կենսագործման համար միասնական հակառիմ են հանդես գալիս ազգային դեմոկրատական ուժերի դեմ:

Իրաքի փորձը հաստատում է այն հշմարտությունը, որ ազգային բուրժուազիան իր երկակի բնույթի պատճառով տասանումներ է ցույց տալիս: Այդ տասանումների հաղթահարումը մեծ շահով կախված է բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի ամրությունից: Եթե միայն դասակարգի ու գյուղացիության դաշինքի կայունությունից է զգալի շահով կախված հակաիմպերիալիստական և հակաֆեոդալական պայքարում ազգային բուրժուազիայի մասնակցության աստիճանը: Նշված է ՍՄԿԳ ծրագրում: Դժբախտաբար Իրաքի դեմոկրատական ուժերը չմիավորվեցին և բանվոր դասակար-

գի ու գյուղացիութիւնն զաշինքն էլ այն աստիճանի ամուր շէր, որ հնարավորութիւն տար վճռականորեն ազգել ղեպքերի վրա և վերջ տալ բուրժուազիայի ու Կասրմի կառավարութիւնն սատանումներին, կանխել կոնտրոստիւցիոն հեղաշրջումը:

Այնուամենայնիւ, վստահորեն կարելի է ասել, որ Իրաքի ժողովրդի և իսկական դեմոկրատիայի կողմնակիցների պայքարը վերջ կտա տեղորի ու ճնշումների դիկտատուրային և երկիրը դուրս կբերի այն ժանր կացութիւնից, որի մեջ նա ընկաւ 1963 թվականի կոնտրոստիւցիոն հեղաշրջման հետևանքով:

Ա Ն Վ Ա Ն Ա Տ Ա Ն Կ

- Արց ալ-Վահար ալ-Քալաթի—
184
- Արց Քաթիբ—89
- Արցել Սալլամ Արեֆ—212, 213
- Արցել Վահար Եազվաֆ—200,
204
- Արցուլ Իլլաւ—13, 84, 119, 141,
177, 178, 180
- Արցուլ Կանի ալ-Գալի—26—28
- Արցուլ Համիզ—185
- Արցուլ Մահմուդ—162
- Արցուլ Յաթթաւ—87
- Ազամ Գ.—5, 24, 25, 27, 39,
60, 74
- Ազիզ ալ-Հալ—19, 105
- Ազիզ Ենրեֆ—87, 214
- Ազիզ Քուրդի—220
- Ալի Զարիա—18, 19
- Ալի Մահմուդ ալ-Ենիս Ալի—35
- Ահմեդ Հասան ալ-Քաթիբ—212
- Ահմեդ Մուխթար Քարան—178
- Ահմեդ Մալեհ ալ-Արզի—202, 214
- Ազրաշյան Հովհ.—118, 120, 122
- Ամին Սալիմով—217
- Քարգանի Մուստաֆա—111, 112
- Բեզին—116, 118
- Գազուզէյան Ս.—84
- Գիրսեհ—24, 122
- Գեաւէյան Հ.—185
- Գորնիկով Ս.—21
- Գուսնի—73
- Գալիա Բ. Յ.—178
- Գանցիզ Բ.—20, 21, 22, 73
- Գաուզ առ-Սալիլ—202
- Զարեհի Ս.—51
- Զարի Քարիմ—89, 114, 115, 122,
124
- Զարի Խալիլ—50, 192, 193
- Էլզենեաուիբ—12, 14, 169—172,
174, 175, 197
- Քալիբ Եարիբ—221
- Քաւա ալ-Ենիս—214
- Քարիլ Մահմուդի—114
- Քաուիֆիկ Մուսիբ—19, 20, 116,
128, 214
- Քրուարեկ Զեհ—120
- Իբրահիմ Կուրբա—214
- Իբրահիմ Մուսիլի—114, 115
- Իսմայիլ Արեֆ—201
- Լազլոր Վ.—91
- Լենին Վ. Բ.—8
- Լիթթի Բ.—14
- Լյուիս Բ.—14, 15
- Լոնգրիզ Ս.—7, 8, 12, 14
- Խալիզ Քեկզալ—122
- Խալիլ Տաուաւ—11, 141
- Խրուշչով Ն. Ս.—182

Կազմից Մաշիկ—17, 18, 119
 Կազմի Արզնի Քերթիմ, 7, 27, 41,
 145, 178, 181, 188, 191, 193,
 197, 199—206, 209, 212—214,
 216—221, 224
 Կազմի Համիկ—214
 Կազմի Հասան—17
 Կարակասա—12, 13, 102, 160
 Կյուլպենկյան Գ.—32
 Կոստով Լ.—190

 Հայաստանի Քաղաք—17, 18, 58, 69
 Հասանի Քաղաք—171
 Հասանի Ուլիսի—214
 Հաշիմի—63
 Հաշիմի Քաղաք—170, 194, 214
 Հոսիքարանի Արսևան—14, 25
 Հուսեյն—179
 Հուսեյնի Հորմանի—185
 Հուսեյնի Մահմուդ ալ-Շարիֆի—
 87, 89, 109, 123, 124
 Հուսեյնի Քամիլի—17
 Հուրանի Ա.—92—94

Մաշիկի Մարիֆ—29
 Մահդի Կուրբան—86
 Մահմուդ ալ-Հարիֆ—68, 108
 Մաշիկի Ամին—214
 Մաշիկի Մուսաֆա—77
 Մարան Ժ.—14
 Մարգի—120
 Մենգեքան—155
 Մուսաղիկ—130, 150
 Մուլլա Շարիֆ—89
 Մուհամմեդ ալ-Մադր—122
 Մուհամմեդ ալ-Շարիֆ—149, 176
 Մուհամմեդ Հադիկ—25, 66
 Մուհամմեդ Հուսեյնի Արսև ալ-Իս—
 214
 Մուհամմեդ Մահդի ալ-Քալաֆի—
 145, 184
 Մուհամմեդ Նուրեդդին—144—148
 Մուհամմեդ Մալիմ—203, 211,
 212

Մուհամմեդ Շափաֆ—214
 Մուսաֆա Արսև—99
 Մուսաֆա Ուսարի—110, 142,
 143
 Յուսուֆ Խաթիբ ալ-Հելու—168
 Յուսուֆ Մալման Յուսուֆ (Յահյ).
 —28, 29, 44, 85, 87—90, 114,
 115, 123, 124

Նաշիկի Ռուրի—220
 Նիխուզի Կերդար—97
 Նուրի Մարի—17, 18, 87, 97, 99,
 103, 119, 118, 121—123, 130—
 134, 137, 143, 152—158, 160—
 162, 163—168, 171, 172, 174,
 176—180, 190, 202, 206

Շարանդեր—154
 Շաման—178
 Շարի ալ-Վադի—82
 Շեփերթ—86

Պիլիբյան Ն.—184

Քալաֆուլու Ներու—181
 Քելու Քալաֆ—161
 Քեմալ Մադիսի—14

Մադիկի Յազուկ—123, 124
 Մադիկի Շարալու—86
 Մալեֆ Քարր—116, 118, 119, 121,
 122
 Մալլամ Ազիլ—173, 205, 214
 Մամարա Յանկ—86, 127
 Մամի—207
 Մամի Քալաֆիմ—178
 Մամի Նադիր—89
 Սեիկ ալ-Յարսի—162
 Սելիմ Նամա—109
 Սիթի—110
 Սաուրա Յ.—7, 8, 13, 14
 Սուլեյմանի Հիթեթ—66
 Սուլեյկի—120

Վարդ—112

Նարեկանց Թ.—27, 126

Սարգսիս Գ.—9—11, 46, 64, 67

Մանի Ղազարի—86

Մանի Քաղբի—86

Մրթալի Ս.—91

Նարիկ Մարգարի—165

Նարիկ Քամալի—116, 156, 157,
176*

Նարման Ղաթի—15, 17, 83, 100,
161, 118, 152, 170

Ներսիս Բ.—120

Ներսիս 2-րդ—112, 146, 167, 168,
177, 180, 213

Ննկրեհ Կ.—80, 81

Ներածություն	3
Իրաքի սոցիալ-տնտեսական զինակը 1942—1948 թթ.	28
Ազգային-ազատագրական պայքարը Իրաքում 1943—1948 թթ.	101
Իրաքը 1955 թվականի սեպտեմբերից մաս	187
Եզրափակում	222
Անվանացանկ	225

Նիկոլայ Զովնակևի Զովնակեսիան
 НИКОЛАЙ ОГАНЕСОВИЧ ОГАНЕСЯН

Ազգային ազատագրական պայքարը Իրաքում
 1945—1963

Տպագրվում է
 ՀՍՍՑ ԳԱ աշխույժության ակադեմիայի գիտական խորհրդի
 հանձնաժողովի կողմից

Պատ. խմբագիր՝ Լ. Մ. Արամյան
 Հրատ. խմբագիր՝ Յ. Խ. Մանույան
 Կարգադրական մեխանիզմի ղեկավար՝ Ս. Ս. Ղազարյան
 Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Լ. Մարտիան
 Սրբագրիչ՝ Ս. Ս. Արամյան

ՎՃ 00605, Հրատ. N 2380, ԽՆԽ 677, պատվեր 44, ապրիլ 1964

Հանձնված է արագաբեկիչով 13/XII—1963 թ., ստորագրված է արագաբեկիչով 29/IV—1964 թ. Տպագր. 14,25 մամ., Հրատ. 10,22 մամ.

Փուլը՝ 81 × 1081/32

Պրես. կազմակերպ. 80 կապ.

Հայկ. ՍՍՏ Մինիստրների սովետի Մամուլի մեթոդական կոմիտեի պայիպրոֆ. Գրադարանի վարչության N 1 ապարան, Երևան, Մարտի 1964 թ.

